

Чернігівська обласна універсальна
наукова бібліотека імені
Софії та Олександра Русових

ТУРИСТИЧНИМИ

ШЛЯХАМИ

ЧЕРНІГОВА

Бібліографічний покажчик

Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека
імені Софії та Олександра Русових

ТУРИСТИЧНИМИ ШЛЯХАМИ ЧЕРНІГОВА

Бібліографічний покажчик

Чернігів
2023

УДК 016:908(477.51)

Т 86

Туристичними шляхами Чернігова : бібліогр.
Т 86 покажч. / Чернігів. обл. універс. наук. б-ка імені Софії
та Олександра Русових ; упоряд.: О. І. Іваненко,
О. М. Плаунова ; відп. за вип. Ю. О. Соболев. –
Чернігів : [Чернігів. ОУНБ], 2023. – 232 с.

Серед міст України Чернігів посідає особливе місце. Найдавніше на Десні місто належить до тих міст, які відвідавши одного разу, вже не забудеш ніколи. В запропонованому виданні укладачі намагаються розкрити історію краю, розказати про безцінні шедеври давнього зодчества, які приваблюють туристів з усіх усяд.

Видання може бути корисним краєзнавцям, екскурсоводам, викладачам і студентам, журналістам і літераторам, бібліотечним і музейним працівникам, усім, хто вивчає історію рідного краю.

УДК 016:908(477.51)

© Чернігівська ОУНБ імені Софії
та Олександра Русових, 2023

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Чернігів туристичний.....	7
Походження назви міста. Геральдика.	
Билини. Легенди.....	15
Чернігів. 3 історії міста.....	25
Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній».....	47
Вал (Дитинець).....	56
Спасо-Преображенський собор.....	60
Борисоглібський собор.....	73
Чернігівський колегіум.....	82
Будинок полкової канцелярії (Будинок Мазепи).....	92
Катерининська церква.....	95
П'ятницька церква.....	98
Єлецький монастир.....	102
Будинок архієпископа.....	112
Болдині гори.....	115
Кургани Чернігова (Безіменний, Гульбище, Чорна могила).....	120
Курган Безіменний.....	120
Курган Гульбище.....	121
Чорна могила.....	123
Троїцько-Іллінський монастир.....	126
Антонієві печери.....	141
Аліпієві печери.....	150
Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського.....	154
Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана.....	171
Чернігівський літературно-меморіальний музей- заповідник Михайла Коцюбинського.....	187
Красна площа.....	196
Будівля Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Софії та Олександра Русових.....	200

Будинок Чернігівського обласного філармонійного центру фестивалів та концертних програм.....	205
Чернігівська поштова станція.....	208
Приватні будинки Чернігова: пам'ятки історії та архітектури.....	210
Чернігівський будинок-корабель.....	211
Садиба Григорія Глібова – пам'ятка історії та архітектури в Чернігові, зразок неоготичного стилю.....	213
Дерев'яна архітектура Чернігова.....	214
Іменний покажчик.....	219

ПЕРЕДМОВА

В Україні навряд чи знайдеться інше місто, за винятком Києва, яке могло б «позмагатися» за кількістю пам'яток архітектури, культури, мистецтва, археології з Черніговом, одним із найдавніших міст Європи. На території міста налічується 32 пам'ятки археології, 97 – історії, 17 – монументального мистецтва, 68 – архітектури і містобудування.

Аби ознайомити читача з туристичними об'єктами області, фахівці Чернігівської ОУНБ імені Софії та Олександра Русових підготували два бібліографічні покажчики – «Туристичними шляхами Чернігівщини» та «Туристичними шляхами Чернігова».

Перед вами бібліографічний покажчик «Туристичними шляхами Чернігова», де зібрано матеріали про заповідники, пам'ятки архітектури та археології міста.

За видовою ознакою до покажчика включені: книги, збірники, брошури, бібліографічні посібники, публікації з газет та журналів. Матеріал систематизовано за розділами, які в комплексі містять інформацію про основні історичні та архітектурні пам'ятки Чернігова. Для зручності користувачів у межах кожного розділу матеріали розміщено в хронологічній послідовності, а у межах року – за алфавітом авторів та назв документів.

Опис літератури здійснено відповідно до чинних державних стандартів. Бібліографічні описи пронумеровані. Використовується система посилань. До випуску ввійшли 1038 друкованих джерел.

Довідковий апарат складається з алфавітного покажчика.

Видання може бути корисним краєзнавцям, екскурсоводам, викладачам та студентам вищих навчальних закладів, журналістам і літераторам, бібліотечним та музейним працівникам, дослідникам в галузі історії України, зокрема Чернігівщини.

Відбір матеріалу завершено 01.07.2023 року.

З онлайн-версією покажчика можна ознайомитися на сайті Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Софії та Олександра Русових у розділі «Електронна бібліотека» за адресою: <http://libkor.com.ua/plugin?type=lib>.

Свої зауваження та побажання надсилайте на адресу:
14000 м. Чернігів, просп. Миру, 41,
Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека
імені Софії та Олександра Русових,
відділ наукової інформації та бібліографії,
Тел.: (0462) 67-61-97;
E-mail: bibliograf2016 @gmail.com.

ЧЕРНІГІВ ТУРИСТИЧНИЙ

Чернігів – найпівнічніше місто обласного значення в Україні. Воно розташоване на березі річки Десни. Місто вабить туристів своєю величною історією та старовинними пам'ятками архітектури. За часів Київської Русі Чернігів був другим після Києва в плані економічного розвитку і оборонних можливостей. Чернігів вважається центром православ'я, можливо, тому місто оповите безліччю легенд, більшість з яких пов'язані з древніми монастирями. Чернігів приваблює туристів не лише багатим історичним минулим, а й також містикою і романтизмом.

Найпопулярніші пам'ятки Чернігова, які варто відвідати кожному туристу та гостю міста, розташовані на території національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»: Дитинець (Вал), Антонієві печери, Болдині гори, курган Чорна могила; а також багато сакральних пам'яток: Спасо-Преображенський собор, Борисоглібський собор, П'ятницька церква, Катерининська церква, Іллінська церква, Троїцький собор та інші храми. Крім того, в місті є безліч місць, вартих уваги туристів: Будинок Мазепи, історичний музей імені Василя Тарновського, літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського, Красна площа, будинок колегіуму.

Основні пам'ятки міста сконцентровані у його старовинній частині – на Чернігівському Валі. Його територія вважалася найбезпечнішою, тож саме тут будували собори, палаци та маєтки феодалів. Найпопулярнішим з них є Спасо-Преображенський собор, що вважається однією з найдавніших пам'яток архітектури

в Україні. Він збудований ще в XI столітті, однак безліч разів зазнавав нищівних руйнувань через пожежі та ворожі набіги. Саме це й робить його унікальним – кожна реставрація додавала собору нових деталей, і він увібрав риси чи не всіх класичних архітектурних стилів.

Про оборонну роль Валу нагадують 12 гармат. Місцеві дівчата, якщо не хочуть йти на побачення, призначають кавалерам зустріч «біля 13-ої гармати». Нещасні приходять на призначений час і довго шукають неіснуючу 13-ту гармату.

Окрім пам'яток часів княжої доби, Чернігів ще може похвалитися цікавою дерев'яною архітектурою. Деякі будинки справжні шедеври – різьблене мереживо навколо вікон, на стінах, на колонах. Зараз група ентузіастів Чернігова на громадських засадах займається відновленням таких будинків, також вони створили онлайн-музей дерев'яної архітектури області, розробили невеличкі маршрути вулицями міста.

Для відвідувачів Міста Легенд працює Туристично-інформаційний центр. Він допомагає туристам та містянам зорієнтуватися щодо найцікавіших локацій та подій у Чернігові, надає інформаційні послуги, що стосуються широкого спектра місць розташування популярних пам'яток історії та культури, готелів та закладів харчування, дозвілля, транспорту, торговельних установ тощо.

1882

1. **Марков М. Е.** О достопамятностях Чернигова : соч. бывш. директора училищ Чернигов. губернии, статскаго совѣтника М. Е. Маркова / М. Е. Марков. – Чернигов, 1882. – 25, [1] с.

1896

2. **Черниговская** памятка. Карманная справочная книжка на 1896/7 год : с рисунками, чертежами,

таблицями в тексті, календарем і адрес-календарем. – Чернігов : Типо-Литографія Губернського Правління, 1896. – 599 с.

1931

3. **Баран-Бутович С. Г.** Чернігів як об'єкт історично-краєзнавчих екскурсій / С. Баран-Бутович ; Чернігів. держ. краєзнав. музей, Чернігів. наук. т-во. – Чернігів : [б. в.], 1931. – 54 с. : іл.

1961

4. **Чернігів** : довідник-путівник / [уклад. М. Т. Яцура ; ред. М. Лишак]. – Київ : Київське обласне книжково-газетне видавництво, 1961. – 145, [2] с. : фот., карт.

1963

5. **Чернігів** : [фотонарис] / [авт.-упоряд. М. Т. Романіка ; фот. В. Г. Сичов]. – Київ : Мистецтво, 1963. – [42] с. : фот.

1968

6. **Чернігів.** Стародавня архітектура = Chernigiv. Ancient architecture / [текст Г. Логвина ; ред. В. Кияшко ; пер. Є. Ленка]. – Київ : Мистецтво, 1968. – [24] с. : фотоіл.

1969

7. **Чернігів** = Chernihiv : [нарис-путівник] / [автор тексту А. А. Карнабед ; фот.: В. Сичова, А. А. Карнабеда]. – Київ : Мистецтво, 1969. – [94] с. : фот. – Текст укр., англ.

1970

8. **Карнабед А. А.** Пам'ятники архітектури XI–XIX ст. в Чернігові: науково-методична розробка тематичної екскурсії / А. А. Карнабед. – Чернігів, 1970. – 29 с.

1978

9. **Чернігів** : комплект із 10 кольор. листівок / [ред. Ю. Коваленко]. – Київ, 1978. – 10 окр. листівок в обкл.

1986

10. **Чернігів** : фотоальбом / [редкол.: В. М. Половець, А. Н. Близнюк, В. І. Сало ; фото С. С. Крячка,

упоряд. та авт. вступ. ст. М. Т. Романіка ; худож. оформ. М. З. Власенка]. – Київ : Мистецтво, 1986. – 112 с. : фот.

1987

11. **Чернігів: Що? Де? Як?** : фотопутівник / фот. С. С. Крячка ; авт. тексту М. Т. Романіка. – Київ : Мистецтво, 1987. – 189, [1] с.

1988

12. **Чернігів** = Chernigov : пам'ятники архітектури XI–XVIII ст. : комплект листівок / упоряд. та авт. тексту Ю. С. Асеєв. – Київ : Мистецтво, 1988. – 14 окр. арк. в обкл. : офсет кольор. ; 18 × 14 см.

1997

13. **Чернігів** : план міста : масштаб 1:15000 / Голов. упр. геодезії, картографії та кадастру при КМУ. – Вінниця : [б. в.], 1997. – 1 розг. арк. – (Міста України).

2006

14. **Чернігів** : комплект із 24 кольор. листівок / [фот. М. О. Тищенко]. – Чернігів : Деснянська правда, 2006. – 24 окр. листівок в обкл.

15. **Прогулянки** древнім містом: Чернігів у поштових листівках кінця XIX – початку XX ст. із зібрання Чернігів. іст. музею ім. В. Тарновського : комплект листівок. – Чернігів : Gold Future, 2006. – 13 окр. листівок в обкл.

2007

16. **Аврамченко Н.** Пасхальні тури від «Чернігів–ТУР» / Н. Аврамченко // Сіверщина. – 2007. – 6 квіт. – С. 13.

17. **Руденко В. Я.** Путівник по Чернігову / В. Я. Руденко. – Чернігів : Деснянська правда, 2007. – 64 с. : фот.

2008

18. **Березкіна О.** Чи стане Чернігів туристичною Меккою? / О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2008. – 20 лют. – С. 24.

19. У **Чернігові** відкрито Туристично-інформаційний центр // Чернігів. відом. – 2008. – 2 квіт.

20. **Чернігів** став учасником першої туристичної виставки Visit Ukraine 2008 // Чернігів. відом. – 2008. – 5 листоп. – С. 2.

21. **Чернігівський** подорожник : турист. путівник : Козелець, Чернігів, Ріпки, Любеч, Мена, Сосниця, Короп, Новгород-Сіверський / [упоряд. І. Штанкіна]. – Чернігів : Сіверянські береги, 2008. – 144 с. : фотоіл. кольор.

С. 21–31 : Про м. Чернігів.

2009

22. **Поліщук Н.** Чернігів – багате місто. На пам'ятники / Н. Поліщук // Деснян. правда – вільна. – 2009. – 6 жовт. – С. 4.

Загалом у Чернігові 453 пам'ятки.

23. **Стужук І.** Чернігів туристичний: дві точки зору на майбутній розвиток / І. Стужук // Чернігів. відом. – 2009. – 27 трав. – С. 5.

2010

24. **Божок С.** Привиди минулого «блукають» на Болдиних горах, або У Чернігові відкрито унікальний туристичний маршрут / С. Божок // Деснянка – вільна. – 2010. – 11 листоп. – С. 8–9.

Екскурсія «Чернігів – місто легенд» дозволяє побачити не тільки місця, пов'язані зі старовинними биллинами, легендами та міфами, а й персонажів тих часів.

25. **Сидорова В.** Мандрівка в минуле / В. Сидорова // Деснян. правда. – 2010. – 13 листоп. – С. 4.

Новий туристичний маршрут «Чернігів – місто легенд».

26. **Фтомова І.** Чернігів готельний: «під Європу», але без власного стилю... / І. Фтомова // Сіверщина. – 2010. – 5 серп. – С. 12.

27. **Чижова О.** Чернігів – туристичний? / О. Чижова // Чернігів. відом. – 2010. – 20 січ. – С. 4.

Про туристичний розвиток міста.

2011

28. **Вауліна О.** Чернігівський князівський град претендує на світове визнання / Ольга Вауліна // Голос України. – 2011. – 10 верес. – С. 9.

Про об'єкти, що претендують на внесення у Список ЮНЕСКО від Чернігова.

29. **Вітковська І.** Чернігів туристичний: від хостела до князівського палацу / І. Вітковська // Чернігів. відом. – 2011. – 23 берез. – С. 4.

30. **Чернігівщина** туристична : путівник / [авт. ідеї та упоряд.: Н. Бурець-Струк., О. Матвійчук, М. Морозенко ; редкол.: Н. Бурець-Струк та ін.]. – Київ : Світ Успіху, 2011. – 415 с. : кольор. іл.

С. 20–36 : Про м. Чернігів.

31. **Чернігів** : карта-схема / Турист.-інформ. центр Упр. стратег. розвитку міста та туризму Чернігів. міськради. – Чернігів : [б. в.], 2011.

32. **Шило О.** Як «заманити» туриста / О. Шило // Деснян. правда. – 2011. – 12 лип. – С. 3.

Про розвиток туризму в Чернігові.

2013

33. **Каранда Я.** «Чернігівтурист» – лідер галузі / Я. Каранда // Деснян. правда. – 2013. – 7 берез. – С. 4.

34. **Скоробагата О.** Якою наживкою заманювати туристів до Чернігова? / О. Скоробагата // Чернігів. відом. – 2013. – 3 квіт. – С. 4.

35. **Чернігів** : атлас туриста / [ред.: Л. П. Біла, В. М. Соколова]. – 1 : 10 000. – Київ : Картографія, 2013. – 64 с. : іл.

36. **Шило О.** Туристичний прорив / О. Шило // Деснян. правда. – 2013. – 10 січ. – С. 2.

Розвиток туризму в Чернігові.

2015

37. **Бондар О. М.** Подорож козацьким Черніговом XVII–XVIII ст. : путівник / О. М. Бондар, Д. А. Сердюк. – Чернігів, 2015. – 80 с.

38. **Чернігів** як на долоні : мапи / [Чернігів. міськ. турист.-інформ. центр]. – Чернігів : [б. в.], [2015]. – 1 розг. арк. : іл.

2016

39. **Мудрицька В.** Чернігів: як розкрити потенціал / Вікторія Мудрицька // Укр. туризм. – 2016. – № 3. – С. 52–55.

Чернігів має неабияку туристичну привабливість – не тільки для громадян нашої держави, але й для всього світу.

40. **Тютюнник Є.** Чи прихистить Чернігів ЮНЕСКО: місто над Десною хоче поділитися зі світом історичними пам'ятками / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2016. – 18 трав. – С. 11.

Про необхідність розвивати туристичну галузь в одному з найстаріших українських міст – Чернігові.

41. **Чернігів** : план міста : нові назви вулиць : центральна частина міста : околиці міста / ред.: Г. М. Кошова [та ін.]. – Київ : Картографія, 2016. – (Міста України).

42. **Шило О.** На туристичному фронті без змін? : [про розвиток туризму в Чернігові] / Олександр Шило // Деснян. правда. – 2016. – 10 листоп. – С. 4.

2017

43. **Романова А.** Чернігів – місто легенд / А. Романова. – Харків : Віват, 2017. – 103 с. : іл., портр.

44. **Туризм** у Чернігові: туристів багато, сервісу замало // Чернігів. відом. – 2017. – 10 трав. – С. 2.

45. **Туристи** є. Справа за туризмом : чи зможе туристична галузь стати для Чернігова золотою? // Чернігов. новости: семь дней. – 2017. – 8 июня.

Питання туризму висвітлені у тематичному додатку до газети.

46. **Шило О.** Як привабити туристів у Чернігів? / Олександр Шило // Деснян. правда. – 2017. – 26 січ. – С. 4.

2018

47. **Епатажно** й веселково – на Chernihiv Fest // Деснян. правда. – 2018. – 26 квіт. – С. 1.

Відкриття туристичного сезону в Чернігові.

48. **Єлісеєва М.** 96,5% туристів бажають відвідати Чернігів ще раз / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2018. – 19 верес. – С. 3.

49. **Шило О.** Чим приваблює Чернігів? / Олександр Шило // Деснян. правда. – 2018. – 27 верес. – С. 4.

2019

50. **Карась С.** Чернігів у каталозі / Сергій Карась // Деснян. правда. – 2019. – 26 груд. – С. 3.

У Туристично-інформаційному центрі презентували Каталог туристичних об'єктів Чернігова.

51. **Міден Е.** Анімаційні театралізовані екскурсії в Чернігові – що це? / Ервін Міден // Деснян. правда. – 2019. – 27 черв. – С. 15.

52. **Погуда Н. В.** Стратегічні напрями розвитку туризму у Чернігові / Н. В. Погуда, О. В. Чухіна // Економіка та держава. – 2019 – № 1. – С. 95–99.

У статті проведено діагностику туристичного потенціалу Чернігова та визначено основні передумови розвитку туризму міста.

2020

53. **Чернігів** – місто легенд : турист. карта міста / Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігів. облдержадмін., Орг.-метод. центр контролю та техн. нагляду закл. культури і туризму Чернігів. облради. – Чернігів : Сухомлин Я. В., 2020. – 1 розг. арк. : іл. – (Чернігівщина туристична).

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ МІСТА. ГЕРАЛЬДИКА. БИЛИНИ. ЛЕГЕНДИ

Містом легенд називають Чернігів – одне з наймістичніших міст України. В одній лишень назві ховається відразу декілька загадкових історій. За однією із версій, на місці сучасного Чернігова колись знаходився густий ліс, що називався Чорним гаєм, а з плином часу трансформація цих двох слів дала місту нинішню назву. За іншою легендою, колись давно містом правив князь Чорний, на честь якого і названо місто.

Легенда про Чорну могилу

На території Чернігова є безліч стародавніх курганів дохристиянської доби. Вони приховують безліч таємниць, одна з яких пов'язана з трагічним коханням княжни Предслави Чорної. У період з 948 по 968 роки в Чернігові правив племінник київського князя Ігоря Рюриковича (до речі, якого також звали Ігор) на прізвисько «Чорний». У нього було двоє дітей – Володислав і Предслава. Легенда свідчить, що Предслава була жінкою-воїном і володіла неземною красою. Дізнавшись про неї, князь Хазарський забажав взяти її за дружину. Батько Предслави дав згоду, але дівчина відмовилася виходити заміж за нелюба. Коли договір з князем Хазарським було розірвано, відбулася страшна битва, під час якої відважна дівчина викинулася з вікна високого палацу. Князь «Чорний» також загинув у цій битві і був похований у високому кургані. Замість весілля відбулися похорони прекрасної княжни Предслави та її батька. Згодом цей курган стали називати «Чорною могилою».

Легенда про привид ченця Тарасія

На схилах Болдиних гір стоїть Троїцько-Іллінський монастир, який виник на місці більш раннього печерного

монастиря, заснованого в 1069 році святим Антонієм Печерським. Антонієві печери є великим комплексом підземних споруд, до якого належать каплиці з похованнями та келії, а також церкви святого Антонія, Миколи Святоші і святого Феодосія Тотемського. Остання, до речі, сягає висоти восьми з половиною метрів. Загальна протяжність печерних відомих ходів становить понад 350 м, хоча, подекуди, що ведуть вони аж до Києва.

З печерами пов'язано відразу кілька легенд. Одна з найвідоміших оповідає про таємничий серпанок у кінці одного з тунелів, який іноді набуває силуету людини в рясі. Поруч з цим місцем на стіні є напис: «Врятуй, Боже, раба Твого Тарасія». Співробітники музею Антонієвих печер кажуть, що зустріти привида ченця Тарасія найчастіше можна під час великих релігійних свят. Ще одна легенда пов'язана з татарами. Коли в XII столітті вони захопили місто й увірвалися в монастир, ті з них, що кинулися переслідувати ченців у печерах, зникли без сліду.

Легенда про Мотрю Кочубей

Будинок полкової канцелярії в Чернігові є архітектурною пам'яткою XVII століття. Побудований він був наприкінці 1690 року і належав чернігівському полковнику Якову Лизогубу. Але серед місцевих жителів він більш відомий як будинок Мазепи. За однією з легенд, після смерті Якова Лизогуба його дружина продала будинок Івану Мазепі. У темних підвалах будинку гетьман Мазепа заховав бочки зі скарбами. І саме тут він таємно зустрічався із власною юною хрещеницею Мотрею – дочкою генерального писаря Василя Кочубея. За гріховний зв'язок з підстаркуватим хрещеним мати прокляла Мотрю і з того часу її неспокійна душа блукає світом. Щороку в ніч на Пречисту вона з'являється біля будинку Мазепи

і благає перехожих благословити її прокляту душу православним хрестом, обіцяючи відкрити таємницю скарбів гетьмана.

Легенда про чернігівського вурдалака

Одна з легенд міста розповідає про «українського Дракулу» – знаменитого полковника-упиря Василя Касперовича Дуніна-Борковського. Відомо, що він мав звання генерального обозного Війська Запорозького і був одним з найбагатших людей Гетьманської України. На його кошти в Чернігові були побудовані Вознесенська церква, церква Петра і Павла, трапезна і келії Єлецького монастиря, відреставровані Спасо-Преображенський та Успенський собори, П'ятницький монастир. Помер він у 1702 році. Поховали полковника з усіма почестями в Успенському соборі Єлецького монастиря.

Кажуть, що після смерті полковника в місті почали відбуватися страшні речі. Рівно опівночі з воріт Єлецького монастиря вилітала примарна карета, запряжена вороними кіньми, в якій сидів покійний полковник Дунін-Борковський. Карета везла господаря до його маєтку на Чорній кручі над Десною. Там мрець обходив свої володіння, а перед світанком зупинявся біля старого колодязя і вказував у нього пальцем. З першими півнями привид зникав. Коли терпіння містян вичерпалося, процесія священників на чолі з архієпископом Іоанном Максимовичем зупинила примарну карету на мосту і змусила повернути назад. Коли труну Борковського витягли зі склепу та відкрили, обозний лежав у ній, мов живий, а в зубах у нього диміла люлька. Груді упиря пробили кілком і перепоховали його в родовому маєтку на березі Десни. Тієї ж ночі містом пройшла сильна гроза, річка вийшла з берегів і затопила місце поховання.

Легенда про чавунні гармати на Чернігівському Валі

Чернігівський Вал – популярне місце прогулянок мешканців міста і туристів. Колись тут розташовувалася цитадель Чернігівської фортеці – княжий дитинець. Наприкінці XIX століття усі оборонні споруди фортеці були знесені, а на їх місці засновано парк. Нині вздовж Чернігівського Валу можна побачити 12 чавунних гармат, які не тільки прикрашають це місце, але і є однією з головних визначних пам'яток міста. Однак, одна з найпопулярніших легенд оповідає про те, що колись ці гармати слугували своєрідним «гарбузом по-чернігівськи». Місцеві дівчата, якщо не хотіли йти на побачення, призначали кавалерам зустріч «біля 13-ої гармати». Нещасні приходили на призначений час і довго шукали неіснуючу 13-ту гармату.

Легенда про срібні ворота Борисоглібського собору

Борисоглібський собор є одним з найдавніших храмів України. Він будувався як усипальниця князів роду Давидовичів у період з 1120 по 1123 роки. За довгий час існування собор не один раз руйнували і перебудовували. Щоразу його архітектурний вигляд набував нових обрисів, доки в 1950-х роках йому не повернули первісного вигляду. Нині Борисоглібський храм є музеєм Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Один з головних його експонатів – срібні царські ворота з позолотою. Існує легенда, що ворота виготовлені зі срібного язичницького ідола, якого знайшли глибоко під землею під час будівництва нинішнього Чернігівського колегіуму. Вага ідола становила близько 50 кг. За наказом гетьмана Мазепи в одній із майстерень німецького міста Аугсбург з нього створили цей шедевр ювелірного мистецтва заввишки близько 2,5 м.

Легенда про золото Полуботка

У листопаді 1723 року наказного гетьмана Павла Полуботка було заарештовано і відправлено до Петропавлівської фортеці. За легендою, перед своїм арештом він таємно віддав на зберігання Банку Англії 200 тисяч золотих монет під відсотки. У заповіті Полуботок зазначив, що внесок можуть забрати тільки його прямі нащадки, але лишень тоді, коли Україна стане незалежною. Спроби повернути золото до України робилися не один раз, але до сьогодні скарби так і не було знайдено.

Цікаво, що сімейний склеп Полуботків було випадково знайдено в Чернігові під час земляних робіт біля Успенського собору Єлецького монастиря. У просторому кам'яному приміщенні на глибині одного метра були виявлені чотири дерев'яні труни. На одній з кришок лежав срібний хрест, гравірування на поверхні якого вказувало, що там знаходиться прах Леонтія Полуботка – рідного батька гетьмана Павла Полуботка.

Ще один об'єкт, пов'язаний з ім'ям гетьмана, – церква Михайла і Федора, а також будинок колишньої духовної семінарії. Обидві ці будівлі стоять на місці гетьманського палацу. Подейкують, що до його напівзруйнованих підземель зуміли колись пробратися відчайдушні хлопці, всередині вони випадково побачили ніші, де за ґратами лежали скелети людей. Все це дуже схоже на легенду, але доцільність археологічно-архітектурного дослідження пам'ятки не викликає сумнівів.

Легенди П'ятницької церкви

З часів Київської Русі до наших днів збереглося не так багато споруд. Церква Параскеви П'ятниці, побудована наприкінці XII – початку XIII століття, є архітектурним представником того історичного періоду. За довгу історію вона неодноразово руйнувалася, добудовувалася

і перебудовувалася. Старовинна легенда оповідає про те, що коли в 1239 році монголо-татари захопили і зруйнували Чернігів, залишилася непорушною лише П'ятницька церква. Ченці, жінки і діти замкнулися в ній та тримали оборону. Церква змогла витримати всі атаки, але коли закінчилися останні запаси води і хліба, захисники-ченці піднялися у верхню частину храму і викинулися на списи кочівників. Після цього церкву кілька разів руйнували і відновлювали знову. З 1991 року П'ятницька церква – діючий храм Української Православної Церкви Київського Патріархату. З тильного боку можна побачити вмурований в стіну камінь, який, подекують, виконує бажання.

1863

54. **Ефименко П.** От чего произошло название города Чернигов / П. Ефименко // Чернигов. листок. – 1863. – № 8. – С. 62–63.

1889

55. **Журавскій І.** Народныя легенды / Іосіфъ Журавскій // Календарь Черниговской губерні на 1890 годъ. – Черниговъ, 1889. – С. 75–81.

1898

56. **Иловайский П. И.** Черниговская старина по преданиям и легендам / П. И. Иловайский. – Черниговъ : Типография Губернскаго Правления, 1898. – 45 с.

1949

57. **Голь І.** Цорна : легенда / Іван Голь // Деснян. правда. – 1949. – 7 серп. – С. 4.

Походження назви м. Чернігів.

1970

58. **Петренко М. З.** Українське золотарство XVI–XVIII ст. / М. З. Петренко. – Київ : Наукова думка, 1970. – 207 с. : 8 л. іл.

С. 45 : Чернігівське міське тавро і герб Чернігова.

1978

59. **Кругляк Ю. М.** Ім'я вашого міста / Ю. М. Кругляк. – Київ : Наукова думка, 1978. – 151 с.

С. 138–139 : м. Чернігів.

1988

60. **Румянцева В.** Чернігів / В. Румянцева // Наука і суспільство. – 1988. – № 5. – С. 34–35.

Герби древнього міста.

61. **Худаш М. Л.** До питання походження назви міста Чернігова / Худаш М. Л. // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1988 р.) – Чернігів, 1988. – Вип. 1. – С. 90–92.

1989

62. **Биков К.** Таємниця віщого птаха Чернігова / К. Биков // Чернігів. вісн. – 1989. – 22 черв. – С. 6.

Герби міста.

63. **Руденок В.** Згадаємо про геральдику / Володимир Руденок // Деснян. правда. – 1989. – 14 черв.

Герби Чернігова.

1990

64. **Чернігова герб** // Чернігівщина : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. – Київ, 1990. – С. 931.

1992

65. **Ковалець Я.** Серім – Дзернигога – Чернігів / Яків Ковалець // Гарт. – 1992. – 17 лип. – С. 6.

Давня історія Чернігова: гіпотези, пошуки, знахідки.

1993

66. **Ситий І.** Герб Чернігова / І. Ситий // Чернігів. відом. – 1993. – 3 верес. – С. 6 ; 10 верес. – С. 6.

Історія чернігівського герба та його опис на печатках, виявлених у зібранні Чернігівського історичного музею.

1995

67. **Дудко О.** Таємниця назви Чернігова / О. Дудко // Гарт. – 1995. – 27 жовт. – С. 7.

1997

68. **Половнікова С.** Дві легенди, пов'язані з будинком Якова Лизогуба у Чернігові / Світлана Половнікова // Жінка. – 1997. – № 5. – С. 15.

1998

69. **Сапон В.** Щаслава: чернігівська легенда / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 1998. – 31 січ. – С. 5.

1999

70. **Сапон В.** Скарб срібних гривень Київської Русі / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 1999. – 13 берез.

Знайдено в Чернігові.

71. **Ткаченко О.** Повінь у поміч: весняна вода вимила рекордний скарб [у Чернігові] / О. Ткаченко // Україна молода. – 1999. – 12 берез. – С. 1.

2000

72. **Дем'яненко Р.** Легендарна краса / Р. Дем'яненко // Гарт. – 2000. – 10 берез. – С. 13.

Легенда про княжну Чорну.

73. **Дем'яненко Р.** Місто, оповите легендами / Р. Дем'яненко // Гарт. – 2000. – 21 січ. – С. 15.

Легенди про походження назви м. Чернігів.

2002

74. **Сказання** про птахові голови // Чернігів. вісн. – 2002. – 23 трав. – С. 5.

Історія гербів Чернігова.

75. **Чернігівські** скарби: кінець XII – початок XIII ст. // Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – Київ : Либідь, 2002. – С. 478.

2003

76. **Кузнецов Г.** Чернігівські скарби-легенди / Г. Кузнецов, Ю. Новицька // Біла хата. – 2003. – 24 жовт. – С. 7.

77. **Чепурний В.** Підземний хід від Чернігова до Києва існує? / В. Чепурний // Біла хата. – 2003. – 5 верес. – С. 6.

2005

78. **Антоненко П.** Пристрасті довкола Смаргла / Петро Антоненко // Сіверщина. – 2010. – 11 берез. – С. 3–4.

79. **Гречило А.** Міська печатка Чернігова середини XVII ст. / А. Гречило // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2005. – Вип. 5. – С. 37–38.

2006

80. **Руденок В.** Стародавній прапор Чернігова / Володимир Руденок // Чернігів. відом. – 2006. – 11 жовт. – С. 2.

2007

81. **Стежеринський А.** Прапору міста бути : [про хід конкурсу на прийняття прапора Чернігова] / А. Стежеринський // Чернігів. відом. – 2007. – 3 жовт. – С. 3.

2008

82. **Стежеринський А.** Прапор Чернігова е! / А. Стежеринський // Чернігів. відом. – 2008. – 2 лип. – С. 4.

83. **Чернігівські** легенди: вигадка чи реальність? : [цікаві факти з історії Чернігова] / підгот. О. Чижова // Чернігів. відом. – 2008. – 17 верес. – С. 20–21.

2009

84. **Сапон В.** Легенди стольного граду сіверян / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2009. – 12 лют. – С. 10.

Найвідоміші легенди Чернігова.

85. **Студьонова Л.** Чи був вурдалаком полковник? / Л. Студьонова // Сіверщина. – 2009. – 12 листоп. – С. 12.

Чернігівський полковник В. Дунін-Борковський.

86. **Чижова О.** Чернігів обирає власний символ! / Ольга Чижова // Чернігів. відом. – 2009. – 23 верес. – С. 19.

135 проєктів скульптурного символу.

2010

87. **Божок С.** Скульптура Смаргла – найактуальніша проблема міста? / Сніжана Божок // Деснян. правда – вільна. – 2010. – 27 берез. – С. 3.

88. **Галимова Н.** Чернігівські легенди: вигадка чи реальність? / Н. Галимова // Початкова освіта. – 2010. – № 16 (квітень). – С. 24–26.

89. **Гімн Чернігова** // Деснян. правда – вільна. – 2010. – 8 лип. – С. 9.

2012

90. **Терещенко О. А.** Прогулянки з привидами: містичні легенди Чернігівщини / Олена Терещенко. – Чернігів : Десна Поліграф, 2012. – 55 с.

2013

91. **Ковалець Я.** І ми постали під гербом / Яків Ковалець // Деснян. правда. – 2013. – 14 листоп. – С. 6.

З історії чернігівської символіки.

92. **Руденок В.** Тоді перед вампіром постали священники... : [легенди Чернігівщини] / В. Руденок // Уряд. кур'єр. – 2013. – 5 січ. – С. 18.

2017

93. **Руденок В. Я.** Чернігівські скарби – правда та вигадки / В. Я. Руденок // Панорама. – 2017. – 22 верес. – С. 11.

2018

94. **Осташко І.** У пошуках скарбів Чернігівщини: де сховали золото вікінги, Мазепа і Полуботок : [легенди] / Ірина Осташко // Голос Чернігівщини. – 2018. – 26 квіт. – С. 5.

95. **Чернігів** – місто легенд / [під ред. І. Евелевої]. – Чернігів : Баликіна О. В., 2018. – 77 с. : іл.

2021

96. **Сургай О.** Таємниці чернігівського вампіра : ім'я чернігівського полковника Василя Дуніна-Борковського пов'язане зі страшною чи то легендою, чи то минулим... / Олександр Сургай // Наука і суспільство. – 2021. – № 3/4. – С. 53–55.

ЧЕРНІГІВ. З ІСТОРІЇ МІСТА

Чернігів – одне із найдавніших міст Європи. Михайло Грушевський назвав його «Українською Равенною». Історичні ландшафти Чернігова гармонійно доповнюють безцінні шедеври давнього зодчества, приваблюють туристів з усіх усюд.

Територія Чернігова була заселена у II тис. до н. е. На околицях міста, в урочищах Ялівщині й Татарській Гірці виявлено поселення доби бронзи. А на крутих берегах Десни знайдено залишки кількох слов'янських поселень сіверян (I тис. до н. е.). На думку істориків, нинішній Чернігів постав на місці міста Сірім, точні координати якого в книзі «Посібник з географії» вказує грецький вчений Клавдій Птолемей. Цю гіпотезу посвідчують і знайдені на Дитинці монети римських імператорів: Траяна, Адріана, Марка Аврелія. На території міста археологи віднайшли і чотири найдавніші городища, схожі на фортеці, відділені одна від одної глибокими ярами Болдиних гір.

Болдині гори – древня візитівка міста. Шість курганів дохристиянських часів, найбільші серед яких Гульбище та Безіменний, увінчані кронами вікових дубів, зберігають правічні таємниці. За археологічними дослідженнями, тут знаходилося язичницьке капище, а пізніше (IX–XI ст.) – могильник. У кургані Гульбище були знайдені військові

обладунки незвично великих розмірів: бойова сокира, кольчуга, щит, шолом, стремена, меч загальною довжиною із рукояттю 126 см. На думку археологів, обладунки належали легендарному Іллі Муромцю, який був вихідцем із Чернігівщини.

Дослідники топоніма «Чернігів» схиляються до думки, що місто отримало назву від імені вождя місцевого племені чи першого поселенця міста на ім'я Чернігів або Чернега. За народними оповідками, місто одержало своє найменування завдяки «чорним» лісам, які широкою смугою огортали зусібіч поселення. За легендою, Чернігів названо на честь доньки засновника міста князя Чорного, який правив краєм у VII ст. Розповідають, що дівчина, аби не потрапити до рук хазарського кагана, вистрибнула із вікна високого терема. Від горя князь згодом помер. Тривалий час мешканці вказували й на поховання першого місцевого князя, яке іменувалося «Чорною могилою». В 1872–1873 рр. цей поховальний курган (висотою 10 м та 170 м по колу) дослідив археолог Дмитро Самоквасов. Він припустив, що в «Чорній могилі» поховано воєводу Претича, який, за літописними свідченнями, під час походу Святослава Ігорьовича на Дунай порятував Київ від війська печенігів.

Місто Чернігів, як центр східнослов'янського племені сіверян, почало формуватися у VII ст. У другій пол. VII ст. кілька поселень злилося, утворивши саме місто. Перша літописна згадка про Чернігів відноситься до 860 р. – у договорі князя Аскольда з переможеною ним Візантією це місто згадується другим після Києва.

Статус княжої столиці (резиденції) отримав Чернігів у 1024 р., коли князь Мстислав Володимирович (Мстислав Хоробрий) посів княжий стіл у Чернігові. Перший (відомий нам) чернігівський князь дбав про розбудову міста. Завдяки йому Чернігів став столицею князівства, землі

якого досягали Оки, Дону, Азовського моря. Колиска, а відтак і не менш характерна нинішня візитівка Чернігова, центральна укріплена частина міста – Дитинець, званий у народі Валом та Високим Валом, включала три кам'яні храми: Спаський собор, Іллінську та П'ятницьку церкви, княжі тереми, три брами – Водну, Київську, Погорілу, велику кількість житлових та господарських будівель. Площа дитинця сягала 16 га, довжина оборонних споруд була понад 1,5 км.

До Дитинця прилягав околиний град – передгороддя і район Третьак, де мешкали купці та ремісники. Тогочасний Чернігів підтримував інтенсивні торговельні зв'язки із Візантією, Арабським Сходом, країнами Скандинавії й Західної Європи.

У часи князювання Мстислава Хороброго було закладено один з найстаріших монастирів Сіверщини – Єлецький. За легендою, у 60-ті рр. XI ст. князь Святослав Ярославич під час полювання побачив на стовбурі ялинки ікону Божої Матері (копія цієї ікони, створена в XVII ст., зберігається нині в історичному музеї) і розцінив це як знак Божий. Так, у кін. XI ст. було закладено першопчатки храмової розбудови міста. У 1076 р. в Чернігові постала головна споруда Єлецького монастиря – Успенський собор, один із небагатьох зразків мурованої монументальної архітектури XII ст. Інтер'єр шестистовпного храму прикрашали керамічні та шиферні плитки, вітражі та фрески.

У 1030 р. закладено величну храмову будівлю міста – Спасо-Преображенський собор, що й нині вражає туристів своєю красою. Внутрішній розмір храму відповідає сучасному дев'ятиповерховому будинку. Спасо-Преображенський собор – це не просто окраса Чернігова, святиня давнього Чернігово-Сіверського князівства, а й справжнє

архітектурне диво, одна з найдавніших пам'яток архітектури часів Київської Русі, єдина церковна споруда домонгольського періоду на території Східної Європи, ровесниця Софії Київської. Планувально-просторове рішення цього собору унікальне: подібної конструкції не має жоден із відомих храмів. У ньому поєднано схему візантійського – хрестовокупольного храму з елементами романської базилики.

Кам'яний храм-усипальницю чернігівських князів збудовано на місці дерев'яної церкви, яка, у свою чергу, була зведена на місці язичницького капища. За літописними джерелами 1036 р., Мстислав Хоробрий на полюванні захворів і помер. Його було поховано в недобудованому храмі. Собор добудовувався в часи правління князя Святослава, якого також поховали в цьому святому місці.

Майже 900 років Спасо-Преображенський собор був кафедральним собором Чернігівської єпархії й центром громадського та державного життя: цілуванням хреста і присягами тут скріплювалися угоди між князями.

Від 1036 р. Черніговом правив князь Ярослав Мудрий, який у 1054 р. заповів місто своєму третьому сину Святославу. Цей князь також сприяв духовній величчю Чернігова. Так, шедевр Чернігівського національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», рукотворне підземне місто Антонієві печери, що має довжину 350 м, закладено у 1069 р. преподобним Антонієм за сприяння князя. Коли святитель Антоній під час повстання в Києві став на бік киян і змушений був переховуватися від гніву Київського князя Ізяслава Ярославича, князь Святослав Чернігівський надав йому притулок. У товщі Болдиної гори чернець Антоній вирив печеру, в якій прожив три роки, доки кияни не вмовили його повернутися до Печерського монастиря, де він через рік помер у віці 90 років. А чернігівський монастир

продовжував розвиватися, збільшувалася кількість ченців, печеру Антонія розкопували в різні боки, з'явилися досить просторі підземні приміщення і надземні споруди. До сьогодні збереглася келія преподобного, в якій він молився за грішний світ. Поряд із печерами «виросла» церква, яку нарекли Іллінською (XII ст.). Ця святиня – єдиний давньоруський безстовпний однонефний хрестовокупольний храм, що зберігся. Аналогів йому не існує ні в Україні, ні у Західній Європі. А чернігівські печери унікальні тим, що зовсім не схожі на київські лаврські – приміщення тут вищі, гранчасті, оформлені у стилі українського бароко, мають аж чотири «поверхи». Нижній ярус печер розміщений на глибині 12 м, на другому ярусі – церкви Антонія й Феодосія, висота яких сягає 8,4 м, на третьому – каплиця з похованнями, на четвертому – церква Миколи Святоші та келія Антонія Печерського. Чернігівські печери мають дуже сильну енергетику, іноді сюди приїжджають для того, щоб зцілитися душевно та тілесно. Як твердять письмові джерела, печери використовувалися для зцілення «біснуватих». Найсильніший вплив на людей відчувається у церкві Миколи Святоші.

Чудом зцілення наділена і місцева чудотворна ікона «Іллінська Богоматір» (1658), що лікує епілептиків, паралітиків і сліпих.

Приваблюють туристів і легенди про життя ченців та перекази про видіння постаті в довгому чорному одязі, схожій на ченця. Після її зникнення короткий час спостерігається відсвіт, схожий на газовий.

За історичними відомостями, завдячуючи політиці династії князів Святославичів, які правили Черніговом більше ста років, місто у XI ст. стає визначним політичним, економічним і культурним центром Київської Русі. У період свого розквіту Чернігів був одним із

найбільших міст Європи. Впродовж XI ст. було збудовано новий князівський двір та засновано єпархію. Значного рівня досягла й освіта. У 1073 р. в Чернігові створено «Ізборник Святослава». Чернігівський ігумен Данило Паломник став автором опису мандрівки до Палестини (1104–1106). Відомим книжником, власником великої бібліотеки був онук князя Святослава Микола Святоша.

На жаль, надбання давнини понищені ордами завойовників. У жовтні 1239 р. після семи днів облоги монголо-татарська орда хана Менгу сплюндрувала місто. Зруйновані були будинки і храми. Так, від розкішних оздоб інтер'єра Успенського собору Єлецького монастиря залишилися рештки «Страшного суду» – чоловіча та жіноча постаті невідомих святих (можливо, Костянтина й Олени), а також «трьох отроків у печі огненній». Ущент було знищено П'ятницьку церкву, зведену наприкінці XII ст. біля головного чернігівського торгу.

Саме ж місто було розграбоване й спустошене настільки, що лише через чотири сторіччя виросло до тієї території, яку займало на поч. XIII ст. І нині під час розкопок археологи знаходять рештки кераміки під чорним шаром попелу пожарища. Уціліле населення завойовники поділили на десятки, сотні, тисячі й десятки тисяч (тьми), обклавши перерахованих важкою даниною, порядок збору якої контролювали татарські баскаки. А чернігівський князь Михайло, який звернувся до Батия з проханням видати йому «ярлик» на княжіння (1246), за відмову вклонитися разом із боярином Федором прийняв мученицьку смерть.

У 1531–1534 рр. в Чернігові зводиться фортеця, яка майже три століття стояла на сторожі зовнішніх кордонів міста. У 1799 р. залишки фортифікацій було реорганізовано, озброєння вивезено. Нині про захисну фортецю нагадують дванадцять гармат, встановлених

наприкінці ХІХ ст. на валу Дитинця та піднятих у 1911 р. на сталеві лафети. Ці гармати також є візитівкою міста-фортеці.

У 1623 р. Чернігів отримав Магдебурзьке право, магістрат і герб, а від 1635 р. – став центром Чернігівського воєводства.

У червні 1648 р. Чернігів став полковим містом. Управління здійснював магістрат, полкова та сотенна канцелярія.

У 1677–1679 на території Троїцько-Іллінського монастиря було збудовано багато декоровану Введенську церкву (монастирську трапезну) та встановлено огорожу з брамами і баштами. Цього ж року з ініціативи Лазаря Барановича було закладено найбільший і найвеличніший у Чернігові Троїцький собор, будівництво якого тривало до 1695 р. Внаслідок злиття двох храмів утворився Троїцько-Іллінський монастир. Обидві частини комплексу поєдналися галереєю на кам'яних опорах, утворивши один із найвиразніших ансамблів української архітектури. В Іллінському монастирі у 1699 р. закінчив свій літопис Леонтій Боболінський, уклавши відомості з церковної та громадянської історії від створення світу до середини ХVІІ ст. У 1731–1734 рр. у храмі було споруджено новий іконостас на місці первісного 20-метрового з п'ятьма ярусами величезних ікон. Його декоративне багатство доповнювали розписи, виконані в 60–70-х рр. ХVІІІ ст., золототкані пелени й завіси, ювелірні вироби та інші деталі оздоб. У 1770-ті рр. в південно-західному куті монастиря було прибудовано одноповерхові келії з підвалом та льодовнею (для зберігання продуктів), а в 1775 р. над входом у монастир – стіни з баштами та триумфальну браму – ажурну дзвіницю у 5 ярусів (58 м). Її видно з багатьох точок міста. На другому ярусі дзвіниці знаходяться численні дзвони.

Найбільш примітною пам'яткою архітектури цивільного характеру того часу є будинок полкової канцелярії, знаний більш як кам'яниця чернігівського полковника Якова Лизогуба (90-ті рр. XVII ст.) та званий у народі «Мазепиним». Приземкувато-барочний будинок, переживши дві пожежі (1718, 1750), зберігся в первісному об'ємі.

У 1689 р. за ініціативи Іоанна Максимовича за зразком Києво-Могилянської академії у двоярусній башти-дзвіниці церкви Івана Богослова був організований один з найдавніших навчальних закладів України – Чернігівський колегіум. На дошці, виявленій у 1953 р., знайдено запис про те, що збудовано колегіум у 1700–1702 рр. Кошти на будівництво закладу виділив гетьман Іван Мазепа. У 1776 р. колегіум реорганізовано у Чернігівську духовну семінарію. Нині тут знаходиться адміністрація Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній». Меморіалом козацької слави є й п'ятиглава барокова Катерининська церква, зведена у 1715 р. на честь героїзму козаків Чернігівського полку під час штурму турецької фортеці Азов у 1696 р. Будівництво церкви здійснене коштом Якова Лизогуба. Характерні ознаки цієї козацької церкви – білі стіни, барочні куполи храму та іконостас, виконаний місцевими майстрами живопису.

Біографія Чернігова найбільш повно постає в залах його музеїв. Історичний музей – один з найстаріших і найбагатших за колекціями в Україні. Його створено на базі експонатів губернської архівної комісії та унікального зібрання українських старожитностей відомого колекціонера та мецената Василя Тарновського, ім'я якого і носить музей нині.

Зібрання Чернігівського обласного художнього музею, який розташований на території древнього княжого міста, налічує понад 8 тис. творів живопису,

скульптури та декоративно-ужиткового мистецтва. В експозиції музею, основу якої складає унікальна колекція Галаганів, представлено західноєвропейський та вітчизняний живопис XVII–XIX ст. Відома ця колекція і народною картиною, зокрема, серією портретів, присвячених козаку Мамаю. Чільне місце в музейній колекції посідають твори іконопису, зібрання Богородичних ікон, самобутні народні ікони із своєрідним потрактуванням образів святих покровителів. Колекція народної іграшки налічує близько 350 експонатів.

Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського не випадково називають храмом муз. Садиба письменника була центром громадського та культурного життя Чернігова. У гостях у нього бували багато видатних людей того часу, які внесли вагомий внесок у розвиток української культури.

Серед міст України Чернігів посідає особливе місце. Місто нагадує величезний музей просто неба. До наших днів тут збереглася чверть усіх пам'яток домонгольського періоду України. Чернігів – це те місто, яке справді, без перебільшень, варто побачити кожному. Особливо тим, хто в захопленні від древніх храмів та легенд.

За матеріалами: Чернігівщина туристична : путівник / [авт. ідеї та упоряд.: Н. Бурець-Струк., О. Матвійчук, М. Морозенко ; редкол.: Н. Бурець-Струк та ін.]. – Київ, 2011. – С. 20–33.

1842

97. **Краткие** исторические сведения о г. Чернигове // Чернигов. губерн. ведом. – 1842. – № 7. – С. 74–76, № 8. – С. 85–86, № 9. – С. 100–101, № 10. – С. 123–124.

1851

98. **Заметки** старожила, или Чернигов за 45 лет // Чернигов. губерн. ведом. – 1851. – № 1. – Часть неофициальная. – С. 1–7.

99. **Котляров С.** Город Чернигов / Сергей Котляров // Чернигов. губерн. ведом. – 1851. – № 26. – Прибавления.

100. **Чернигов** // Чернигов. губерн. ведом. – 1851. – № 24. – Часть неофициальная. – С. 215–217 ; 1851. – № 25. – Часть неофициальная. – С. 227–229.

101. **Шафонский А. Ф.** О городе Чернигове / Афанасий Шафонский // Черниговского наместничества топографическое описание. – Киев, 1851. – С. 237–309.

1852

102. **Маркевич Н. А.** Статистическое и историческое описание Чернигова / Николай Маркевич. – Чернигов, 1852. – 176 с.

1863

103. **Чернигов.** – Чернигов : В типографии Ильинского монастыря, 1863. – 80 с.

1896

104. **Черниговская** памятка. Карманная справочная книжка на 1896/7 год: с рисунками, чертежами, таблицами в тексте, календарем и адрес-календарем. – Чернигов : Типо-Литография Губернского Правления, 1896.

1898

105. **Черниговская** памятка. Справочная книжка на 1898/99 год: с рисунками, таблицами в тексте, календарем, адрес-календарем, картой губернии и двумя планами г. Чернигова. – Чернигов, 1898. – 517 с.

106. **Ярыгин А.** Былое Черниговской земли / А. Ярыгин. – Чернигов : Типография Губернского Правления, 1898. – 144, [2] с. : [5] л. ил

1899

107. **Хижняков В.** Черниговская старина (1765–1810) / В. Хижняков // Киев. старина. – 1899. – Т. 65. – № 6. – С. 367–407.

1900

108. **Путеводитель** по г. Чернигову / [сост. А. Ярыгин]. – Чернигов, 1900. – 296 с.

1902

109. **Бережков М. М.** Е. Марков и его рукописный сборник о черниговской старине / сообщил М. Бережков. – Нежин : Типо-Литография М. В. Глезера, 1902. – 25 с.

1903

110. **Фирсов А. И.** Чернигов и его святыни / А. И. Фирсов // Ист. вест. – 1903. – Ноябрь. – С. 615–632.

1908

111. **Айналов Д. В.** Архитектура Черниговских храмов (Речь, произнесённая профессором Д. В. Айналовым в заседании комитета по устройству XIV Археологического съезда в Чернигове, 10 авг. 1906 г.) / Д. В. Айналов // Труды Черниговского Предварительного Комитета по устройству XIV археологического съезда в г. Чернигове. – Чернигов : Типография Губернского Правления, 1908. – С. 168–175.

112. **Добровольский П.** Где находились старинные несуществующие ныне храмы г. Чернигова / Добровольский П. – Чернигов, 1908. – 46 с.

113. **Описание** вещественных и письменных памятников Черниговского Епархиального Древлехранилища // Черниговские епархиальные известия. – 1908. – № 13. – Часть неофициальная.

114. **Очерк** истории города Чернигова 907–1907 / Юбилейное издание Черниговской Городской Управы. – Чернигов, 1908. – 71 с.

115. **Черниговские** кафедральные соборы златоверхий Спасо-Преображенский и Борисоглебский священоисторические памятники – храмы XI века их прошлое и современное состояние / сост. соборный священник А. Ефимов. – Чернигов : Типография Губернского Правления, 1908. – [4], 55 с.

1911

116. **Васютинский Ф.** Чернигов и его святые храмы. Чудотворные иконы и местночтимые святыни. – Чернигов : Типография Губернского Павления, 1911. – 55 с.

117. **Картины** церковной жизни Черниговской Епархии из IX вековой ее истории / [предисл.: Василий, епископ Черниг. и Нежин.]. – Киев : С. В. Кульженко, 1911. – 206, [9] с. : ил., портр., [62] л. ил., портр., карты.

Автор цього твору – владика Василій (у миру Василь Дмитрович Богоявленський (1867–1918), архієпископ Чернігівський і Ніжинський. Зміст книги охоплює історію краю від язичницьких часів, розповідає не тільки про святих великомучеників, храми й монастирі, їхню архітектуру, оздоблення та святині, а й про славних полководців – чернігівських князів. Книга написана живою мовою, до того ж вона багато ілюстрована і має чималий довідковий апарат.

1912

118. **Путеводитель** по городу Чернигову и указатель торгово-промышленных фирм. – Чернигов, 1912. – 89 с.

1927

119. **Шамрай Г.** Чернігівські ратушні скарби / Г. Шамрай // Історично-географічний збірник. Т. 1. – Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1927. – С. 40–52.

1928

120. **Смолічев П.** Чернігів та його околиці за часів великокнязівських / П. Смолічев // Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали. – Київ : Держвидав України, 1928. – С. 118–146.

1968

121. **Карнабед А. А.** Археологічні знахідки в Чернігові / А. А. Карнабед // Деснян. правда. – 1968. – 16 січ.

Князівська гробниця кінця XI – початку XII ст.

1969

122. **Карнабед А. А.** Чернігів : архітектур.-іст. нарис / А. А. Карнабед. – Київ : Будівельник, 1969. – 78, [2] с. : іл., фот.

123. **Холостенко Н. В.** Восстановление и исследование архитектурных памятников Чернигова // Строительство и архитектура. – 1969. – № 4. – С. 34–41.

1975

124. **Попудренко М. А.** Стародавні знахідки з Чернігова / Попудренко М. А. // Археологія : наук. зб. Вип. 16. – Київ : Наукова думка, 1975. – С. 82–86.

Скарб із золотих предметів. Знайдено в 1958 р.

1976

125. **Чернігів.** Пам'ятки архітектури XI–XIX сторіч. – Київ : Будівельник, 1976. – 14 с. : іл., фот.

1980

126. **Карнабед А. А.** Чернігів: архітектур.-іст. нарис / А. А. Карнабед. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Будівельник, 1980. – 128 с.

1983

127. **Шевченко Ю. Ю.** Кераміка перших століть нашої ери з околиць Чернігова / Шевченко Ю. Ю. // Археологія : наук. зб. – Київ : Наукова думка, 1983. – Вип. 42. – С. 63–65.

1988

128. **Руденок В. Я.** Чернігівські дзвони / В. Я. Руденок // Деснян. правда. – 1988. – 27 берез.

Історія дзвонів чернігівських монастирів.

1990

129. **Чернігів** : бібліогр. покажч. / Чернігів. держ. обл. універс. наук. б-ка ; [уклад.: Л. В. Студьонова, І. Я. Каганова, Н. В. Романчук ; наук. ред. С. М. Мельник]. – Чернігів : [б. в.], 1990. – 125, [1] с.

1992

130. **1000** років Чернігівській єпархії : тези доп. церковно-іст. конф., (Чернігів, 22–24 вересня 1992 р.) / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; [редкол.: В. П. Коваленко та ін.]. – Чернігів : Сіверянська думка, 1992. – 117, [4] с.

1993

131. **Руденок В.** Під землею від Чернігова до Седнева / В. Руденок // Чернігів. відом. – 1993. – 26 лют. – С. 6.

Підземні споруди Чернігова та його околиць.

1994

132. **Харламов В.** «Расписной список» Чернігова 1701 року / В. Харламов // Старий Чернігів. – 1994. – № 1. – С. 4.

Докладний опис Чернігівської фортеці 1682 р.

1995

133. **Адруг А.** Бароковий Чернігів / А. Адруг // Сіверян. літопис. – 1995. – № 2. – С. 61–64.

134. **Галушко О.** Магдебурзьке право в Чернігові // Сіверян. літопис. – 1995. – № 6. – С. 98–99.

1996

135. **Павленко С. О.** Князь Михайло Чернігівський та його виклик орді / С. О. Павленко. – Чернігів : [б. в.], 1996. – 80 с.

136. **Святий** князь Михайло Чернігівський та його доба : матеріали церковно-іст. конф. (Чернігів, 1–3 жовт. 1996 р.) / НАН України, Інст археології ; ред. В. П. Коваленко. – Чернігів : Сіверянська думка, 1996. – 116 с.

137. **Студьонова Л. В.** Чернігівки в житті славетних / Л. В. Студьонова. – Чернігів, 1996. – 79 с.

1998

138. **Віроцький В. Д.** Храми Чернігова / Володимир Денисович Віроцький. – Київ : Техніка, 1998. – 207 с. : іл. – (Національні святині України).

139. **Студьонова Л. В.** Чернігівські князі, полковники, губернатори / Л. В. Студьонова. – Чернігів : Деснянська правда, 1998. – 148 с.

2000

140. **Карнабед А. А.** Джерела духовності і культури / А. А. Карнабед // Гарт. – 2000. – 14 квіт. – С. 13.

Пам'ятки історії та культури Чернігова.

141. **Сапон В.** Готель для... класиків / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2000. – 12 лют.

Про готель «Царград».

2001

142. **Адруг А.** Ікона «Чернігівської Іллінської Богоматері» 1696 р. / А. Адруг // Сіверян. літопис. – 2001. – № 6. – С. 46–49.

2002

143. **Леус В.** Проспект Миру / В. Леус // Чернігів. відом. – 2002. – 19 квіт. – С. 9.

2003

144. **Колесник С.** Поема у камені – згадка про золоту добу Чернігова / Сергій Колесник // День. – 2003. – 15 серп. – С. 8.

145. **Сапон В.** Чернігів древній і сучасний / Володимир Сапон. – Чернігів : Деснянська правда, 2003. – 64 с. : фот. – (Історичні пам'ятки Чернігова).

2004

146. **Кузнєцова В.** Єврейські пам'ятки Чернігова: екскурс в історію / Кузнєцова В., Мудрицька В. // Чернігівщина inkognita. – Чернігів, 2004. – С. 148–152.

2005

147. **Доценко А.** Воскресенська церква м. Чернігова / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2005. – № 4. – С. 198–199.

2006

148. **Доценко А.** Казанська церква м. Чернігова / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2006. – № 1. – С. 198–199.

149. **Доценко А.** Церква 2000-ліття Різдва Христового в Масанах (м. Чернігів) / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2006. – № 2. – С. 198–199.

150. **Іщенко О.** «Славу предків не осоромимо...»: до питання про збереження історико-архітектурної спадщини Чернігова / О. Іщенко // Чернігівщина: новини і оголошення. – 2006. – 23 лют. – С. 2.

151. **Сапон В. М.** Чернігів древній і сучасний / Володимир Сапон. – [2-ге вид.]. – Чернігів : Деснянська правда, 2006. – 63, [2] с. : іл. – (Історичні пам'ятки Чернігова). – Укр., англ.

2007

152. **Добриця О. П.** Князі чернігівські / О. П. Добриця ; ред. В. Сапон ; худож. Є. Зотова. – Чернігів : Деснянська правда, 2007. – 71 с. : іл.

153. **Леп'явко С.** Чернігів у середині XIII – середині XVII ст. / С. Леп'явко // Сіверян. літопис. – 2007. – № 1. – С. 40–55.

154. **Руденок В.** Чернігівський музей церковних старожитностей : [будинок Миколаївського Єпархіального братства (нині – обласний філармонійний центр)] / Володимир Руденок // Чернігів. відом. – 2007. – 7 берез. – С. 17.

155. **Сапон В. М.** Вулиці старого Чернігова : іст.-краєзнав. етюди / В. М. Сапон. – Чернігів : Деснянська правда, 2007. – 127 с. : іл.

2008

156. **Адруг А.** Архітектура Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть. – Чернігів : ЧЦНТЕІ, 2008. – 224 с.

157. **Адруг А.** Цивільна архітектура Чернігова другої половини XVII – початку XVIII ст. // Сіверян. літопис. – 2008. – № 2. – С. 22–26.

158. **Адруг А.** Чернігів бароковий / А. Адруг // Чернігівщина incognita / ред. О. Б. Коваленко [та ін.] – Чернігів, 2008. – С. 139–145.

159. **Березкіна О.** Минувшина і сьогодення древнього Чернігова / О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2008. – 17 верес. – С. 22.

160. **Березкіна О.** Свідок минулої епохи : [будинок поштамту] / О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2008. – 2 лип. – С. 19.

161. **Втрачений** літопис Чернігова / підгот. О. Терещенко // Місто. – 2008. – 26 черв. – С. 15.

162. **Дзюба С.** Наш Чернігів / С. Дзюба // Місто. – 2008. – 18 верес. – С. 1, 5.

163. **Доценко А.** Церква Архістратиґа Михаїла в Чернігові // Літ. Чернігів. – 2008. – № 4. – С. 195–197.

164. **Колись** благодійництво було у моді... : [з історії благодійництва у Чернігові] / підгот. О. Терещенко // Місто. – 2008. – 9 жовт. – С. 15.

165. **Леус В. М.** Чернігів. Погляд через століття / В. М. Леус ; фот. Б. Мазур. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2008. – 172, [1] с. : фот.

166. **Морозова А.** З історії Чернігівського сирітського будинку / А. Морозова // Сіверян. літоп. – 2008. – № 1. – С. 47–53.

167. «**Рушій** прогресу» сто років тому : з історії чернігівської реклами / підгот. О. Терещенко // Місто. – 2008. – 17 лип. – С. 15.

168. **Синельник І.** Чернігів – одне з кращих міст в Україні / І. Синельник // Чернігів. відом. – 2008. – 2 лип. – С. 2.

169. **Студьонова Л.** Як земство опікувалося Красним мостом / Л. Студьонова // Сіверщина. – 2008. – 28 серп. – С. 6.

170. **Чернігівський** Кавказ / підгот. О. Терещенко // Місто. – 2008. – 1 трав. – С. 16.

2009

171. **Вітковська І.** Шерстянка Incognita / І. Вітковська // Чернігів. відом. – 2009. – 10 черв. – С. 5.

З історії Шерстянки – одного з районів Чернігова.

172. **Доценко А.** Церква Всіх Чернігівських Святих / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2009. – № 3. – С. 195–197.

173. **Доценко А.** Церква св. Миколая в Чернігові / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2009. – № 1. – С. 195–197.

174. **Леп'явко С.** Коротка історія Чернігова / Сергій Леп'явко. – Київ : Темпора, 2009. – 62 с.

175. **Пиріг П. В.** Чернігів у першій половині ХІХ століття / П. В. Пиріг, О. А. Любич. – Чернігів, 2009. – 38, [1] с.

176. **Прогулянки** по Десні 100 років тому / підгот. О. Терещенко // Місто. – 2009. – 25 черв. – С. 13.

У ХІХ столітті улюбленим відпочинком городян Чернігова було катання на човнах.

177. **Руденок В.** Миколаївський єпархіальний будинок / Володимир Руденок // Чернігів стародавній (спецвипуск). – 2009. – Трав. – С. 8.

Приміщення Чернігівської обласної філармонії.

178. **Руденок В.** Чернігів – подорож на 100 років назад (1910–2010) / Володимир Руденок. – Чернігів : АХАЛАР, 2009. – 84 с.

2010

179. **Леп'явко С. А.** Чернігів – європейське місто / С. А. Леп'явко ; [Міжнар. фонд «Відродження» та ін.]. – Чернігів : Лозовий В. М., 2010. – 55 с. : іл.

180. **Рів** Окольного граду // Деснян. правда. – 2010. – 22 лип. – С. 4.

Одна з головних оборонних споруд стародавнього Чернігова.

2011

181. **Тягнирядно Н.** Там, де горе і біда / Н. Тягнирядно // Гарт. – 2011. – 24 лют. – С. 2.

Храм Святителя Миколая Чудотворця в Чернігові.

2012

182. **Леп'явко С. А.** Чернігів. Історія міста / Сергій Леп'явко ; Ніжин. держ. пед. ін-т ім. М. В. Гоголя, Сівер. ін-т регіон. дослідж., Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського, архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Київ : Темпора, 2012. – 431 с. : іл.

183. **Морозова А.** Чернігів і відомий, і невідомий / Анна Морозова // Сіверян. літопис. – 2012. – № 1/2. – С. 43–46.

184. **Сапон В.** Скільки ж років Чернігову? / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2012. – 18 жовт. – С. 6.

2013

185. **Адруг А.** Живопис Чернігова другої половини XVII – початку XVIII ст. / Анатолій Адруг. – Чернігів : ЧЦНТЕІ, 2013. – 182 с. : іл.

186. **Ситий Ю. М.** Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Чернігова / Юрій Ситий ; Ін-т історії, етнології та правознав. ім. О. М. Лазаревського [та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2013. – 270 с. : іл.

2014

187. **Адруг А.** Пам'ятки архітектури Чернігова у графіці другої половини XVII – початку XVIII століть / Анатолій Адруг // Сіверян. літопис. – 2014. – № 5. – С. 15–23.

Стаття присвячена зображенням пам'яток архітектури Чернігова XVII–XVIII століть на сторінках чернігівських стародруків та мальованому плані міста 1706 р.

188. **Бондар О. М.** Чернігів: місто і фортеця у XIV–XVIII століттях : монографія / О. М. Бондар. – Київ : О. Філюк, 2014. – 178 с.

189. **Коваленко О.** Зі спогадів Василя Дубровського про старий Чернігів / Олександр Коваленко, Віра Казимір // Сіверян. літопис. – 2014. – № 6. – С. 218–223.

190. **Рябчук І.** Депо та каланча для чернігівських вогнеборців / І. Рябчук // Чернігівщина. – 2014. – 3 квіт. – С. 7.

З історії будинку Чернігівського пожежного товариства.

2015

191. **Гарига-Грихно М.** Давньоруські курганні некрополі Чернігова та чернігівського подесення в дослідженнях Д. І. Бліфельда / М. Гарига-Грихно // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Історичні науки. – 2015. – Вип. 134. – С. 6–10.

192. **Руденок В.** До питання про будівельну діяльність чернігівського князя Давида Святославича / Володимир Руденок, Тетяна Новик // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 36–40.

У статті на основі аналізу писемних джерел та висновків фахівців з давньоруської архітектури здійснено спробу з'ясувати ім'я замовника будівництва чернігівських храмів початку XII ст. – Успенського собору та Іллінської церкви. Авторами висловлено припущення, що ним був чернігівський князь Давид Святославич.

2016

193. **Леп'явко С. А.** Декілька слів про Чернігів : [іст.-архітектур. нарис] / Сергій Леп'явко. – Київ : Клію, 2016. – 46, [1] с. : іл.

2017

194. **Леп'явко С.** Ілюстрована історія Чернігова / Сергій Леп'явко ; Ніжин. держ. пед. ун-т ім. М. В. Гоголя, Сівер. ін-т регіон. дослідж., Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського, Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – [2-ге вид., допов.]. – Київ : STYLOS, 2017. – 223 с. : фот. кольор.

195. **Руденок В.** Готелі, фотоательє, борделі. Історія Чернігова, про яку говорять менше / Володимир Руденок ; інтерв'ю Віра Курико // Сіверщина. – 2017. – 16 берез. – С. 7.

196. **Руденок В.** Старий Чернігів. Будинок працелюбства / Володимир Руденок // Сіверщина. – 2017. – 16 лют. – С. 8

197. **Руденок В.** Чернігівські скарби – правда та вигадки / Володимир Руденок // Панорама. – 2017. – 22 верес. – С. 11.

198. **Руденок В.** Чернігівський тюремний замок / Володимир Руденок // Панорама. – 2017. – 20 жовт. – С. 11.
З історії чернігівської в'язниці ХІХ ст.

199. **Середенко Г.** Аптека І. Маркельса та «курінь» С. Носа на Богоявленській вулиці в Чернігові / Галина Середенко // Сіверщина. – 2017. – 27 квіт. – С. 8.

200. **Терещенко О.** Чернігівська пожежна каланча / Олена Терещенко // Сіверщина. – 2017. – 23 берез. – С. 8.

Чернігівську пожежну каланчу в неоготичному стилі спорудили 1913 року для міського Вільного пожежного товариства.

201. **Чернігів:** історія міста в історіях людей / [Бондар О. та ін. ; за ред. І. В. Кондратьєва] ; ГО «Просвіта України», ГО «Дороговказ». – Чернігів : Десна Поліграф, 2017. – 113 с. : іл.

202. **Черняков С.** Таємниці стародавнього Чернігова. Красний міст / Сергій Черняков // Сіверщина. – 2017. – 9 берез. – С. 8.

2018

203. **Назаренко В.** Літописний окольний град Чернігова знову дивує знахідками / Віталій Назаренко // Чернігівщина. – 2018. – 23 серп. – С. 7.

Під час археологічних розкопок на території літописного Окольного граду Чернігова дослідники виявили

залишки щільних міських забудов домонгольського періоду, часів монголо-татарської навали та Середньовіччя.

204. **Павленко В.** Обстеження технічного стану історико-архітектурних пам'яток Чернігівщини / Володимир Павленко, Микола Корзаченко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 43–57 : фот.

205. **Тасмниці** підземель Чернігівщини : Mystery of the caves in Chernihiv region / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» ; [авт. тексту В. Я. Руденко]. – Чернігів : Лозовий В. М., 2018. – 31 с. : іл.

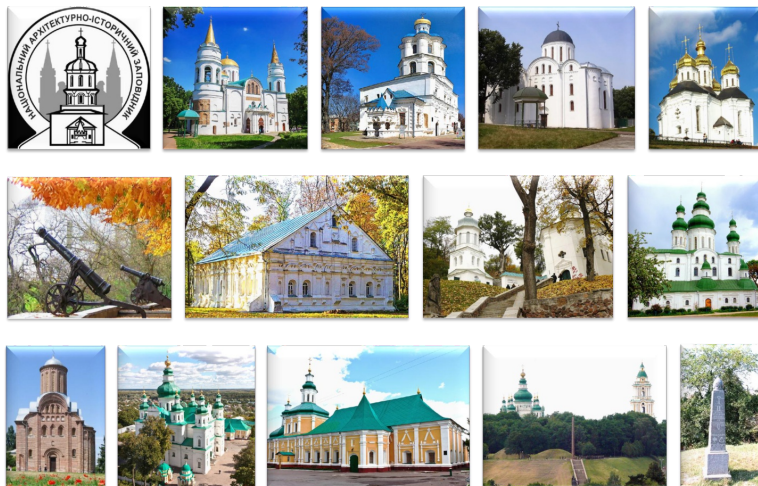
206. У **Чернігові** археологи знайшли стародавнє семиярусне кладовище // Чернігів. відом. – 2018. – 25 лип. – С. 15.

2020

207. **Леп'явко С. А.** Чернігів. Історія міста / Сергій Леп'явко. – Вид. 2-ге, випр. і перероб. – Київ : Кліо, 2020. – 543 с. : іл.

НАЦІОНАЛЬНИЙ АРХІТЕКТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ ЗАПОВІДНИК «ЧЕРНІГІВ СТАРОДАВНІЙ»

Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» – один із головних туристичних об'єктів Чернігівщини та України. Він є науково-дослідним та культурно-освітнім закладом архітектурно-історичного спрямування, що об'єднує комплекс нерухомих і рухомих пам'яток матеріальної та духовної культури, які становлять виняткову історичну, мистецьку, художню та наукову цінність. Щороку його музеї та виставки відвідують понад 200 тисяч шанувальників старовини та культури. А за період діяльності установи її пам'ятки та експозиції відвідало понад 10 млн туристів, зокрема урядові делегації з Франції, США, Великобританії, Північної Кореї, Нової Зеландії, Японії, Канади та інших країн світу.

До його цілісного майнового комплексу входять 26 пам'яток архітектури національного значення. З них шість пам'яток домонгольського періоду, які на думку фахівців вважаються одними з найдавніших у Східній Європі. Враховуючи унікальність пам'яток, першочергова увага приділяється їхній охороні та збереженню.

1992

208. **Карнабед А. А.** Чернігівському державному архітектурно-історичному заповіднику 25 років / А. А. Карнабед // Архітектурні та археологічні старожитності Чернігівщини. – Чернігів, 1992. – С. 5–7.

2004

209. «**Чернігів** стародавній»: національний архітектурно-історичний заповідник // Сіверські партнери. – 2004. – № 1. – С. 36–37.

2007

210. **Травкіна О. І.** Музейні колекції Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» та їх фундатор Андрій Карнабед / О. Травкіна // Могилянські читання 2006 : зб. наук. пр. – Київ, 2007. – Ч. 2. – С. 329–344.

2008

211. **Дипломант** проекту : [НАІЗ «Чернігів стародавній» відзначений дипломом у загальноукраїнському проекті «Україна туристична»] // Місто. – 2008. – 21 серп. – С. 1.

212. **Левченко О. В.** Формування колекції ікон Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», їх реставрація та вивчення // Чернігівські старожитності : наук. зб. за матеріалами VII наук. конф. «Старожитності Чернігово-Сіверської землі в загальноєвроп. культурній спадщині» / редкол.: Ю. О. Соболь [та ін.]. – Чернігів, 2008. – Вип. 1. – С. 106–111.

213. **Перлині** Чернігова – гідну оправу : на Болдиній горі буде відновлено дубовий гай, а на Валу висадять екзотичні рослини : [плани НАІЗ «Чернігів стародавній»] // Чернигов. новости: семь дней. – 2008. – 27 февр. – С. 20.

214. **Соболь Ю. О.** Національному архітектурно-історичному заповіднику «Чернігів стародавній» 40 років /

Ю. О. Соболев // Чернігівські старожитності : наук. зб. за матеріалами VII наук. конф. «Старожитності Чернігово-Сіверської землі в загальноєвроп. культурній спадщині» / редкол.: Ю. О. Соболев [та ін.]. – Чернігів, 2008. – Вип. 1. – С. 6–7.

2009

215. **Гарбуз Н.** Заповідник «Чернігів стародавній» відзначив десяту річницю / Н. Гарбуз // Деснян. правда. – 2009. – 1 січ. – С. 10.

10 років тому заповіднику було присвоєно статус Національного.

216. **Здор В.** «Скарби України» / В. Здор // Чернігів. відом. – 2009. – 11 берез. – С. 3.

Виставка предметів старовини у НАІЗ «Чернігів стародавній».

217. **Національному** заповіднику «Чернігів стародавній» 10 років // Місто. – 2009. – 8 січ. – С. 5.

218. **Степанова О. Л.** Оберіг на цеглі / О. Л. Степанова // Чернігів стародавній (спецвипуск НАІЗ «Чернігів стародавній» та газети «Біла хата»). – 2009. – верес. – С. 7.

У Чернігові існує рідкісна колекція цеглин XIX–XX століть, яку зберігає у своїх фондах НАІЗ «Чернігів стародавній».

2011

219. **Ковтун І.** «Чернігів стародавній» отримає світове визнання / І. Ковтун // Чернігівщина. – 2011. – 18 серп. – С. 3, 11.

2012

220. **Вітковська І.** Чернігівська цитадель розсекречена! / І. Вітковська // Чернігів. відом. – 2012. – 26 верес. – С. 30.

Презентація об'ємно-просторової віртуальної реконструкції Чернігівської фортеці на Дитинці.

221. **Науменко В.** Від меццо-сопрано дрижали шибки... / В. Науменко // Деснян. правда. – 2012. – 9 лют. – С. 4.

У НАІЗ «Чернігів стародавній» започатковано культурно-мистецький проєкт «Чернігів на зламі минулих століть».

222. **Олександров Я.** Апостол, Прометей, Пророк / Я. Олександров // Деснян. правда. – 2012. – 15 берез. – С. 4.

Виставка робіт українських художників, присвячених творчості Т. Шевченка.

223. **Осташко І.** Мандрівка... у ХІХ сторіччя / Ірина Осташко // Деснянка вільна. – 2012. – 24 листоп. – С. 4.

Презентація модних атрибутів ХІХ ст.

224. **Осташко І.** Чернігів на місяць став столицею живопису / Ірина Осташко // Деснянка вільна. – 2012. – 22 листоп. – С. 12.

Виставка полотен відомих сучасних митців «Сузір'я ХХ сторіччя».

225. **Плани** – в життя / підгот. О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2012. – 1 серп. – С. 20.

Про діяльність НАІЗ «Чернігів стародавній».

226. **Черняков С.** Нові експонати заповідника «Чернігів стародавній» / Сергій Черняков // Деснян. правда. – 2012. – 19 лип. – С. 9.

2013

227. **Гаркуша А.** «Чернігів стародавній»: на досягнутому не зупиняємось... / А. Гаркуша // Культура і життя. – 2013. – 8 лют. – С. 4.

Одним із провідних напрямів роботи Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» є просвітницька діяльність. Йдеться про наближення музею до пересічної людини.

228. **Литовченко О.** Через призму кіно / О. Литовченко // Культура і життя. – 2013. – 29 берез. – С. 12.

Співробітники НАІЗ «Чернігів стародавній» збирають і досліджують матеріали, пов'язані зі зйомками художніх фільмів на території, яка належить заповіднику.

229. **Литовченко О.** Чернігів і чернігівці 100 років потому / О. Литовченко // Культура і життя. – 2013. – 25 січ. – С. 9.

Про одну з експозицій НАІЗ «Чернігів стародавній».

230. **Назаренко В.** Тасмниці реставрації архітектурних пам'яток / В. Назаренко // Деснянка вільна. – 2013. – 5 квіт. – С. 18.

Чернігівські науковці відкривають тасмниці архівних документів, які надійшли до фонду НАІЗ «Чернігів стародавній».

231. **Руденко В. Я.** Спелеоархеологічні дослідження Чернігівського національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» / В. Я. Руденко, Т. Г. Новик // Могилянські читання 2012 р. – Київ, 2013. – С. 181–187.

232. **Травкіна О.** «Чернігів стародавній» – духовне багатство України / Ольга Травкіна // Культура і життя. – 2013. – 11 січ. – С. 11.

Сьогодення НАІЗ «Чернігів стародавній».

2014

233. **Гаркуша А.** Художня виставка лауреатів Національної Шевченківської премії вперше у Чернігові! / А. Гаркуша // Сіверщина. – 2014. – 3 квіт. – С. 9.

234. **Єліссєва М.** «Краса і вічність» Володимира Наталушка / Марта Єліссєва // Чернігів. відом. – 2014. – 23 квіт. – С. 20.

Персональна виставка відомого чернігівського художника.

235. **Коваленко Л.** Тарас на полотнах художників / Л. Коваленко // Черніг. відом. – 2014. – 12 берез. – С. 20.

Виставка «Образ Тараса Шевченка у творчості видатних художників» із близько 30 портретних зображень Кобзаря.

236. **Назаренко В.** Петриківка – душа України / Віталій Назаренко // День. – 2014. – 12 листоп. – С. 12.

Художня виставка з такою назвою.

237. **Осташко І.** Майстрині з Петриківки дарують чернігівцям хорошиї настрої і барвисті фарби / І. Осташко // Деснянка. – 2014. – 13 листоп. – С. 10.

Виставка петриківського розпису.

238. **Солодовник П.** Наскільки ж унікальний – «Чернігів стародавній!» / П. Солодовник // Чернігівщина. – 2014. – 6 лют. – С. 8.

239. **Тютюнник Є.** Він не потребує пояснень / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2014. – 22 берез. – С. 7.

Виставка «Образ Тараса Шевченка у творчості видатних художників».

2016

240. **Боголюб Р.** Скриня кінця ХІХ століття з фондів Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»: реставрація та питання стилю / Раїса Боголюб // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 3 (6). – С. 97–100.

241. **Рига Д.** Чернігівський державний історико-культурний заповідник у 1929–1933 роках: невідомі документи з діяльності / Данило Рига // Сіверян. літопис. – 2016. – № 4. – С. 106–115.

242. **Славіна В.** «Скиньте з Шевченка шапку» / Валерія Славіна // Гарт. – 2016. – 17 берез. – С. 1.

З відкриття виставки творів олійного живопису та графічних робіт народного художника, академіка В. Перевальського, яка має назву «Мій Шевченко».

2017

243. **Гаврик В.** Шевченкова Україна в заповіднику «Чернігів стародавній» / Вікторія Гаврик // Деснян. правда. – 2017. – 9 берез. – С. 1, 4.

Виставка художників ХХ століття, на яких зображені Шевченкові місця.

244. **Назаренко В.** Миттєвості минулого / Віталій Назаренко // Чернігівщина. – 2017. – 16 лют. – С. 9.

Тематична виставка, присвячена 50-річчю наукової діяльності НАІЗ «Чернігів стародавній».

245. **Національний** архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній». 50 років діяльності / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» ; [авт. кол.: І. С. Бугера та ін. ; редкол.: А. Доценко, І. Непотенко, В. Руденок ; фот.: В. Кошмал, М. Турчин, С. Черняков]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2017. – 239 с. : фот.

246. **Непотенко І.** Охорона культурної спадщини Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»: нормативне регулювання / Інна Непотенко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 356–362.

247. **Пучинець М.** «Чернігів стародавній» святкує ювілей / Марія Пучинець // Чернігівщина. – 2017. – 23 лют. – С. 9.

20 лютого НАІЗ «Чернігів стародавній» святкував 50-річчя з дня свого створення.

248. **Руденок В.** Археологічні дослідження Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» 1987–2014 рр. / В. Руденок, Т. Новик // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 193–201.

249. **Руденок В. Я.** Охорона культурної спадщини Національним архітектурно-історичним заповідником «Чернігів стародавній» / В. Я. Руденок, І. В. Непотенко //

Охорона культурної спадщини історико-культурними заповідниками Чернігово-Сіверщини / за ред. С. Ю. Зозулі. – Київ, 2017. – С. 5–26.

250. **Соболь Ю.** Півстоліття праці на ниві охорони культурної спадщини : до 50-річчя Національного заповідника «Чернігів стародавній» / Юрій Соболь // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 40–45.

251. **Травкіна О.** Архітектурно-археологічні дослідження А. А. Карнабеда та формування фондів колекції Національного архітектурного заповідника «Чернігів стародавній» / О. Травкіна // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 116–124.

2018

252. **Ванжула О.** До історії створення перших музейних експозицій Чернігівського державного архітектурно-історичного заповідника / Олена Ванжула // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 6–20.

253. **Гільов І.** Безцінні артефакти / Ігор Гільов // Деснян. правда. – 2018. – 8 лют. – С. 3.

Виставка археологічних знахідок, виявлених пошуковими експедиціями у 2014–2017 рр.

254. **Єлісеєва М.** Справжній скарб Леоніда Могучова : [виставка творів] / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2018. – 12 верес. – С. 15.

255. **Назаренко В.** Археологи підтвердили: Чернігів – одне з найдревніших міст Європи / Віталій Назаренко // Чернігівщина. – 2018. – 15 лют. – С. 8.

Презентація експозиції археологічних знахідок.

256. **Сидорова В.** Відроджені святині / Вікторія Сидорова // Деснян. правда. – 2018. – 26 квіт. – С. 3.

Відкриття експозиції 35 ікон із фондової колекції заповідника.

257. **Тарасенко Л.** Прикоснуться к царской жизни... / Людмила Тарасенко // Деснянка. – 2018. – 1 берез. – С. 3.

На виставці представлено 70 корон і головних уборів правителів різних країн світу.

258. **У Чернігові** презентували понад 70 корон із різних куточків світу / підгот. Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2018. – 28 лют. – С. 15.

Виставка «Корони світу», на якій представлені зразки головних уборів, що належали титулованим та коронованим особам різних країн світу.

259. **Чепурний В.** На виставці представили багато несподіваних речей / Василь Чепурний // Голос України. – 2018. – 13 листоп. – С. 6.

Виставка, присвячена 100-річчю завершення Першої світової війни.

2019

260. **Ванжула О.** Чернігівський історико-культурний заповідник: передумови створення та основні напрямки діяльності [наприкінці 1920 – початку 1930-х рр.] / Олена Ванжула // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2019. – Вип. 4. – С. 6–14.

261. **Виставка** з історії астрономії [за назвою «Погляд у Всесвіт» відкрилась в НАІЗ «Чернігів стародавній»] // Світ-інфо. – 2019. – 5 груд. – С. 2.

262. **Гаркуша А. А. А.** Карнабед: біля витоків науково-просвітницької роботи Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» / Алла Гаркуша // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2019. – Вип. 4. – С. 73–78.

263. **Травкіна О. І.** Списки чудотворної ікони «Охтирська Богородиця» із зібрання Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» / Ольга Травкіна // Сіверщина в історії України. – Київ, 2019. – Вип.12. – С. 419–424.

2020

264. Ванжула О. Амбітні плани та сумні реалії Чернігівського державного історико-культурного заповідника наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. / Олена Ванжула // Сіверян. літопис. – 2020. – № 4. – С. 113–130.

265. До Шевченківських днів: виставка «Було колись в Україні...» [відкрита в НАІЗ «Чернігів стародавній»] // Світ-інфо. – 2020. – 19 берез. – С. 3.

ВАЛ (ДИТИНЕЦЬ)

Найдревнішою частиною Чернігова вважається територія Валу чи, як його ще називають, Дитинця. Це улюблене місце для прогулянок жителів та гостей міста. Саме тут можна вдосталь намитуватися величними храмами. Тут невпинно проводять розкопки, розшукуючи древні артефакти. Біля знаменитих чернігівських гармат призначають побачення. Сюди приходять подивитися на молодого Шевченка, а відчайдухи гуляють до півночі в надії побачити примару... Екскурсоводи розповідають, що тут, на Валу, окрім церков та монастирів раніше була ще й житлова забудова. І була вона настільки щільною, що сніг

між будинками танув лише на початку червня. Пізніше Вал був оточений фортецею.

Поступово грізні і бурхливі часи війн та походів відійшли в минуле. Необхідність в утриманні фортеці зникла і її було реорганізовано в 1799 р. Гарнізон розформовано, укріплення знесені, озброєння майже повністю вивезено. Натомість залишилися гармати на Цитаделі, що й досі охороняють старовинне місто та пам'ять про славетне й героїчне минуле наших пращурів.

1972

266. **Карнабед А. А.** Минуле і сучасне стародавнього центру Чернігова – Дитинця [етапи забудови] / А. А. Карнабед // Укр. іст. журн. – 1972. – № 3. – С. 88–96.

1975

267. **Єщенко М.** Гармати древньої фортеці / М. Єщенко // Деснян. правда. – 1975. – 31 жовт.

Історія встановлення гармат на Валі.

1981

268. **Баскіна Т.** Гармати над Десною / Т. Баскіна // Деснян. правда. – 1981. – 27 лют.

1990

269. **Карнабед А. А.** Чернігівський Дитинець: яким йому бути? / А. А. Карнабед // Чернігів. вісн. – 1990. – 31 трав. – С. 2.

1991

270. **Руденок В.** Таємниця древнього Валу / В. Руденок // Чернігів. відом. – 1991. – № 9. – С. 6.

1994

271. **Карнабед А. А.** Легенди, легенди...: що ховає в собі Чернігівський дитинець-фортеця? / А. А. Карнабед // Гарт. – 1994. – 29 квіт. – С. 5.

2002

272. **Афанасьєв А.** Дитинець розкриває свої таємниці / А. Афанасьєв // Робітн. газета. – 2002. – 18 верес.

273. **Руденко В. Я.** Підземні таємниці Валу / В. Я. Руденко // Чернігів. відом. – 2002. – 1 берез. – С. 9.

Підземні споруди Дитинця.

2006

274. **Кузнєцов Г. О.** Вал від давніх часів до сьогодні / Г. О. Кузнєцов, В. Я. Руденко. – Чернігів : Деснянська правда, 2006. – 14 с. : іл.

2007

275. **Руденко В.** Таємниці підземель древнього Валу / В. Руденко // Чернігів. відом. – 2007. – 22 серп. – С. 20.

276. **Черненко О. Є.** Археологічні дослідження на території Чернігівського дитинця у 2006 році / О. Є. Черненко, О. П. Моця, А. Л. Казаков, Т. Г. Новик // Археологічні дослідження в Україні 2005–2007 рр. – Київ ; Запоріжжя, 2007. – С. 411–413.

2008

277. **Березкіна О.** Вал відкриває свої секрети: (Поруч з Колегіумом чернігівські археологи знайшли невідому архітектурну споруду кінця XVII – початку XVIII століття) / О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2008. – 16 лип. – С. 2.

278. **Кузнєцов Г.** Таємниці підземель чернігівського Валу / Г. Кузнєцов // Чернігів. відом. – 2008. – 28 трав. – С. 19.

2010

279. **Черненко О. Є.** Дослідження на території Чернігівського дитинця у 2008 році / Черненко О. Є., Казаков А. Л., Печений Є. В. // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. – Київ, 2010. – С. 461–462.

2011

280. **Моця О.** Дитинець / О. Моця, А. Казаков // Давньоруський Чернігів. – Київ, 2011. – С. 50–89.

2012

281. **Березкіна О.** Чи знайдуть археологи на Валу князівські поховання? / О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2012. – 18 лип. – С. 19.

282. **Мусієнко Р.** Історія у бронзі / Р. Мусієнко // Деснян. правда. – 2012. – 4 жовт. – С. 3.

На Валу з'явився увічнений у бронзі благовірний князь Київський і Чернігівський Ігор Ольгович.

283. **На Валу** відкрили пам'ятник князю Ігорю // Чернігів. відом. – 2012. – 3 жовт. – С. 18.

284. **Тютюнник Є.** Дитинець приросте скульптурами: на історичний центр Чернігова чекають кардинальні зміни / Є. Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2012. – 25 січ. – С. 20.

2013

285. **Біля** «старого князя наших соборів» : план Дитинця // Гарт. – 2013. – 28 берез. – С. 11.

2016

286. **Чернігівський** «Вал» = Chernihiv val / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» ; [авт. тексту : В. Я. Руденок, І. В. Непотенко]. – Чернігів : Лозовий В. М., 2016. – 39 с. : 8 іл.

Нарис присвячений Дитинцю – історичній частині Чернігова та пам'яткам, які знаходяться на його території. Охарактеризовано основні віхи історії, пов'язані з розвитком Дитинця, планувальну структуру та архітектурне вирішення.

2017

287. **Назаренко В.** Чернігівський Вал вражає унікальними знахідками [чернігівських археологів] / Віталій Назаренко // Чернігівщина: новини та оголошення. – 2017. – 13 лип. – С. 1, 4 : фот.

2019

288. **На валу** [в Чернігові] археологи виявили давні фортифікаційні споруди // Світ-інфо. – 2019. – 18 лип. – С. 13.

2020

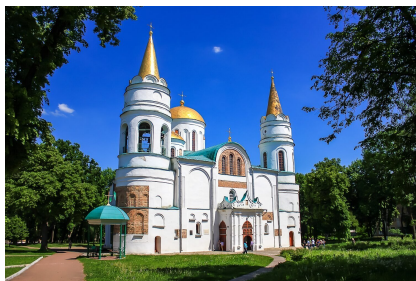
289. **Знакові** постаті в історії Чернігова. Чиї фігури встановлені на Валу? // Семь дней. – 2020. – 24 верес. – С. 13.

Скульптури Чернігівського князя Мстислава Хороброго, Нестора Літописця, Чернігівського полковника М. Небаби, єпископа Чернігівського Л. Барановича віднині зустрічатимуть містян і гостей міста при вході на Дитинець. Коротко розповідається про зроблене ними для Чернігова.

2021

290. **Звідки** на Валу взяли гармати: тільки факти // Семь дней. – 2021. – 1 лип. – С. 4–5.

СПАСО-ПРЕОБРАЖЕНСЬКИЙ СОБОР

Спасо-Преображенський собор – один з найдавніших храмів Чернігова. Розташований в історичному середовищі Чернігова, у центрі колишнього дитинця. Був головною архітектурною домінантою міста. Завдяки високим вежам, що фланкують західний фасад, і зараз відіграє роль важливої домінанти.

Будівництво собору було розпочато приблизно у 1033–1034 роках за розпорядженням першого відомого за літописами чернігівського князя Мстислава Володимировича. Вперше літописи згадують про «церкву святого Спаса» у 1036 році, коли князь Мстислав раптово помирає. На цей час стіни собору височіли на рівні вершника, який стоїть в стременах, піднявши руку. Вірогідно, після смерті Мстислава будівництво припинилося, і храм був добудований при наступному чернігівському князеві – Святославі Ярославичі.

Спаський собор будувався за візантійськими архітектурними традиціями. Знавці архітектури називають планувально-просторове рішення собору унікальним, оскільки подібної конструкції не має жоден із відомих давньоруських храмів. У ньому поєднується візантійська хрестово-купольна схема з елементами романської базилики.

Для будівництва використовувалась система мурування, запозичена у візантійських будівельників, так зване мішане мурування, у якому поряд із плінфою (давньоруська цегла) використовувався природний камінь. Фасади собору оздоблені орнаментальними візерунками, що викладалися цеглою під час мурування (меандри, плетиво, хрести). Поєднання цегляних візерунків, пошарового мурування з плінфи та природного каменю з широкими смугами розчину надавало фасадам Спаського собору особливої урочистості і мальовничості. З північного боку до західного фасаду була прибудована кругла вежа, всередині якої гвинтовими сходами піднімалися на хори храму. Це приміщення призначалося для перебування князя та його найближчого оточення під час літургії. Дерев'яна підлога хору згоріла під час пожежі в середині XVIII ст. І в подальшому приміщення не поновлювалося. Особливу увагу приділяли внутрішньому оздобленню храму. У давні часи інтер'єр був багатшим і красивішим, аніж сьогодні. Стіни та склепіння були прикрашені фресковим живописом, підлогу з різьблених шиферних плит (рожевий сланець) оздоблювала різнокольорова мозаїка. Сьогодні в соборі ми можемо побачити фрагменти старовинних фресок, різьблені шиферні парапети, хор та масивні колони, всередині яких ховаються залишки колон первинних, біломармурових. Головну увагу в храмі нині привертає бароковий іконостас, споруджений в кінці XVIII ст. на місці попереднього, пошкодженого пожежею

1750 р. Під час наступного ремонту було розібрано пошкоджену вогнем хрестильню, а на її місці збудували круглу в плані вежу, симетричну північній. І ту й іншу увінчали високими шпильями, дещо змінили форму бань церкви. На початку ХІХ ст. до північного, південного та західного фасадів прибудували великі тамбури, після чого собор набув свого нинішнього вигляду.

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1841

291. **Линевич П.** Исторические сведения о храме св. Спаса в Чернигове / П. Линевич // Чернигов. губерн. ведом. – 1841. – № 45. – Часть неофициальная.

1848

292. **История** древнейшего памятника г. Чернигова – соборной церкви Св. Спаса // Чернигов. губерн. ведом. – 1848. – № 48. – Часть неофициальная.

1882

293. **Авдеев А. А.** Спасопреображенский соборный храм в Чернигове / А. А. Авдеев, А. М. Павлинов // Зодчий. – 1882. – № 6. – С. 81–83.

1890

294. **Милорадович Г. А.** Описание Черниговских соборов Спасо-Преображенского и Борисоглебского с видом соборов / сост. граф Милорадович Г. А. – 2-е изд., доп. – Чернигов : Типография губернского правления, 1890. – 31 с. : ил.

1902

295. **Добровольский П. М.** Архив Черниговского кафедрального собора / П. М. Добровольский // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – Чернигов : Типография губернского правления, 1902. – Вып. 4: 1900–1902. – Отд. 2. – С. 1–68.

1905

296. **Из истории** Черниговского Спасского собора // Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 г., 6 авг. – Чернигов, 1905. – С. 436.

1908

297. **Черниговские** кафедральные соборы златоверхий Спасо-Преображенский и Борисоглебский священоисторические памятники – храмы XI века их прошлое и современное состояние / сост. соборный священник А. Ефимов. – Чернигов : Типография Губернского Правления, 1908. – [4], 55 с.

1917

298. **Петров Н. И.** Черниговский Спасо-Преображенский собор и его архитектурные особенности / Н. И. Петров // Труды киевской духовной академии. – 1917. – Т. XXIII, кн. 1. – С. 183–195.

1924

299. **Макаренко М.** Досліди над Чернігівським Спасом: коротке звітання / Макаренко М. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Київ, 1924. – Кн. 3. – С. 240–244.

300. **Моргилевський І.** Про історично-архітектурний дослід над собором Спаса у Чернігові / Моргилевський І. // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Київ, 1924. – Кн. 4. – С. 244–245.

1928

301. **Макаренко М.** Біля Чернігівського Спаса (Археологічні дослідження року 1923) / Микола Макаренко // Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали. – Київ, 1928. – С. 184–196.

302. **Моргилевський І.** Спасо-Преображенський собор у Чернігові за новими дослідженнями / Іполіт Моргилевський // Чернігів і Північне лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали. – Київ, 1928. – С. 169–183.

1930

303. **Кіплік Д.** Знімання фрески з стін Чернігівського Спаського собору / Кіплік Д. // Записки Всеукраїнського Археологічного комітету. – Київ, 1930. – Т. 1. – С. 261–270.

1959

304. **Асєєв Ю. С.** Спаський собор у Чернігові: (пам'ятник архітектури XI ст.) / [Ю. С. Асєєв ; за ред. Ю. П. Нельговського]. – Київ : Держбудвидав, 1959. – 10, [9] с. : фот., плани, іл.

1969

305. **Асєєв Ю. С.** Архітектура Київської Русі / Ю. С. Асєєв. – Київ : Будівельник, 1969. – 190 с. : іл.

С. 40–52 : Спаський собор у Чернігові.

306. **Кіщенко І.** Ровесник Софії Київської [Спасо-Преображенський собор] / Ігор Кіщенко // Наука і суспільство. – 1969. – № 7. – С. 24–27.

1975

307. **Петраш Г.** Годиннику 940 літ [на Спасо-Преображенському соборі] / Г. Петраш // Наука і суспільство. – 1975. – № 1. – С. 47–48.

1988

308. **Носенко О.** Дзвони над містом / О. Носенко // Деснян. правда. – 1988. – 14 трав.

Відновлено дзвони Спаського собору.

1992

309. **Звагельський В. Б.** Про дослідження Чернігівського Спаса у 1923 р. / В. Б. Звагельський // Архітектурні та археологічні старожитності Чернігівщини. – Чернігів, 1992. – С. 68–69.

1994

310. **Заброда Л.** Орнаментовані шиферні парапети XI століття із Спаського собору в Чернігові / Людмила Заброра // Образотворче мистецтво. – 1994. – № 1. – С. 26–27 : іл.

1996

311. **Дорофієнко І.** Нові реставраційні розкриття стінопису в Спасо-Преображенському та Успенському соборах Чернігова / Дорофієнко І. // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень. – Київ, 1996. – С. 56–57.

312. **Говденко М. М.** Спас Чернігівський: дослідження / Говденко М. М. // З історії української реставрації: дод. до щорічника «Архітектурна спадщина України». – Київ, 1996. – С. 143–151.

313. **Поліщук В.** Реставрація монументальних розписів Спасо-Преображенського собору в Чернігові (1979–1996 рр.) / Поліщук В. // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень. – Київ, 1996. – С. 57–58.

1997

314. **Степанова О. Л.** Друге народження Чернігівського Спаса (відродження Спаського собору в II половині XVIII століття) / Олена Степанова // Сіверян. літопис. – 1997. – № 5. – С. 98–102.

2008

315. **Величко В. М.** Собор Святого Спаса в Чернігові / В. М. Величко // Чернігівські старожитності : наук. зб. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів Стародавній». – Чернігів : Чернігівські обереди, 2008. – [Вип. 1]. – С. 78–79.

316. **Сапон В.** Старий князь наших соборів : [Спаський собор] / В. Сапон // Деснян. правда. – 2008. – 30 жовт. – С. 10.

317. **Спасо-Преображенський собор у Чернігові** // Сіверщина. – 2008. – 3 січ. – С. 6.

2009

318. **Потапенко Л.** Чи варто передавати безцінні архітектурні пам'ятки в постійне користування? / Л. Потапенко // Деснян. правда. – 2009. – 22 січ. – С. 12.

Художня реставрація іконостасу XVIII ст. у Спасо-Преображенському соборі.

2010

319. **Коренюк Ю.** Фрагменти фресок XI ст. Спасо-Преображенського собору в Чернігові / Юрій Коренюк, Ніна Світлична // *Студії мистецтвознавчі.* – 2010. – Том 4. – С. 55–71.

2011

320. **Кузнєцов Г.** Таїна живе на Валі / Г. Кузнєцов // *Деснян. правда.* – 2011. – 9 черв. – С. 1.

Про таємниці Спаського собору.

321. **Спас Чернігівський: 975-річчю першої писемної згадки про Спаський собор у Чернігові, а також усім, хто його будував, оздоблював, дбав про нього, тим, хто в ньому служив, реставрував і досліджував – присвячується ця книга** / [авт. кол.: А. Доценко [та ін.] ; фотохудож. М. Турчин] ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – 187, [4] с. : іл.

322. **Чернякова О.** Оберіг віри й духовності / О. Чернякова // *Деснян. правда.* – 2011. – 8 жовт. – С. 1.

До 975-річчя першої літописної згадки про Спасо-Преображенський собор у Чернігові.

323. **Яновський О.** 975 років архітектурному шедевру [Спасо-Преображенському собору] / О. Яновський // *Гарт.* – 2011. – 13 жовт. – С. 12.

2012

324. **Адрюг А. К.** Відбудова чернігівського Спасо-Преображенського собору в другій половині XVII – на початку XVIII століття / Анатолій Адрюг // *Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури – Чернігів, 2012. – Вип. 1 (4). – С. 7–10.*

325. **Адруг В.** Спаський собор у Чернігові знову привернув увагу археологів / В. Адруг // Деснянка вільна. – 2012. – 12 лип. – С. 8.

326. **Блакитний М.** До історії поховань на цвинтарях кафедральних соборів у Чернігові / Максим Блакитний // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2012. – Вип. 1(4). – С. 11–16.

Наведено біографічні відомості про людей, які поховані біля Спасо-Преображенського і Борисо-Глібського соборів наприкінці XIX – на початку XX ст.

327. **Коваленко О. О.** Спасо-Преображенський собор у науковій спадщині та громадській діяльності Г. Милоладовича / Ольга Коваленко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2012. – Вип. 1 (4). – С. 85–90.

328. **Руденко В.** Археологічні дослідження Чернігівського Спаса співробітниками НАІЗ «Чернігів стародавній» / Володимир Руденко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2012. – Вип. 1 (4). – С. 120–127 : іл.

329. **Степанова О. Л.** Ремонтні роботи в чернігівському Спасо-Преображенському соборі наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Л. Степанова // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2012. – Вип. 1 (4). – С. 130–135.

330. **Травкіна О.** Протоіерей чернігівського Спаського собору Іоанн Левицький / Ольга Травкіна // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2012. – Вип. 1 (4). – С. 142–153.

Про перші спроби дослідження чернігівського Спасо-Преображенського собору у XVIII ст.

331. **Юрченко С.** «Готичні» тамбури Спасо-Преображенського собору в Чернігові / Сергій Юрченко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2012. – Вип. 1 (4). – С. 161–165 : іл.

2013

332. **Березкіна О.** Хто збудував Спаський собор? / О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2013. – 24 лип. – С. 17.

333. **Нікітенко І. С.** Результати петрографічного дослідження фундаментів Спасо-Преображенського собору в м. Чернігів / Нікітенко І. С., Черненко О. Є. // Геолог України. – 2013. – № 2. – С. 147–154.

2014

334. **Ванжула О. М.** Ремонтні роботи 1818–1820 років у чернігівському Спасо-Преображенському соборі за проектом губернського архітектора Антона Карташевського / О. М. Ванжула // Праці Центру пам'яткознавства. – 2014. – Вип. 26. – С. 57–72.

335. **Оляніна С.** Іконостас Спасо-Преображенського собору / С. Оляніна // Пам'ятки України: історія та культура. – 2014. – № 9. – С. 34–41 : фот.

336. **Черненко О. Є.** Дослідження Чернігівського Спасо-Преображенського собору / Черненко О. Є., Іоаннісян О. М., Новик Т. Г. // Археологічні дослідження в Україні. 2013. – Київ, 2014. – С. 294–295.

2015

337. **Ванжула О. М.** Опис Чернігівського Спасо-Преображенського собору 1778 року / Ванжула О. М. // Могилянські читання : зб. наук. пр. – Київ, 2015. – С. 128–134.

338. **Ванжула О. М.** Ремонт Чернігівського Спасо-Преображенського собору 1791–1792 рр. за проектом архітектора І. Д. Яснигіна / Ванжула О. М. // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії : матеріали XIII Міжнар. наук. конф., 27–29 трав. 2015 р. – Київ, 2015. – С. 117–119.

339. **Корнієнко В.** Дослідження чернігівського Спасо-Преображенського собору 1923 р. за архівними даними / В. Корнієнко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» ; редкол.: А. М. Острянка [та ін.]. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 211–236.

340. **Черненко О.** Князівські усипальні Чернігівського Спасо-Преображенського собору за матеріалами археологічних досліджень / О. Черненко // Покликання – археологія : матеріали Других Самоквасівських читань, присвяч. 80-річчю О. В. Шекуна / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка [та ін.], редкол. О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів, 2015. – С. 233–247.

341. **Черненко О. Є.** Малюнки на другому ярусі Чернігівського Спасо-Преображенського собору (за матеріалами досліджень 2014 р.) / Черненко О. Є. // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії: матеріали XIII Міжнар. наук. конф., 27–29 трав. 2015 р. – Київ, 2015. – С. 144–147.

342. **Черненко О. Є.** Прибудови Чернігівського Спасо-Преображенського собору (за матеріалами археологічних досліджень) / Черненко О. Є., Іоаннісян О. М., Новик Т. Г. // Могилянські читання 2014 року:

Давньоруські храми: дослідження та збереження. До 925-ліття освячення Великої печерської церкви. Київ, 2015. – С. 328–338.

343. **Черненко О.** Про місцезнаходження князівських поховань у Чернігівському Спасо-Преображенському соборі / Олена Черненко // *Opus Mixtum*. – 2015. – № 3. – С. 69–86.

2016

344. **Ванжула О. М.** Чернігівський Спасо-Преображенський собор у міському середовищі XVIII ст. / О. М. Ванжула // *Сіверщина в історії України*. – 2016. – Випуск 9. – С. 259–263.

У статті проаналізовано склад духовенства та парафіян чернігівського Спасо-Преображенського собору протягом XVIII ст., розкрито причини зменшення його ролі у міському середовищі Чернігова та занепаду соборної парафії у другій половині XVIII ст.

345. **Гаркуша А.** Олійний стінопис (перша чверть XIX ст.) Спасо-Преображенського собору в Чернігові в історико-краєзнавчій літературі дорадянського періоду (XIX ст. – 1917 р.) / А. Гаркуша // *Сіверян. літопис*. – 2016. – № 2. – С. 36–40.

2017

346. **Ванжула О.** Доля чернігівського Спасо-Преображенського собору за часів міжконфесійного протистояння у 20-х рр. XX ст. / Олена Ванжула // *Сіверян. літопис*. – 2017. – № 4. – С. 94–106.

347. **Ванжула О.** Священнослужителі Чернігівського Спасо-Преображенського собору XIX – початку XX ст. / О. Ванжула // *Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури*. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 245–259.

348. **Гаркуша А.** До питання про розміщення сюжетів стінопису (перша чверть XIX ст.) Спасо-Преображенського собору в Чернігові / Алла Гаркуша // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 72–79.

349. **Гаркуша А. Б.** Реставрації настінного живопису (перша чверть XIX ст.) Спасо-Преображенського собору м. Чернігова у другій половині XX та на початку XXI ст. / А. Б. Гаркуша // Карнабідівські читання: зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури ; [редкол.: Ю. О. Соболь (голова) та ін.] – Чернігів : Десна Поліграф, 2017. – Вип. 1/3. – С. 300–307.

350. **Подлевський С.** Графіті Спасо-Преображенського собору в Чернігові / С. Подлевський // Сіверян. літопис. – 2017. – № 5/6. – С. 62–72.

351. **Черненко О.** Слідами Миколи Макаренка: дослідження Чернігівського Спасо-Преображенського собору (за матеріалами 1923 та 2012–2014 років) / Олена Черненко // Opus Mixtum. – 2017. – № 5. – С. 101–112.

352. **Черненко О. Є.** Архітектурно-археологічні дослідження Спасо-Преображенського собору в 2014 році / Черненко О. Є., Новик Т. Г // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Вип. 1/3. – Чернігів, 2017. – С. 213–218.

2018

353. **Гаркуша А.** Олійний живопис (перша чверть XIX ст.) Спасо-Преображенського собору (XI ст.) у Чернігові : проблеми дослідження / Алла Гаркуша // Сіверян. літопис. – 2018. – № 6. – С. 55–59.

2019

354. **Спасо-Преображенський собор** // Пам'ятки монументальної архітектури Північного Лівобережжя XI–XIII ст. : каталог / О. Черненко, О. Ярошенко. – Чернігів, 2019. – С. 26–33.

2020

355. **Ванжула О.** Чернігівський Спасо-Преображенський собор за часів нацистської окупації / Олена Ванжула // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 12–22.

356. **Гаркуша А.** Книга Буття у настінному розписі Спасо-Преображенського собору (XI ст.) м. Чернігова / Алла Гаркуша // Сіверян. літопис. – 2020. – № 4. – С. 12–23.

357. **Гаркуша А.** Старозавітний цикл у настінному розписі XIX ст. Спасо-Преображенського собору (XI ст.) у м. Чернігові / Алла Гаркуша // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 23–26.

358. **Черненко О.** Знаки на плінфі прибудов Спасо-Преображенського собору в Чернігові за матеріалами досліджень 2012–2014 років / Олена Черненко, Роман Луценко // Opus Mixtum. – 2020. – № 8. – С. 157–163.

БОРИСОГЛІБСЬКИЙ СОБОР

У стародавньому центрі Чернігова поряд зі Спаським собором височить ще один свідок князівської доби – Борисоглібський собор (1120–1123).

Борисоглібський собор є характерним зразком чернігівської архітектурної школи XII ст. Хрестовокупольний, шестистовпний, увінчаний однією банею (висота 25 м). Фасади храму визначаються великими площинами стін, розбитими тільки півколонами, що йдуть від самого низу до карнизів. Ці півколони завершуються різьбленими капітелями з білого каменю, а стіни – півциркульними аркоподібними закомарами.

Собор справляє враження міцї, нерухомості та спокою. Йому притаманні і надзвичайна досконалість цегляного мурування, висока якість цегли-плінфи, витончене і цікаве різьблення білокам'яних капітелей на півколонах фасадів. Застосування в оздобленні фасадів деталей з вапняку, прикрашених рельєфними орнаментами так званого «звіриного стилю», де рослинні орнаменти поєднуються в казкове мереживо з фантастичними птахами, звірями-грифонами, є характерною рисою саме чернігівської архітектури XII ст.

Нині капітелі на півколонах фасадів відновлені за зразком первинних з оргскла, а фрагменти оригіналів експонуються в пам'ятці-музеї.

Дослідженнями встановлено, що собор побудований на місці більш давньої споруди XI сторіччя, від якої виявлено залишки нижньої частини стін та фундаменти. Відносно цих залишків існує припущення, що то міг бути

двокамерний князівський терем або ж більш давній храм (ніж існуючий Борисоглібський собор).

Собор будувався як храм-усипальниця, тому в північній і південній стінах храму зроблені глибокі ніші-аркасолії для гробниць. Поховання, напевно, робили і у галереях-прибудовах, які не збереглися, і під підлогою храму. За час існування Борисоглібський собор неодноразово зазнав пошкоджень і перебудов, і кожного разу його архітектура набувала нових рис. До наших днів майже не збереглися фрескові композиції, які вкривали стіни і склепіння, та портали входів у собор. Лише всередині на відкосі вікна північної стіни над порталом ледь проглядається геометричний орнамент фрески.

Окрасою експозиції храму є срібні з позолотою царські врата, масою близько 56 кг. Вони були виготовлені на початку XVIII ст. за наказом гетьмана І. С. Мазепи, у майстерні Пилипа Якоба Дрентветта з міста Аугсбурга (згідно клейма на металі врат).

На щастя, вони збереглися неушкодженими, а бароковий іконостас собору загинув. У храмі відновлена давня підлога з шиферних плит, а в підкупольному квадраті реконструйований омфалій – підлога, інкрустована різнокольоровою смальтою.

У XVII ст. у соборі були поховані видатні православні ієрархи: Лазар Баранович, св. Феодосій Углицький, Амвросій Дубневич та Феофіл Ігнатович.

Нині Борисоглібський собор є музеєм Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» та Будинком хорової спадщини, де проходять концерти духовної музики.

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1873

359. **Борисоглебский** бывший кафедральный монастырь // Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 4: Женские и закрытые монастыри. – Черниговъ : Губернская типографія, 1873. – С. 93–113.

1890

360. **Анастасьев А. К.** Воззвание, с кратким сообщением об исторической судьбе Черниговского кафедрального собора церквей Спасова Преображения и Борисоглебской / Анастасьев А. К. // Прибавление к «Черниговским епархиальным известиям». Часть неофициальная. – 1890. – № 7. – С. 132–137.

361. **Милорадович Г. А.** Описание черниговских соборов Спасо-Преображенского и Борисоглебского с видом соборов / сост. граф Милорадович Г. А. – 2-е изд., доп. – Чернигов : Типография губернского правления, 1890. – 31 с. : ил.

1950

362. **Остапенко М. А.** Дослідження Борисоглібського собору в Чернігові // Архітектурні пам'ятки : зб. наук. пр. / Остапенко М. А. ; за ред. Грабовського С. Я. – Київ : Вид-во Академії архітектури, 1950. – С. 64–72.

1985

363. **Карнабед А. А.** Що ховають в собі «капітелі» Борисоглібського собору / А. А. Карнабед // Перша Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1985 р.) : тези доп. – Чернігів, 1985. – С. 122–123.

1994

364. **Карнабед А. А.** Таємниці царських врат / А. А. Карнабед // Деснян. правда. – 1994. – 17 трав.
Борисоглібський собор.

365. **Травкіна О.** Таємниця царських врат розкрита / О. Травкіна // Деснян. правда. – 1994. – 26 трав.

Історія царських срібних врат Борисоглібського собору.

1995

366. **Адруг А. К.** Царські врата Борисоглібського собору / Анатолій Адруг // Родовід. – 1995. – № 12. – С. 99–103.

367. **Борисоглібський собор у Чернігові** // Мистецтво України : енциклопедія : [в 5 т.]. Т. 1. А–В / редкол.: А. В. Кудрицький (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1995. – С. 237–238.

1997

368. **Адруг А. К.** Про перебудови та реставрацію Борисоглібського собору / Анатолій Адруг // Сіверян. літопис. – 1997. – № 5. – С. 77–78.

2003

369. **Коваленко В. П.** Борисоглібський собор / В. П. Коваленко // Енциклопедія історії України : [в 5 т.]. Т. 1. А–В / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – Київ : Наукова думка, 2003. – С. 346.

2006

370. **Травкіна О. І.** Кафедральний Борисоглібський монастир – культурно-освітній осередок Чернігівщини другої половини XVII–XVIII ст. / О. І. Травкіна // Могилянські читання 2005 : зб. наук. пр. / ред. В. М. Колпакова. – Київ, 2006. – С. 521–523.

2007

371. **Травкіна О. І.** Мазепина брама. Царські срібні ворота іконостасу колишнього кафедрального Борисоглібського собору м. Чернігова / Ольга Травкіна. – Чернігів : Деснянська правда, 2007. – 34, [1] с. : іл.

2008

372. **Вечерський В.** Борисоглібський кафедральний монастир у Чернігові / В. Вечерський // Українські монастирі. – Київ, 2008. – С. 170–181.

373. **Дзвони Полісся** : [дзвони Борисоглібського собору та дзвіниці Троїцько-Іллінського та Єлецького

монастирів] / підгот. О. Терещенко // Місто. – 2008. – 6 листоп. – С. 16.

374. **Гуцуляк Р. Б.** Дослідження будівельних матеріалів Борисоглібського собору в м. Чернігові / Р. Б. Гуцуляк // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2008. – [Вип. 1]. – С. 11–16.

375. **Мудрицька В.** Борисоглібський скарб 1957 року в зібранні Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського : каталог / Вікторія Мудрицька // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – 2008. – Вип. 10. – С. 15–21.

2013

376. **Світлична Н. О.** Інтер'єр Борисоглібського собору Чернігова до руйнувань Другої світової війни / Світлична Н. О., Оляніна С. В. // Могилянські читання 2012 року : зб. наук. пр. – Київ, 2013. – С. 292–297.

2014

377. **Травкіна О.** Маловідомий опис колишнього Чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря 1796 р. / Травкіна О. // Сіверян. літопис. – 2014. – № 5. – С. 93–102.

378. **Тригуб О. О.** Нові джерела до історії Чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря у XVIII ст. / О. О. Тригуб // Чорноморський літопис. – 2014. – Вип. 9. – С. 126–132.

379. **Тригуб О. О.** Ремонти і перебудови Борисоглібського собору в Чернігові у XIX ст. (за матеріалами Державного архіву Чернігівської області) / О. О. Тригуб // Праці Центру пам'яткознавства. – 2014. – Вип. 25. – С. 195–214.

2015

380. **Адруг А. К.** Відбудова Борисоглібського собору в Чернігові у другій половині XVII – на початку XVIII ст. /

Анатолій Адруг // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 114–117.

381. **Боголюб Р.** Фрески Борисоглебського собора XII века в Чернигове / Раиса Боголюб // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 82–90.

382. **Ванжула О. М.** Ремонтні роботи в Чернігівському Борисоглібському соборі в першій половині XIX ст. / Ванжула О. М. // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 197–210.

383. **Волерт Я.** Володіння чернігівського Борисоглібського кафедрального монастиря за матеріалами Генерального слідства про маєтності 1729–1731 рр. / Ярослав Волерт // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 139–146.

384. **Ігнатенко І.** Споруди Чернігівського Борисоглібського монастиря та їх оборонне призначення / Ігор Ігнатенко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 175–196.

385. **Коваленко В.** Фундатор Борисоглібського собору благовірний чернігівський князь Давид Святославич: сторінки біографії / Володимир Коваленко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 7–19 : фот.

Засновник однієї з гілок династії чернігово-сіверських князів. Вже в другій чверті XII ст. відбулася його канонізація.

386. **Коваленко О. Б.** Нові документи про відбудову Борисоглібського собору в Чернігові за проектом М. В. Холостенка / Коваленко О. Б., Острянка А. М., Тригуб О. О. // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 237–247.

387. **Луценко Р.** Храм-усипальня Давидовичів / Роман Луценко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 62–64.

388. **Попружна А.** Чернігівський Борисоглібський монастир у духівницях козацької старшини другої половини XVII – XVIII ст. / Алла Попружна // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 151–153.

389. **Пуцко В.** Кам'яне різьблення Борисоглібського собору в Чернігові і пластичний фасадний декор давньоруського храму / Василь Пуцко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 65–72 : іл.

390. **Травкіна О.** Поховання чернігівських ієрархів у кафедральному Борисоглібському соборі / Ольга Травкіна // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 154–165.

391. **Тригуб О.** З історії Борисоглібського собору в Чернігові у 1921 р. / Олександр Тригуб // Сіверян. літопис. – 2015. – № 3. – С. 98–105.

392. **Тригуб О.** З нових джерел до історії земельної власності Борисоглібського кафедрального монастиря в Чернігові та на його околицях у другій половині XVII – XVIII ст. / Олександр Тригуб // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 118–138.

393. **Тригуб О.** Нові матеріали з історії Чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря у другій половині XVIII ст. / Олександр Тригуб // Сіверян. літопис. – 2015. – № 4. – С. 84–91.

394. **Тригуб О.** Підсумки архітектурно-археологічних досліджень Борисоглібського собору в Чернігові 1947–1957 років (за матеріалами М. В. Холостенка) / Олександр Тригуб // Праці центру пам'яткознавства : зб. наук. пр. – Київ, 2015. – Вип. 27. – С. 157–178.

395. **Черненко О.** Чернігівський Борисоглібський монастир у XVII–XVIII ст. (за археологічними та картографічними матеріалами) / Олена Черненко, Олександр Бондар // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 166–174.

У статті розглядається просторово-топографічна структура Чернігівського Борисоглібського монастиря XVII–XVIII ст. На підставі аналізу картографічних джерел та археологічних матеріалів локалізуються втрачені об'єкти його забудови.

396. **Юрченко С.** Перебудова Борисоглібського собору в Чернігові Лазарем Барановичем та її вплив на архітектуру храмів Гетьманщини / Сергій Юрченко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 2 (5). – С. 105–113.

2016

397. **Глухенький А.** Купчі та уступні записи як джерело з історії земельної власності Чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря [у XVIII ст.] / Андрій Глухенький // Сіверян. літопис. – 2016. – № 6. – С. 85–91.

398. **Рига Д.** Чернігівський Борисоглібський собор у 20–30-х роках XX століття // Сіверян. літопис. – 2016. – № 5. – С. 60–66.

2017

399. **Васюта О.** До питання про заснування Борисоглібського монастиря у Чернігові / Олег Васюта // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 265–281.

400. **Глухенький А.** Земельні надбання чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря за часів архієпископа Іродіона Жураковського / А. Глухенький // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 311–316.

401. **Глухенький А.** Становлення та діяльність релігійної громади Української автокефальної православної церкви у Борисоглібському соборі м. Чернігова у 20-х роках ХХ століття / Глухенький А. // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 116–122.

402. **Шевчик І.** Ювелірні вироби чернігівських майстрів домонгольського періоду (на прикладі експозиції у Борисоглібському соборі м. Чернігова) / І. Шевчик // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів : Десна Поліграф, 2017. – Вип. 1/3. – С. 219–231 : фот.

2018

403. **Глухенький А.** Борисоглібський собор як кафедральний храм Чернігівської єпархії української автокефальної православної церкви у 20-х роках ХХ століття / Андрій Глухенький // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів : Десна Поліграф, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 178–186.

404. **Травкіна О. І.** Мазепина брама. Царські ворота іконостаса Борисоглібського собору м. Чернігова = Mazepa's doors. Silver Royal doors of the iconostasis of the Cathedral of SS Boris and Gleb in Chernihiv : [нарис] / [О. І. Травкіна] ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Лозовий В. М., 2018. – 19, [16] с. : іл. – Текст укр., англ.

2019

405. **Борисоглібський собор** // Пам'ятки монументальної архітектури Північного Лівобережжя XI–XIII ст. : каталог / О. Черненко, О. Ярошенко. – Чернігів: SCRIPTORIUM, 2019. – С. 12–19.

2020

406. **Борисоглібський собор XII ст.** / [А. А. Глухенький] ; ред. А. В. Доценко ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Лозовий В. М., 2020. – 63 с. : фот.

407. **Глухенький А.** Закриття Борисоглібського собору м. Чернігова на початку 1930-х років / Андрій Глухенький // Сіверян. літопис. – 2020. – № 4. – С. 60–67.

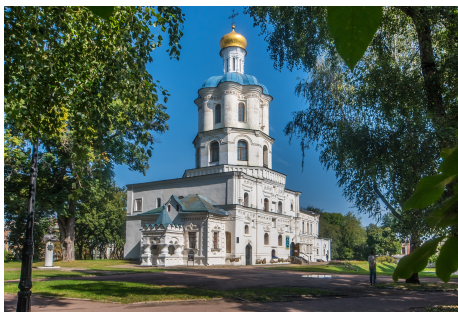
408. **Глухенький А.** Священник Борисоглібського собору м. Чернігова Дмитро Лебідь та його доля / Андрій Глухенький // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 27–33.

409. **Наш** древній Чернігів / за матеріалами НАІЗ «Чернігів стародавній» // Світ-інфо. – 2020. – 20 лют. – С. 12.

Борисоглібський собор.

410. **Травкіна О.** Про розбудову Чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря наприкінці XVII – на початку XVIII століть та місцезнаходження Чернігівського колегіуму / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 2020. – № 1. – С. 52–68.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ

У центрі Чернігова, на краю Валу колишньої фортеці – стародавнього історичного центру, розташована одна з найдивовижніших архітектурних споруд міста, нині відома як Колегіум. Колись ця будівля входила до складу кафедрального Борисоглібського монастиря – резиденції чернігівських архієпископів.

Вона складається з довгого двоповерхового корпусу монастирської трапезної та дзвіниці, що безпосередньо прилягає до неї. Розбудовувати кафедру почав чернігівський архієпископ Лазар Баранович, який 1672 р. переїхав до Чернігова. Можливо, за його ініціативою і розпочалося будівництво трапезної.

У 1700–1702 рр. чернігівський архієпископ Іоан Максимович за підтримки та фінансування гетьмана Івана Мазепи прибудував до неї впритул дзвіницю, зв'язавши її з другим поверхом трапезної, яка в східній частині мала церкву Всіх Святих. Два куполи цієї церкви до нашого часу не збереглися. Про меценатство гетьмана свідчить закладна дошка дзвіниці з гербом Івана Мазепи та записом про пожертвування гетьмана, яка зараз експонується в одній з виставкових зал. Дзвіниця мала церкву, названу на честь Іоана Предтечі. Відомий описувач краю XVIII ст. Опанас Шафонський повідомляв, що коли копали фундамент під цю дзвіницю, то був знайдений срібний ідол. З нього була виготовлена срібна царська брама для іконостасу кафедрального собору. На брамі також викарбуваний герб гетьмана Івана Мазепи.

За браком приміщень у Борисоглібському кафедральному монастирі з 1749 року в трапезній відбувалися заняття класу філософії Чернігівського колегіуму, який розташовувався на території цього монастиря в 1700–1776 рр. Колегіум – перший навчальний заклад вищого рівня в Лівобережній Україні, що діяв з 1700 по 1786 рр., заснований з ініціативи церковних і політичних діячів, видатних письменників другої половини XVII – початку XVIII ст. Лазаря Барановича та Іоана Максимовича. Колегіум створювався за зразком Києво-Могилянської академії, яка наслідувала принципи організації, навчальні програми західноєвропейських університетів та колегіумів.

Основна увага приділялася вивченню латинської мови, менше уваги – церковнослов'янській. Вивчалася також польська, грецька, німецька, французька мови, а також поетика, риторика, філософія, математика, географія тощо. У ньому здобували освіту вихідці з козацтва, міщанства, духовенства, селян. Колегіум готував освічені кадри для державної служби, перекладачів, літераторів, церковних діячів, медиків.

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1905

411. **Из истории** Черниговского коллегіума // Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 г., 28 нояб. – Чернигов, 1905. – С. 664.

1913

412. **Из истории** Черниговского коллегіума // Вера и жизнь. – 1913. – № 21. – С. 40–47 ; № 22. – С. 40–54 ; № 23. – С. 28–41.

1926

413. **Маслов С.** Етюди з історії українських стародруків / С. Маслов // Українська книга XVI–XVII–XVIII ст. – [Київ] : Державне вид-во України, 1926. – С. 77–152.

Чернігівський колегіум: С. 114, 121, 129, 130, 134, 136.

1978

414. **Бугасвич І.** Чернігівський колегіум / І. Бугасвич // Деснян. правда. – 1978. – 23 груд.

1990

415. **Леус В.** Колегіум / Віталій Леус // Чернігів. вісн. – 1990. – 28 черв. – С. 6.

1992

416. **Біла О.** Співали бурсаки під вікнами : [про Чернігівський колегіум] / О. Біла // Гарт. – 1992. – 18 верес. – С. 5.

1994

417. **Адруг А.** Архітектор Аксамитов і Чернігівський колегіум / А. Адруг // Чернігів. відом. – 1994. – 30 верес.

1996

418. **Травкіна О. І.** До питання про місце-знаходження Чернігівського колегіуму / Ольга Травкіна // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень : тези наук. конф. Нац. заповідника «Софія Київська». – Київ, 1996. – С. 60–61.

1997

419. **Куценко О.** На перехресті епох, або Чернігівський колегіум очима сьогоденних науковців / О. Куценко // Чернігів. відом. – 1997. – 28 лют.

420. **Травкіна О. І.** До питання про місце-знаходження Чернігівського колегіуму та реорганізацію його в семінарію / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 1997. – № 5. – С. 85–91.

421. **Травкіна О. І.** Про склад учнів Чернігівського колегіуму / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 1997. – № 3. – С. 35–37.

1998

422. **Бойченко С.** Загадковий надгробок під цоколем колегіуму / С. Бойченко // Сіверян. літопис. – 1998. – № 6. – С. 121–123.

Вірогідно поховання Михайла Михайловича Єнька, який спонсорував діяльність Чернігівського колегіуму (1700–1776).

423. **Травкіна О.** Викладачі Чернігівського колегіуму – члени кодифікаційної комісії / О. Травкіна // Сіверян. літопис. – 1998. – № 3. – С. 10–12.

1999

424. **Мащенко С.** Чернігівські Афіни : [до 300-річчя заснування Чернігів. колегіуму] / С. Мащенко // Людина і світ. – 1999. – № 6. – С. 29–32.

425. **Травкіна О.** Про викладання предметів у Чернігівському колегіумі / О. Травкіна // Сіверян. літопис. – 1999. – № 4. – С. 109–123 ; 2000. – № 1. – С. 16–32.

2000

426. **Кузьменко Л.** Світло, що сяє крізь віки : [з урочистостей, присвяч. 300-річчю Чернігів. колегіуму] / Л. Кузьменко // Чернігів. вісн. – 2000. – 27 верес. – С. 4.

427. **Масол Л. М.** Чернігівському колегіуму 300 років / Л. М. Масол // Педагогіка і психологія. – 2000. – № 4. – С. 141–149.

428. **Сапон В.** Світоч високого духу : [300 років Чернігів. колегіуму] / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2000. – 26 верес. – С. 3.

429. **Совстова Г.** Становлення особистості в умовах колегіуму / Г. Советова // Гарт. – 2000. – 21 січ. – С. 15.

430. **Травкіна О. І.** Визначний осередок просвіти і культури : [Чернігів. колегіуму 300 років] / О. І. Травкіна // Чернігів. вісн. – 2000. – 20 верес. – С. 3.

431. **Травкіна О. І.** Традиції Києво-Могилянської академії в Чернігівському колегіумі / О. І. Травкіна // Наукові записки / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2000. – С. 51–56.

432. **Травкіна О. І.** Чернігівський колегіум (1700–1786) : [до 300-ліття з часу заснування] / О. І. Травкіна ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Нова хвиля, 2000. – 119 с. : іл.

433. **Травкіна О. І.** Чернігівський колегіум (до 300-річчя заснування) / О. І. Травкіна // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С. 83–93.

2001

434. **Адруг А.** Будинок Чернігівського колегіуму / А. Адруг // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету : зб. матеріалів Ювіл. наук. конф., присвяч. 300-річчю Чернігів.

колегіуму і 85-річчю Чернігів. держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2001. – С. 37–38.

435. **Мащенко С.** Роль Чернігівської єпархії у заснуванні та діяльності колегіуму в Чернігові / С. Мащенко // Три століття гуманітарної та педагогічної освіти в Чернігові: від колегіуму до університету : зб. матеріалів Ювіл. наук. конф., присвяч. 300-річчю Чернігів. колегіуму і 85-річчю Чернігів. держ. пед. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2001. – С. 11–13.

2002

436. **Говденко М.** Чернігівський колегіум / М. Говденко // Архітектурна спадщина України. – Київ, 2002. – Вип. 5. – С. 153–163.

437. **Травкіна О.** Бібліотека Чернігівських Атен / О. Травкіна // Київ. старовина. – 2002. – № 5. – С. 68–80.

Охарактеризовано фонди бібліотеки колегіуму, які нараховували більше 8-ми тисяч книжок та журналів різної тематики, виданих латинською, французькою, польською, німецькою та англійською мовами.

438. **Травкіна О.** Роль Чернігівського колегіуму у формуванні національної еліти / О. Травкіна // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. ст. – Київ, 2002. – С. 198–201.

439. **Янченко Т. В.** Роль благодійності у діяльності Чернігівського колегіуму / Т. В. Янченко // До витоків становлення української педагогічної науки : зб. наук. пр. / В. Г. Кузь (голов. ред.). – Київ, 2002. – С. 97–99.

2003

440. **Мащенко С.** Філософія в Чернігівському колегіумі / С. Мащенко // Українські мислителі XVII–XVIII століть на Чернігово-Сіверщині : наук.-попул. нариси / С. Мащенко. – Чернігів, 2003. – С. 133–151.

441. **Травкіна О. І.** Чернігівський колегіум (XVIII ст.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Травкіна Ольга

Іванівна ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – Київ, 2003. – 225 арк.

2004

442. **Мащенко С.** Любомудри з «Чернігівських Афін» / С. Мащенко // Чернігівщина incognita / редкол.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів, 2004. – С. 153–160.

443. **Травкіна О.** Меценати Чернігівського колегіуму / Ольга Травкіна // Київ. старовина. – 2004. – № 4. – С. 141–159.

Наведено відомості про синодик Колегіуму, куди заносили імена меценатів з різних верств українського суспільства. Зазначено, що меценатство значною мірою сприяло забезпеченню доступності освіти малозаможним прошаркам тогочасного суспільства.

2005

444. **Сапон В.** Чернігівський колегіум / В. Сапон // Деснян. правда. – 2005. – 22 верес. – С. 16.

2006

445. **Кубасова А.** Чернігівський колегіум (1700–1786). Навчальний заклад вищого рівня Лівобережної України / А. Кубасова // Освіта та наука у вимірах ХХІ століття : зб. матер. звітно-наук. конф., 12–13 травня / [редкол. В. П. Андрущенко та ін.]. – Київ, 2006. – С. 67–71.

2008

446. **Біля** витоків Колегіуму / підгот. О. Терещенко // Місто. – 2008. – 9 жовт. – С. 15.

447. **Травкіна О.** Бурса Чернігівського колегіуму / О. Травкіна // СЕМІНАРІУМ. Історія Церкви та церковно-історичні науки / [упоряд. О. Ф. Тарасенко]. – Чернігів, 2008. – Вип. 1. – С. 62–73.

448. **Травкіна О. І.** Народжені в Чернігівському колегіумі (Чернігівський культурно-освітній осередок початку ХVІІІ ст.) / Ольга Іванівна Травкіна // Чернігівські старожитності : наук. зб. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів Стародавній». – Чернігів, 2008. – [Вип. 1]. – С. 41–51.

2009

449. **Поліщук Н.** Пізанська вежа на Валю / Н. Поліщук // Деснян. правда – вільна. – 2009. – 20 жовт. – С. 1, 4.
Будівля Колегіуму на Валю.

2010

450. **Травкіна О. І.** Архімандрити Єлецького монастиря – викладачі Чернігівського колегіуму / Ольга Травкіна // Чернігівські старожитності : наук. зб. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Лозовий В. М., 2010. – Вип. 3. – С. 154–162.

2012

451. **Травкіна О. І.** Чернігівський колегіум / [О. Травкіна, О. Левченко, О. Степанова ; фотохудож.: Микола Турчин, Віктор Кошмал] ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Лозовий В. М., 2012. – 237, [4] с. : іл.

452. **Тютюнник Є.** Сучасники називають пам'ятку Чернігівськими Афінами : [Колегіум] / Є. Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2012. – 19 черв. – С. 11.

2014

453. **Травкіна О.** Заснування Чернігівського колегіуму в контексті церковно-політичного становища та культурно-освітньої діяльності чернігівських ієрархів кінця XVII – початку XVIII ст. / Ольга Травкіна // Краєзнавство. – 2014. – № 3/4. – С. 71–78.

454. **Тригуб О. О.** З історії ремонтів будинку Колегіуму в Чернігові у XIX ст. / О. О. Тригуб // Ніжинська старовина : зб. регіон. іст. та пам'яткознав. / гол. ред. С. І. Посохов. – Київ, 2014. – Вип. 18 (21). – С. 170–179.

455. **Тригуб О. О.** Ремонти будинку Колегіуму в Чернігові наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. (за матеріалами Державного архіву Чернігівської області) / О. О. Тригуб // Праці Центру пам'яткознавства. – 2014. – Вип. 26. – С. 247–273.

456. **Циганок О.** Опис курсу риторики Чернігівського колегіуму «Alphabetum oratorium» (1750–1751 н. р.) :

[ораторський алфавіт] / О. Циганок // Сіверян. літопис. – 2014. – № 5. – С. 24–28.

2015

457. **Бондар О.** Колегіум / О. Бондар // Подорож козацьким Черніговом XVII–XVIII ст. : путівник / О. Бондар, Д. Сердюк. – Чернігів, 2015. – С. 24–25.

458. **Крапивний Я.** Історичні обриси розвитку педагогічної майстерності студентів Чернігівського колегіуму (1700–1786) / Ярослав Крапивний // Витоки педагогічної майстерності. – 2015. – Вип.15. – С. 149–152.

459. **Травкіна О.** Будинок Чернігівського колегіуму: маловідомі сторінки історії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 2015. – № 3. – С. 17–29.

2016

460. **Травкіна О.** Про вихованців Чернігівського колегіуму на початку XVIII ст. / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 2016. – № 6. – С. 146–153.

461. **Травкіна О.** Про склад учнів Чернігівського колегіуму в 1718 р. / О. Травкіна // Ніжинська старовина : зб. регіон. історії та пам'яткознавства / Центр пам'яткознавства, Ніжин. держ. ун-т ; гол. ред. С. Ю. Зозуля. – Ніжин ; Київ, 2016. – Вип. 22 (25). – С. 82–85.

2017

462. **Травкіна О. І.** Історія будинку Чернігівського колегіуму: від спорудження до сьогодення / Ольга Травкіна // Сіверщина в історії України. – 2017. – Вип. 10. – С. 53–55.

463. **Травкіна О. І.** Чернігівський колегіум = Chernihiv collegium : [нарис] / [О. І. Травкіна] ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Лозовий В. М., 2017. – 47, [8] с. : іл.

2018

464. **Травкіна О.** Відбудова будинку Чернігівського колегіуму у 50-х роках XX ст. / Ольга Травкіна //

Чернігівські старожитності : зб. наук. пр./ Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів : Десна Поліграф, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 68–82 : фот.

465. **Травкіна О.** До питання про час будівництва будинку Чернігівського колегіуму та особливості його архітектури / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 2018. – № 3. – С. 32–44.

466. **Чернігівський** колегіум // Історія України. – 2018. – № 5. – С. 27–28.

2019

467. **Травкіна О.** Гетьман Іван Мазепа та заснування Чернігівського колегіуму / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 2019. – № 2. – С. 181–184.

2020

468. **Наш** древній Чернігів / за матеріалами НАІЗ «Чернігів стародавній» // Світ-інфо. – 2020. – 20 лют. – С. 12.

Про Колегіум.

469. **Травкіна О.** Про розбудову Чернігівського кафедрального Борисоглібського монастиря наприкінці XVII – на початку XVIII століть та місцезнаходження Чернігівського колегіуму / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 2020. – № 1. – С. 52–68.

БУДИНОК ПОЛКОВОЇ КАНЦЕЛЯРІЇ (БУДИНОК МАЗЕПИ)

Будинок полкової канцелярії споруджено в 1690-х роках на території Дитинця, недалеко від замкового рову. Первісно він належав чернігівському полковнику

Якову Лизогубу, а після його смерті в 1698 р. – Івану Мазепі. У XVIII ст. тут містилася полкова канцелярія Чернігівського козацького полку, а з кінця XVIII до початку XX ст. – архів, у наш час – фонди Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського.

Будинок унікальний в усіх відношеннях. В об'ємно-просторовій композиції і декоративній обробці фасадів найбільш яскраво втілена характерна риса чернігівських споруд XVII–XVIII ст.: пластична обробка фасадів, де лопатки-пілястри по кутах і в місцях перетину стін, візерунчаті фронтони, багатопрофільні карнизи та інші деталі складають неповторну гру світлотіні.

З великою майстерністю тут використані пластичні якості цегли різної форми і розмірів, прийомів планування, які йдуть від народної архітектури.

Треба відмітити, що це єдина пам'ятка житлової архітектури України кінця XVII ст., що добре збереглася і має виключно багате декоративне оздоблення фасадів.

Будинок полкової канцелярії є найімпозантнішою цивільною будівлею Лівобережної України XVII ст. Входить до складу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1928

470. **Ернст Ф. Л.** Мазепин будинок в Чернігові / Ф. Л. Ернст // Чернігів і північне Лівобережжя. – Київ, 1928. – С. 347–367.

1930

471. **Павленко М.** Нові спостереження над чернігівським «Мазепиним будинком» / Павленко М. // Україна. – 1930. – № 43. – С. 48–64.

472. **Федоренко П.** З історії старого Чернігова: будинок Мазепи – будинок Лизогубів / Федоренко П. // Україна. – 1930. – № 43. – С. 27–47.

1959

473. **Логвин Г. Н.** Будинок Якова Лизогуба в Чернігові: (пам'ятник архітектури XVII ст.) / Логвин Г. Н. – Київ : Держбудвидав, 1959. – 13 с.

1990

474. **Леус В.** Будинок Якова Лизогуба / В. Леус // Чернігів. вісн. – 1990. – 13 верес. – С. 3.

1996

475. **Адруг А. К.** Про час зведення та авторство будинку Якова Лизогуба в Чернігові / Адруг А. К. // Пам'ятки архітектури і монументального мистецтва в світлі нових досліджень. – Київ, 1996. – С. 62–63.

2003

476. **Сапон В.** Будинок Якова Лизогуба у Чернігові / В. Сапон // Деснян. правда. – 2004. – 7 жовт. – С. 12.

2007

477. **Адруг А. К.** Будинок полкової канцелярії в Чернігові / Анатолій Адруг. – Чернігів : ЦНТЕІ, 2007. – 32 с.

2011

478. **Фальчевський О.** Будинок Лизогуба: час лікує? / О. Фальчевський // Деснянка вільна. – 2011. – 7 лип. – С. 12.

2015

479. **Доценко А.** Будинок полкової канцелярії в Чернігові (історія одного ремонту) / Алла Доценко // Сіверян. літопис. – 2015. – № 6. – С. 77–102.

У статті на архівних матеріалах Державного архіву Чернігівської області висвітлюється історія ремонту будівлі в 1850–1855 рр.

480. **Доценко А.** Будинок полкової канцелярії в Чернігові у кінці XIX ст. / Алла Доценко // Сіверян. літопис. – 2015. – № 4. – С. 57–63.

2016

481. **Богданова М.** Будинок Лизогуба і Дворянське зібрання, або Мерці оживають чи мені так здалося? / Маргарита Богданова // Деснян. правда. – 2016. – 7 квіт. – С. 6.

482. **Доценко А.** Будинок полкової канцелярії у 50-х роках XIX ст. / А. Доценко // Сіверян. літопис. – 2016. – № 2. – С. 88–102 : іл.

2017

483. **Доценко А.** Будинок полкової канцелярії в Чернігові: новітня історія / Алла Доценко // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 137–145.

484. **Доценко А.** Будинок полкової канцелярії в Чернігові. Сторінки історії. Кінець XIX ст. / А. Доценко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 159–167.

2018

485. **Доценко А.** Будинок полкової канцелярії в першій половині XX ст., або Страсті за Чернігівським архівом / Алла Доценко // Сіверян. літопис. – 2018. – № 4. – С. 36–52.

На основі архівних документів висвітлюється історія і стан Будинку полкової канцелярії – пам'ятки

цивільної архітектури XVII ст. в першій половині XX ст. (1917–1953), коли тут знаходився обласний архів.

486. **Доценко А.** Будинок полкової канцелярії в 70–80-х роках XIX ст. / Алла Доценко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 91–101.

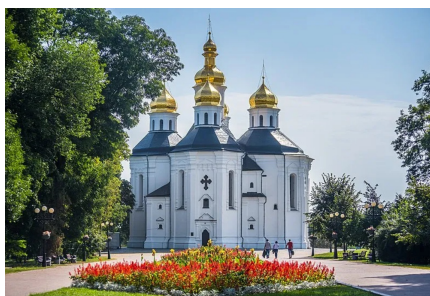
2019

487. **Доценко А.** Історія досліджень будинку полкової канцелярії м. Чернігова / Алла Доценко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2019. – Вип. 4. – С. 105–112.

2020

488. **Михеєнко Н.** Моніторинг температурно-вологісного режиму Будинку полкової канцелярії XVII ст. у м. Чернігові / Наталія Михеєнко // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. ст. / Ніжин. краєзнав. музей ім. І. Спаського. – Ніжин : Лисенко М. М., 2020. – Вип. 29. – С. 277–282 : фот.

КАТЕРИНИНЬСЬКА ЦЕРКВА

Пам'ятка розташована в історичному середмісті, поблизу давнього Дитинця. Є однією із провідних архітектурних домінант Чернігова.

Споруджена на честь героїзму козаків Чернігівського полку, проявленого під час штурму турецької фортеці Азов у 1696 р. під командуванням чернігівського полковника, наказного гетьмана Якова Лизогуба. Церква освячена в 1715 р. на честь святої Катерини, яку в Україні шанували з давніх часів.

Головною рисою інтер'єру храму є розкриття внутрішнього простору вгору. У плані – це п'ятикамерний безстовпний храм, який увінчують п'ять бань. Стіни побілені. Бані і хрести позолочено.

Катерининська церква в Чернігові є найвизначнішою в Україні пам'яткою стилю українського (козацького) відродження XVII–XVIII ст., що збереглася в автентичному вигляді, справила вирішальний вплив на розвиток української церковної архітектури XVIII ст. і досі відіграє роль містобудівної доміанти історичного середмістя.

1999

489. **Шаблій І.** На що схожа «візитівка»? / І. Шаблій // Просвіта. – 1999. – 23 січ.

Катерининська церква.

2003

490. **Адруг А.** Про авторство Катерининської церкви в Чернігові та пам'яток її кола / Анатолій Адруг // Сіверян. літопис. – 2003. – № 4. – С. 32–35.

2007

491. **Терещенко О.** Таємниці Катерининської церкви / О. Терещенко // Місто. – 2007. – 20 верес. – С. 16.

2012

492. **Чепурний В.** Чудеса Катерининської церкви / В. Чепурний // Сіверщина. – 2012. – 1 листоп. – С. 12.

2015

493. **Бондар О.** Катерининська церква / О. Бондар, Д. Сердюк // Подорож козацьким Черніговом XVII–XVIII ст. : путівник. – Чернігів, 2015. – С. 45–46.

494. **Катерининська церква в Чернігові** / А. Доценко [та ін.] ; кер. проекту Ю. Соболев ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 183 с. : іл.

У книзі розглядаються історія побудови храму, особливості його архітектури та піднімаються питання історії церкви протягом трьохсот років її існування.

495. **Лобановська В.** Не скорилася! Зі сльозами відродилася. Катерининська церква як символ Чернігова / В. Лобановська // Чернігів. відом. – 2015. – 21 жовт. – С. 24.

496. **Науменко В.** Многая літа Катерининській церкві / В. Науменко // Деснян. правда. – 2015. – 17 жовт. – С. 1–2.

2016

497. **Тарасенко Л.** З Катерининської церкви прокладена дорога в небо / Л. Тарасенко // Гарт. – 2016. – 15 груд. – С. 10.

498. **Травкіна О.** Метричні та сповідні книги Катерининської церкви м. Чернігова як археографічне джерело до історії парафії у XVIII ст. / Ольга Травкіна // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – Вип. 3 (6). – С. 6–15 : фот.

2017

499. **Шевчик І.** Священики церкви св. Катерини м. Чернігова: 300 років служіння / І. Шевчик // Ніжинська старовина: збірник регіональної історії та пам'яткознавства . – 2017. – Вип. 24 (27). – С. 39–47.

2018

500. **Бугера І. С.** Родина полковника Лизогуба та чернігівське козацтво у трьохсотрічній історії церкви св. Катерини м. Чернігова / І. С. Бугера // Краєзнавство. – 2018. – № 2. – С. 25–36.

П'ЯТНИЦЬКА ЦЕРКВА

П'ятницька церква в Чернігові – унікальний витвір майстрів останнього періоду давньоруської архітектури. Її було споруджено в кінці XII – на початку XIII ст. на чернігівському посаді біля

торгу і названо на честь святої Параскеви-П'ятниці – покровительки торгівлі, сільського господарства, сім'ї.

Сучасний вигляд храму – реконструкція його в первісних формах. У плані – це майже квадратна чотиристовпна хрестовокупольна споруда. Головна особливість архітектури храму – оригінальне вирішення переходу від прямокутної основи до барабану за допомогою триступних арок-закомар. Ефект руху вгору досягається також і за допомогою вертикального членіння фасадів багатопрофільними пілястрами, тонкими півколонами та широкими лопатками по кутах. Вікна і арки мають стрільчасту форму.

Цікава техніка кладки стін П'ятницької церкви – це давньоримська техніка мурування «в ящик». За цією економічною технікою ззовні та зсередини стін йдуть суцільні ряди цегли-плінфи, а проміжки між її рядами заповнені вапнобетonom.

Динамізм і виразність притаманні як зовнішньому, так і внутрішньому вигляду храму. Ступінчастим склепінням відповідають зовнішні арки-закомари. Сходи на хори тут вбудовано в товщу західної стіни. На рівні хор влаштовано неширокі галереї, пов'язані із вікнами-бійницями південної та північної стіни.

П'ятницька церква представляє найвищі досягнення останнього, домонгольського етапу розвитку архітектури. Храм зазнав чимало руйнувань і перебудов.

Пам'ятка розташована в сквері поблизу центральної площі міста і відіграє роль архітектурного акценту в забудові центру Чернігова.

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1873

501. **Пятницкий** монастирь // Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 4. – Чернигов, 1873. – С. 113–126.

1905

502. **Из истории** Пятницкой церкви в Чернигове // Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 г., 28 окт. – Чернигов, 1905. – С. 602.

1975

503. **Шуляк В. В.** П'ятницька церква в Чернігові / Шуляк В. В. // Археологія : наук. зб. – Київ : Наукова думка, 1975. – Вип. 16. – С. 118–121.

1992

504. **Коваленко В. П.** Різьблений камінь 1984 р. з Чернігівського дитинця / Коваленко В. П., Орлов Р. С. // Чернігівська старовина: зб. наук. пр., присвячений 1300-літтю Чернігова. – Чернігів, 1992. – С. 22–33.

1996

505. **Коваленко В. П.** Час заснування П'ятницького монастиря у Чернігові // Історія релігій в Україні : тези повідомлень VI Міжнар. круглого столу. – Львів, 1996. – С. 109–110.

1997

506. **Ігнатенко І.** Нарис з історії та архітектури П'ятницького монастиря / Ігнатенко І., Нижник Л. // Сіверян. літопис. – 1997. – № 6. – С. 57–65.

1999

507. **Нижник Л.** Маловідома сторінка з історії П'ятницької церкви / Л. Нижник // Просвіта. – 1999. – 19 лют.

2006

508. **Нижник Л. М.** Історія П'ятницької церкви м. Чернігова (1786–1916 рр.) // Чернігівські старожитності : матеріали наукової конференції «Архітектурні та археологічні старожитності Чернігово-Сіверської землі». – Чернігів, 2006. – С. 96–100.

2012

509. **Нижник Л.** Реставрація П'ятницької церкви в Чернігові у 1943–1972 роках і створення музею (за письмовими документами архітектора-реставратора П. Д. Барановського) / Л. Нижник // Ніжин. старовина : зб. регіон. іст. та пам'ятокзн. / гол. ред. С. І. Посохов. – Київ, 2012. – Вип. 14 (17). – С. 27–33.

2015

510. **Нижник Л.** Питання датування П'ятницької церкви у Чернігові в історіографії / Л. Нижник // Ніжин. старовина : зб. регіон. іст. та пам'ятокзн. / гол. ред. С. І. Посохов. – Київ, 2015. – Вип. 20 (23). – С. 128–134.

511. **Нижник Л.** П'ятницька церква в Чернігові / [Людмила Нижник, Алла Гаркуша ; фот.: М. Турчин та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 119 с. : фот.

2016

512. **Бовда Ю. І.** Участь М. В. Холостенка у реставрації П'ятницької церкви в Чернігові // Могилянські читання 2016 року : зб. наук. пр. – Київ, 2017. – С. 15–18.

513. **Нижник Л.** З історії П'ятницької церкви // Сіверян. літопис. – 2016. – № 1. – С. 66–71.

514. **Нижник Л.** Перебудова П'ятницької церкви м. Чернігова на початку ХІХ ст. / Л. Нижник // Ніжин. старовина : зб. регіон. іст. та пам'ятокзн. / Центр

пам'яткознавства, Ніжин. держ. ун-т ; гол. ред. С. Ю. Зозуля. – Ніжин ; Київ, 2016. – Вип. 22 (25). – С. 172–179.

515. **Ясновська Л. В.** До історії архітектурно-археологічного вивчення П'ятницької церкви в Чернігові // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів : Десна Поліграф, 2016. – Вип. 4 (7). – С. 131–139.

2017

516. **Нижник Л.** До питання реставрації та руйнування дзвіниці П'ятницької церкви м. Чернігова за документами Державного архіву Чернігівської області. 1955–1962 рр. / Людмила Нижник // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 363–375.

517. **Нижник Л.** П'ятницька церква м. Чернігова та її дослідники П. Д. Барановський і А. А. Карнабед / Людмила Нижник // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 73–82.

518. **Нижник Л.** П'ятницька церква у 1943–1963 рр. згідно з документами Державного архіву Чернігівської області / Людмила Нижник // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 129–136.

2019

519. **Вечерський В.** Архітектурна спадщина Чернігова / Віктор Вечерський // Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музеєзнавство і пам'яткознавство. – 2019. – № 2 (1). – С. 8–18.

С. 13–15 : Згадується П'ятницька церква.

520. **П'ятницька** церква (м. Чернігів) // Пам'ятки монументальної архітектури Північного Лівобережжя XI–XIII ст. : каталог / О. Черненко, О. Ярошенко. – Чернігів : SCRIPTORIUM, 2019. – С. 51–56.

2020

521. **Нижник Л.** До питання про володіння П'ятницького жіночого монастиря м. Чернігова за часів

Гетьманщини (за документами Центрального державного історичного архіву України та іншими джерелами) / Людмила Нижник // Сіверян. літопис. – 2020. – № 4. – С. 24–32.

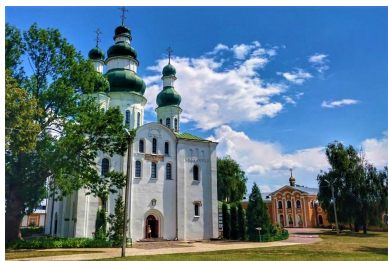
2021

522. **Нижник Л.** Поховання прихожан П'ятницької церкви на погостах церков і монастирів м. Чернігова в кінці XIX – на початку XX ст. / Людмила Нижник // Сіверян. літопис. – 2021. – № 4. – С. 28–32.

2022

523. **Адруг В.** Кажемо «Барановський» – розуміємо «П'ятницька церква» / В. Адруг // Деснянка. – 2022. – 10 лют. – С. 6.

ЄЛЕЦЬКИЙ МОНАСТИР

Архітектурний ансамбль Єлецького монастиря розташовано на підвищеному правому березі річки Десна, між давнім чернігівським дитинцем (територія сучасного Валу) і Троїцько-Іллінським монастирем. Разом з пам'ятками архітектури, які там збереглися, він утворює історичну панораму міста.

Літописних відомостей про монастирську обитель небагато. Крім повідомлення про прибуття до Чернігова св. Антонія і заснування ним на Болдиних горах печерного Богородицького монастиря (1069), згадується у 1177 році Єфрем – ігумен святої Богородиці.

У середині XII століття на місці спорудили мурований храм на честь Успіння Божої Матері. Це була грандіозна для свого часу архітектурна споруда.

Увінчаний єдиною масивною главою тринефний, триапсидний двадцятип'ятиметрової висоти собор було видно не тільки з будь-якого кінця міста, але і з навколишніх сіл. Час пощадив храм. Він зберігся до наших днів і, як багато століть тому, підіймається над мальовничою деснянською заплавою.

Як і інші монастирі, обитель на Єлецькій горі являла собою некрополь. У різні часи на її території були поховані полковник Леонтій Артемович Полуботок, генеральний обозний Василь Дунін-Борковський, губернатор Андрій Степанович Милорадович, полковник Яків Лизогуб та ін. У товщі гори під садибою монастиря сховані оспівані легендами великі підземелля. Відома легенда пов'язує їх початок з іменем Антонія Печерського. І хоч ще у 1892 році дослідниками Київського церковно-археологічного товариства була доведена повна безпідставність подібних тверджень, ця приваблива легенда продовжує хвилювати розум. Сьогодні підземелля Єлецького монастиря являють комплекс закладених цеглою підземних камер і переходів, що розміщуються кількома ярусами. До них додається підземна галерея довжиною 70 м, яка з'єднує Успенський собор і Петропавлівську церкву.

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1841

524. **Исторические** сведения о Елецко-Успенском монастыре в Чернигове // Чернигов. губерн. введ. – 1841. – № 46. – С. 297–303 ; № 47. – С. 308–311 ; № 48. – С. 317–319 ; № 49. – С. 331–333.

1873

525. **Елецкий** монастырь // Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Кн. 3: Мужские

монастири. – Чернигов : Губернская типография, 1873. – С. 1–34.

1900

526. **Добровольский П. М.** Черниговский Елецкий Успенский первоклассный монастырь: историческое описание / П. М. Добровольский. – Чернигов : Типография губернского земства, 1900. – 149 с.

1903

527. **Ефимов А.** Черниговский Елецкий монастырь Успения Пресвятой Богородицы со времён основания и до наших дней (1060–1903), святыни и достопримечательности с рисунками / А. Ефимов. – Чернигов : Типография губернского земства, 1903. – Вып. 2/4. – 238 с.

1928

528. **Моргилевський І.** Успенська церква Єлецького монастиря в Чернігові / Іполіт Моргилевський // Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали. – Київ, 1928. – С. 197–204.

1989

529. **Карнабед А. А.** Пам'ятці дерев'яної архітектури триста років / А. А. Карнабед // Деснян. правда. – 1989. – 1 лют.

Будинок настоятеля Єлецького монастиря в Чернігові.

530. **Леус В.** Єлецький монастир / Віталій Леус // Чернігів. вісн. – 1989. – 23 листоп. – С. 2.

1992

531. **Карнабед А. А.** Некрополь Єлецького монастиря / А. А. Карнабед // Старожитності. – 1992. – № 1. – С. 10.

1993

532. **Дзюба Т.** Ті, що моляться за нас / Т. Дзюба // Гарт. – 1993. – 6 берез. – С. 6.

Про Єлецький монастир.

533. **Слецький** монастир [у Чернігові] // Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 2 / Наук. т-во ім. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – перевид. в Україні, [репр. відтворення вид. 1955–1984 рр.]. – Київ : Глобус, 1994. – С. 653.

1995

534. **Доценко А.** До історії Єлецького монастиря / А. Доценко // Сіверян. літопис. – 1995. – № 5. – С. 45–51.

Чернігівський монастир у першій чверті ХХ ст.

1998

535. **Латуха Т.** Фрески Успенського собору в Чернігові / Латуха Т. // Сіверян. літопис. – 1998. – № 1. – С. 60–64.

1999

536. **Черненко О.** Археологічні дослідження на території Троїцько-Іллінського комплексу в 1999 р. // Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир: історія та сучасність / Олена Черненко. – Чернігів, 1999. – С. 24–25.

537. **Шумило С.** Печери Єлецького монастиря / С. Шумило // Гарт. – 1999. – 24 верес. – С. 13.

2002

538. **Кузнецов Г. О.** Єлецький Успенський монастир. Чорна могила / Г. О. Кузнецов, В. Я. Руденок. – Чернігів : Деснянська правда, 2002. – 15 с. : іл. – (Історичні пам'ятки Чернігова).

2005

539. **Ігнатенко І. М.** Фрески Успенського собору Єлецького монастиря / Ігнатенко І. М. // Зодчество Чернігова XI–XIII століть та його місце в архітектурній спадщині Центральної та Південно-Східної Європи. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2005. – С. 88–107.

540. **Скляр С. В.** Наукова реставрація – досвід та практика ведення робіт на прикладі пам'ятки – Свято-Успенського собору Єлецького монастиря у м. Чернігові /

Скляр С. В., Гуцуляк Р. Б. // Зодчество Чернігова XI–XIII століть та його місце в архітектурній спадщині Центральної та Південно-Східної Європи. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2005. – С. 120–124.

2006

541. **Адруг А. К.** «Скарбница потребная» І. Галятовського як джерело з історії Чернігівського Єлецького монастиря / А. К. Адруг // Чернігівські старожитності : наук. читання / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2006. – С. 5–7.

2007

542. **Доценко А.** Єлецький Успенський монастир м. Чернігова / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2007. – № 3. – С. 193–195.

2008

543. **Єлецький** Успенський монастир у Чернігові // Вечерський В. В. Українські монастирі / Віктор Вечерський. – Київ, 2008. – С. 181–196.

544. **Шекун О. В.** Давньоруський ґрунтовий некрополь Чернігова (Єлецька група) / Олександр Володимирович Шекун, Катерина Олександрівна Сташевська // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2008. – [Вип. 1]. – С. 90–95.

2010

545. **Боголюб Р. М.** Чудотворна ікона «Єлецької Богоматері». Деякі питання реставрації та дослідження / Раїса Михайлівна Боголюб // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Лозовий В. М., 2010. – Вип. 3. – С. 73–75.

546. **Доценко А. В.** Некрополь Єлецького монастиря / Алла Володимирівна Доценко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник

«Чернігів стародавній». – Чернігів, 2010. – Вип. 3. – С. 100–121.

Подано списки похованих осіб на території Єлецького монастиря.

547. **Доценко А. В.** Фреска Успенського Собору Єлецького монастиря та історія її дослідження / Доценко А. В., Гаркуша А. Б. // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2010. – Вип. 3. – С. 82–99.

548. **Доценко А. В.** Чернігівський Єлецький монастир: історія і діяльність / А. В. Доценко, І. С. Шевчик // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2010. – Вип. 3. – С. 4–72 : іл.

549. **Оляніна С.** Іконостас Яківського храму Чернігівського Єлецького монастиря / Світлана Оляніна // Чернігівські старожитності : наук. зб. / Нац. архіт.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2010. – Вип. 3. – С. 126–132 : іл.

На підставі збережених архівних матеріалів комплексно досліджується композиційна побудова, іконографія та декоративне оздоблення іконостаса Яківського храму Чернігівського Єлецького монастиря.

550. **Поліщук Н.** Молитва та праця – основні складові життя черниць Єлецького монастиря в Чернігові / Н. Поліщук // Деснянка – вільна. – 2010. – 20 листоп. – С. 4.

551. **Руденок В.** Який монастир заснував Антоній Печерський? / В. Руденок // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2010. – Вип. 3. – 2010. – С. 1–2.

Історики досі сперечаються, який із чернігівських монастирів – Іллінський чи Єлецький – був заснований Антонієм Печерським.

552. **Седнівець Л.** Чудотворна ікона – символ миру й любові / Лада Седнівець // Чернігів. відом. – 2010. – 13 жовт. – С. 20.

Історичний нарис про Єлецьку ікону Божої Матері – святиню Єлецького Успенського монастиря.

553. **Степанова О. Л.** Некрополь Єлецького монастиря в Чернігові: Іоан Єленев, кафедральний протоієрей Спасо-Преображенського собору / Олена Леонідівна Степанова // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2010. – Вип. 3. – С. 151–154.

2014

554. **Черненко О. Є.** Дослідження Єлецького Свято-Успенського монастиря в Чернігові / О. Є. Черненко, Т. Г. Новик, А. Л. Казаков // Археологічні дослідження в Україні 2013 року. – Київ, 2014. – С. 296–297.

2016

555. **Ванжула О.** Реставрація північного корпусу келій Єлецького монастиря в Чернігові – пам'ятки барокової архітектури XVII ст. / Олена Ванжула // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 3 (6). – С. 70–79.

556. **Васюта О. О.** До питання про час заснування та становлення Богородичного (Єлецького) монастиря в Чернігові / Олег Васюта // Укр. іст. журн. – 2016. – № 6. – С. 67–87.

557. **Черненко О. Є.** Дослідження Петропавлівської церкви з трапезною на території Єлецького Свято-Успенського монастиря в Чернігові / Черненко О. Є. // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії : матеріали чотирнадцятої Міжнар. наук. конф. – Київ, 2016. – С. 130–134.

558. **Черненко О.** Петропавлівська церква з трапезною Єлецького Свято-Успенського монастиря

(за матеріалами археологічних досліджень 2013 р.) / Олена Черненко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 3 (6). – С. 80–86.

2017

559. **Ванжула О.** Некрополь Єлецького монастиря в Чернігові за дослідженнями А. А. Карнабеда / О. Ванжула // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 14–26 : іл.

560. **Ігнатенко І.** Дослідження Успенського собору Єлецького монастиря у 1998 та 2002 роках / І. Ігнатенко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 326–330.

У статті описуються земляні роботи, що проводили чорниці Єлецького монастиря в Успенському соборі в 1998 році, а також аналізуються артефакти, знайдені під час цих робіт.

561. **Корнієнко В.** Питання збереження фресок Успенського собору Єлецького монастиря у 1927 р. (за документами фонду Олекси Новицького) / В. Корнієнко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 59–65.

У статті публікуються актові джерела, що зберігаються в особистому фонді академіка Олекси Новицького. На основі аналізу тексту документів окреслюються основні положення проекту реставрації фресок.

562. **Михеєнко Н.** Моніторинг температурно-вологісного режиму Успенського собору XII–XVII ст. Єлецького монастиря у м. Чернігові / Наталія Михеєнко // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 52–58.

563. **Травкіна О.** До історії чернігівських Єлецького, Троїцько-Іллінського та Любецького Антоніївського монастирів у кін. XVII – сер. XVIII ст. / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 59–71.

2018

564. **Назаренко В.** Найстаріший монастир Лівобережжя – у небезпеці. Його може поглинути провалля в Єлецькій горі / Віталій Назаренко // День. – 2018. – 9/10 лют. – С. 32 : фот.

565. **Подлевський С.** Символічні графіті з Успенського собору в Чернігові / Святослав Подлевський // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 128–130.

566. **Руденок В. Я.** Чернігівський Іллінський монастир за результатами археологічних досліджень / В. Я. Руденок, А. А. Василенко // Сіверщина в історії України. – 2018. – Випуск 11. – С. 37–40.

567. **Черненко О.** Будинок настоятеля Єлецького монастиря в м. Чернігові / Олена Черненко, Тетяна Новик // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 282–287.

2019

568. **Литовченко О.** З історії повсякденного життя Чернігівського Єлецького монастиря у другій половині

XVIII – на початку XIX ст. / Олександр Литовченко // Сіверян. літопис. – 2019. – № 4/5. – С. 51–58.

569. **Черненко О.** Успенський собор (м. Чернігів) // Пам'ятки монументальної архітектури Північного Лівобережжя XI–XIII ст. : каталог / О. Черненко, О. Ярошенко. – Чернігів, 2019. – С. 57–64.

2020

570. **Литовченко О.** До питання про господарську діяльність Чернігівського Єлецького монастиря на початку XX ст. / Олександр Литовченко // Сіверян. літопис. – 2020. – № 2. – С. 107–115.

Характеристика окремих сторінок господарської діяльності Чернігівського Єлецького монастиря початку XX ст., а також визначення рівня матеріального забезпечення обителі досліджуваного періоду.

571. **Литовченко О.** З історії богослужбового облачення 1820 р. Єлецького монастиря у Чернігові / Олександр Литовченко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 77–80.

2021

572. **Литовченко О. Л.** До питання благоустрою території Чернігівського Єлецького монастиря в 1970-х рр. / Олександр Литовченко // Сіверян. літопис. – 2021. – № 3. – С. 28–38.

БУДИНОК АРХІЄПІСКОПА

Серед архітектурних споруд колишнього Дитинця виділяється двоповерховий будинок, розташований неподалік Спаського і Борисоглібського соборів. Він прикрашений колонадою іонійського ордера, над якою здіймається масивний трикутний фронтон. Це будинок архієпископа – перша в місті споруда у стилі класицизму.

Будинок зведено 1780 року на території Дитинця, на місці, де ще, певно, з давніх часів була резиденція чернігівських єпископів. Він входив до складу Борисоглібського монастиря. Головний вхід у вигляді пандуса тоді був з боку монастирського двору й Борисоглібського собору і вів до парадного залу на другому поверсі. Східний фасад прикрашав своєрідний бароковий ганок зі сходами, що плавними півколами спускався з другого поверху в сад.

Після закриття монастиря його приміщення передали для потреб адміністративного призначення. У зв'язку з плануванням нової площі будинок архієпископа, де мало розміститися губернське правління, в 1802–1804 роках було реконструйовано за проєктом архітектора Антона Карташевського.

Вхід з боку Борисоглібського собору замурували, а натомість головний вхід зробили зі східної частини, і він тепер виходить на облаштований там майданчик. Над новим входом спорудили шестиколонний портик із фронтоном. Колонаду портика розмістили з таким розрахунком, що між колонами та стіною будинку залишався простір

для під'їзду кінних екіпажів. Відтоді, ось уже понад двісті років, архітектура будинку майже не змінювалася.

Будівля була пошкоджена під час фашистських бомбардувань 1941 року. Після відбудови тут розмістився обласний державний архів, який нині є однією з найбільших скарбниць документальних пам'яток України. Будинок архієпископа входить до складу НАІЗ «Чернігів стародавній».

1990

573. **Архієпископа** будинок у Чернігова // Чернігівщина : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. – Київ : УРЕ, 1990. – С. 43.

574. **Руденок В. Я.** Дом с колоннами / В. Руденок // Вал. – 2001. – 22 нояб. – С. 7.

Історія будинку, де нині знаходиться Держ. архів Черніг. обл.

2002

575. **Леус В.** У колишньому будинку архієпископа / В. Леус // Чернігів. відом. – 2002. – 24 трав. – С. 9.

2005

576. **Сапон В.** Будинок архієпископа в Чернігові / В. Сапон // Деснян. правда. – 2005. – 3 листоп. – С. 16.

2015

577. **Сергєєв С. М.** Будівля Державного архіву Чернігівської області в повоєнні роки / С. М. Сергєєв // Сіверян. літопис. – 2015. – № 1. – С. 130–137.

2016

578. **Сергєєв С. М.** Ремонтні роботи в будинку архієпископа в Чернігові у 20–30 рр. XIX ст. / С. М. Сергєєв // Ніжинська старовина. – 2016. – Вип. 22 (25). – С. 179–185.

2017

579. **Сергєєв С.** Перебудови та ремонти споруд Губернського правління першої третини XIX ст. / Сергій

Сергєєв // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 403–408.

Подається загальна характеристика пошкоджень колишнього будинку архієпископа. Висвітлюються основні ланки та робота бюрократичного апарату, який відповідає за збереженість державних установ на місцевому рівні.

2018

580. **Сергєєв С.** Відновлення споруди обласного архіву м. Чернігова в повоєнний час / Сергій Сергєєв // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 61–67 : фот.

581. **Сергєєв С.** Стан колишнього будинку Чернігівського архієпископа на поч. XIX ст. / Сергій Сергєєв // Сіверян. літопис. – 2018. – № 4. – С. 30–35.

2019

582. **Сергєєв С.** Відбудова споруд та приміщень Чернігівського історичного крайархіву в 40–50-х рр. XX ст. / Сергій Сергєєв // Сіверян. літопис. – 2019. – № 1. – С. 51–57.

Про стан колишнього будинку архієпископа в м. Чернігові у повоєнний період. На той час споруда використовувалася для потреб місцевого історичного архіву. У статті описані пошкодження, які були завдані будівлі під час Другої світової війни. Охарактеризовано проєкти щодо відновлення архівних приміщень, проблеми, пов'язані з цими процесами.

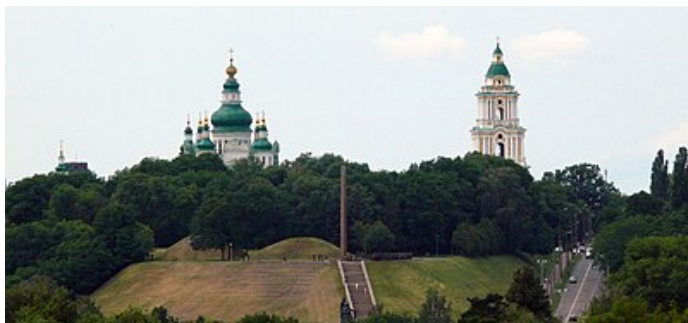
2021

583. **Перша** в місті споруда у стилі класицизму : [Будинок архієпископа] // Сапон В. М. Чернігівська старовина від Володимира Сапона : іст.-краєзнав. етюди /

В. М. Сапон ; [упоряд. Д. Сапон]. – Чернігів, 2021. – С. 20–21.

584. **Сергеєв С.** Використання будівлі архієпископа в м. Чернігові в 30–40 рр. XIX ст. / Сергій Сергеєв // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2021. – Вип. 5. – С. 131–137.

БОЛДИНІ ГОРИ

На захід від історичного центру Чернігова височать схили Болдиних гір.

Болдині гори – це правий високий берег річки Десни, виникнення якого відноситься до післяльодовикового періоду, коли формувалися корінні береги рік.

Назва цієї місцевості походить від слова «болд», що означає дуб. У слов'ян-язичників дуб вважався святим деревом, тому існує думка, що в ті часи тут знаходився Святий дубовий яр та язичницьке капище, але археологічно воно не знайдене. Декілька дубів, як свідків давнини, збереглися до нашого часу. На сьогодні їм налічується від 200 до 400 років. Ця місцевість має свою літописну згадку під 1069 р. Пов'язано це було із заснуванням тут монахом Антонієм Богородичного монастиря «...Антоній возлюбил Болдині гори і ту ся всели...».

У давньоруські дохристиянські часи на цьому місці було розташовано міське курганне кладовище.

На території сучасного Чернігова збереглося багато курганів, але болдиногірська група з них найбільша.

До нашого часу збереглася лише південна частина некрополя, північна в післявоєнні роки була забудована. Дослідження курганів проводилося ще в 70-х рр. XIX ст. професором Дмитром Самоквасовим.

Ним було нараховано 232 кургани, 118 з них він розкопав. Крім відмінності курганів за розмірами, вони відрізняються також і за обрядом поховання. В усіх малих курганах поховання зроблені в могильних ямах. Це поховання простого люду, майже всі вони не містили ніякого речового матеріалу, тільки в 20 курганах було знайдено деякі прикраси (каблучки, намистини). Особливу увагу привертають два великі кургани: Гульбище та Безіменний, де були поховані князівські воїни-дружинники. Ці поховання зроблені вже за обрядом кремації. У загальних рисах обряд поховання у великих курганах схожий з описом арабського мандрівника та письменника поч. X ст. Ібн-Фадлана: спочатку на місці майбутнього поховання робили невелику підсипку, на котрій будували домовину для померлого, куди клали все те, чим він користувався за життя: посуд, їжу, прикраси, зброю та військове знаряддя, якщо воїн. Вбивали найулюбленішу жінку-наложницю. Іноді жінки самі погоджувались бути вбитими, щоб не дістатися ще в цьому житті нелюбому. Вбивали бойового коня. В уявленні слов'ян потойбічний світ був подібний реальному. Потім домовину підпалювали і все це перепалювалось у вогнищі. Вважалось, що чим вище здіймався дим, тим вище місце буде займати на небі той, кого спалювали. Коли вогонь догорав, насипали невеликий курган, на якому справляли тризну по померлому, після цього насипали остаточний курган. Чим вища за соціальним статусом людина помирала, тим вищий курган йому насипали.

Після дослідження курган Гульбище став відомим тим, що в ньому було знайдено військову зброю великих розмірів.

Таким чином, з тих давніх часів Болдині гори стали традиційним місцем поховання видатних людей, імена яких пов'язані з нашим містом. Тут знаходиться могила відомого українського фольклориста та етнографа О. В. Марковича.

Невеликий яр відділяє могилу О. Марковича від місця поховання видатного українського письменника Михайла Коцюбинського. П'ятнадцять років свого життя провів письменник у Чернігові. Тут він написав кращі свої твори. Помер письменник у 1913 р. Місце поховання він обирав собі сам. Михайло Коцюбинський заповів поховати себе на своєму улюбленому місці відпочинку під дубом на горі, звідки відкривається чарівний краєвид на Десну та стародавній поділ. Згодом біля нього була похована і його дружина В. Коцюбинська.

Але Болдині гори це не тільки некрополь, це ще й улюблене місце відпочинку гостей та мешканців Чернігова.

Таким, водночас дивним, пам'ятним та святим місцем є Болдині гори в Чернігові.

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1989

585. **Руденок В. Я.** Скарби Болдиних гір // Деснян. правда. – 1989. – 1 верес. – С. 3.

1990

586. **Болдині гори** // Чернігівщина : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. – Київ : УРУЕ, 1990. – С. 82.

1992

587. **Карнабед А. А.** Де Болдині дримають тихі гори... / А. А. Карнабед // Гарт. – 1992. – 10 лип. – С. 5.

2007

588. **Кузнецов Г. О.** Болдині гори / Г. О. Кузнецов, В. Я. Руденок. – 3-тє вид. – Чернігів : Деснянська правда, 2007. – 15 с. : іл. – (Історичні пам'ятки Чернігова).

2010

589. **Топчій В.** Таємниця Болдиних гір / В. Топчій // Біла хата. – 2010. – 22 квіт. – С. 8.

2011

590. **Вітковська І.** Болдині гори відкривають свої таємниці / І. Вітковська // Чернігів. відом. – 2011. – 20 лип. – С. 1.

Археологічні розкопки біля Антонієвих печер та Іллінської церкви.

591. **Бушай Н.** Молитва біля могили старця Германа творить дива... / Н. Бушай // Деснянка вільна. – 2011. – 21 трав. – С. 5.

Могила схимонаха Германа на Болдиній горі.

2012

592. **Руденок В. Я.** Маловідомі підземні споруди Болдиних гір у Чернігові / В. Я. Руденок, Т. Г. Новик // Могилянські читання 2011 р. – Київ, 2012. – С. 450–456.

2015

593. **Руденок В.** Болдиногірські монастирі Чернігова / Володимир Руденок // Сіверян. літопис. – 2015. – № 4. – С. 73–83.

2016

594. **Руденок В. Я.** Легенди Болдиних гір = Legends of the Boldyn hills // В. Я. Руденок, І. В. Непотенко ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Лозовий В. М., 2016. – 20 с. : іл.

595. **Як Болдині** гори стали окрасою Чернігова // Студьонова Л. В. Чернігівський beau monde, або Записки бібліографа / Л. В. Студьонова. – Чернігів, 2016. – С. 155–159.

2017

596. **Руденок В. Я.** Болдині гори – капище Перуна / В. Я. Руденок // Панорама. – 2017. – 30 черв. – С. 11.

597. **Руденок В. Я.** Болдині гори – таємниця назви / В. Я. Руденок // Панорама. – 2017. – 16 черв. – С. 11.

598. **Руденок В. Я.** Болдині гори – часи язичницькі / В. Я. Руденок // Панорама. – 2017. – 23 черв. – С. 11.

2019

599. **Руденок В.** Болдині гори у м. Чернігові : (питання топографії та топономіки) / Вололодимир Руденок // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2019. – Вип. 4. – С. 178–184.

2021

600. **Болдина** гора // Сапон В. М. Чернігівська старовина від Володимира Сапона : іст.-краєзнав. етюди / В. М. Сапон ; [упоряд. Д. Сапон]. – Чернігів, 2021. – С. 123–129.

КУРГАНИ ЧЕРНІГОВА (БЕЗІМЕННИЙ, ГУЛЬБИЩЕ, ЧОРНА МОГИЛА)

КУРГАН БЕЗІМЕННИЙ

У 1872 році археолог Дмитро Самоквасов з експедицією розкопав другий за своєю величиною курган – Безіменний, який розташовано поряд із курганом Гульбище на відстані близько 15 м.

Висота кургану – 5 м (первісно – 7 м), діаметр – 21 м. У власних дослідженнях Д. Самоквасов зазначив, що на той час курган опоясував рів шириною до 5 м та глибиною до 2 м. Цей рів мав чотири перемички для кращого підступу до кургану. Знахідки у кургані розташовувалися на глибині підніжжя, де було виявлено велике кострище.

У кургані археологи виявили сокири, серпи, ножі, вудила, залізні обручі від дерев'яних відер та залишки одягу. Цікавою знахідкою є обережно складені згнилі від часу відрізи грубої тканини. За язичницькими віруваннями вважалося, що подібні речі необхідні в потойбічному житті. Знахідки з цього кургану мали гірший стан ніж знайдене у Гульбищі. Деякі з них були повністю зіпсовані.

1983

601. **Карнабед А. А.** Найдавніші монументи: реліквії землі Сіверської / А. А. Карнабед // Деснян. правда. – 1983. – 23 серп.

Кургани «Чорна могила», «Гульбище», «Безіменний».

1990

602. **Безіменний** курган // Чернігівщина : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. – Київ : УРЕ, 1990. – С. 54.

КУРГАН ГУЛЬБИЩЕ

Курган Гульбище, один з трьох найбільших курганів Чернігова, що збереглися до нашого часу. Висота його насипу складає 8,5 м, а діаметр 22 м, Досліджений курган був у 1872 р. археологом Дмитром Самоквасовим.

Однією з перших значних знахідок був шолом, виявлений в окислій металевій масі на глибині 8 м. Він являв собою металеву шапкоподібну основу із мідним верхів'ям, а також мідною напівокруглою бляхою спереду. Інші фрагменти залізної маси виявились залишками кольчуги, поєднаними в єдине ціле під дією вогню й подальших процесів окислення.

На місці розкопок були виявлені також поховання чоловіка, жінки та коня. Один із скелетів скоріш за все належав дружиннику. Також були знайдені різноманітні предмети, супутні язичницькому поховальному обряду кремації (жертвна посудина із баранячими кістками, хутром і т. п. зі слідами спалення до покладання в могилу), та побутові предмети (саманідський диргем, кресало, точило, гребінець, ніж, молоток, цвяхи, залишки дерев'яних відер та бронзового глека). Серед коштовностей знайдені намиста, скляні зливки, золоті й срібні гудзики, масивні бронзові підвіски, бронзове кільце та срібні поясні пряжки.

Серед різного військового спорядження найбільш вражаючою знахідкою був надзвичайно великий меч – найбільший із знайдених мечів періоду Київської Русі. Його загальна довжина з ручкою – 126 см (за розрахунками), клинок шириною 6,5 см мав довжину 105 см,

а масивну ручку прикрашали срібні насічки і три ряди каменів. Для вільного володіння таким мечем воїн повинен був мати зріст не менше 2 м. Деякі історики припускають, що тут був похований билинний Ілля Муромець, оскільки у багатьох билинах ім'я цього богатиря неодноразово згадується у зв'язку з тими або іншими подіями в Чернігові або біля нього.

Досліджуючи курган Дмитро Самоквасов зазначив, що назва кургану є народною. Місцевий житель пояснив дослідникам, що за 20 років до розкопок на верхівці кургану монахи Троїцького монастиря вибрали землю і облаштували там земляні лави. Ще раніше верхівка була обкладена цеглою, аби тут зручно було «прогулюватися».

1987

603. **Руденок В.** Де похований Ілля Муромець? / В. Руденок // Деснян. правда. – 1987. – 13 трав. – С. 3.
Курган Гульбище.

1995

604. **Карнабед А.** Таємниці Болдиних гір (нарис перший) / А. Карнабед // Сіверян. літопис. – 1995. – № 3. – С. 12–40.

С. 35 : Про курган Гульбище.

2006

605. **Дубинець О.** До питання про статуру похованого в кургані Гульбище в м. Чернігові / Дубинець О. // Сіверян. літопис. – 2006. – № 5. – С. 11–14.

2021

606. **Васюта О. О.** Ще раз до питання про один цікавий артефакт з чернігівського кургану Гульбище / Олег Васюта // Сіверян. літопис. – 2021. – № 1. – С. 4–17.

Метою статті є обґрунтування недоречності спроби окремих сучасних науковців спростувати тези, які були сформульовані та загальноприйняті в минулі часи стосовно виявленого в чернігівському кургані Гульбище меча та фізичної статури його господаря.

ЧОРНА МОГИЛА

Величний насип кургану Чорна могила розташований в Чернігові поруч з Єлецьким монастирем. Це один з найбільших курганів X ст., який зберігся. Існує легенда про те, що в ньому похований князь Чорний, який був засновником Чернігова.

Вражають розміри кургану: його діаметр 40 м, окружність 125 м, висота, що збереглася, – 11 м. У давнину він був оточений ровом до 7 м завширшки.

Поховання в кургані чоловіка і жінки здійснене за обрядом кремації. Поруч з воїном знаходилась зброя – два мечі, шабля, спис, сідло зі стременами, фрагменти кольчуги, шолом, наконечники стріл, біля ніг – щит з мідним окуттям. Поруч зі зброєю знаходилася залізна посудина з кістками барана та бронзова жаровня з вугіллям. Біля ніг похованого були покладені двососідланих коней. Західну частину кострища займали дванадцять відер півколом, від яких залишилось залізне окуття, та дві залізні посудини. На місці, де лежали небіжчики, знайдені численні прикраси, наконечники поясів, золоті та срібні злитки – залишки розплавлених у вогні прикрас, бронзова посудина з гральними кістками, ключі, замки, сокири та долота.

Первинний насип кургану складав 7 м, потім тут відбувалася тризна-змагання на честь померлого, після якої курган досипався. На тризнищі були знайдені два ритони, зроблені з рогів тура зі срібним окуттям, багато орнаментованим. Найбільш цікаве окуття більшого ритону

з чудовим фризом, де зображено фантастичних звірів, бога Тора. Ці знахідки розглядають як дари, які відповідали статусу померлого за його життя. У кургані знайдено три візантійські монети, наймолодша з яких карбована в 945–959 рр. Костянтином VII Багрянородним та його сином Василем. За цією монетою курган датують 960-ми роками.

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1905

607. **О курганах-могилах Черниговского князя Чёрного и его дочери Цорны** // Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 год, 5 сент. – Чернигов : Изд. Черниговского статистического комитета, [1905]. – С. 496.

1968

608. **Таємниця чорної могили** [в Чернігові] // Шовкопляс Г. М. Мандрівка в глибину віків. – Київ, 1968. – С. 126–128.

1990

609. **Карнабед А. А.** І знову про чернігівські кургани / А. А. Карнабед // Чернігів. вісн. – 1990. – 12 лип.

1991

610. **Добриця О.** Таємниця Чорної могили / О. Добриця // Деснян. правда. – 1991. – 27 берез.

1992

611. **Карнабед А. А.** Чорна могила / А. А. Карнабед // Гарт. – 1992. – 21 серп. – С. 8–9.

2002

612. **Кузнєцов Г. О.** Єлецький Успенський монастир. Чорна могила / Г. О. Кузнєцов, В. Я. Руденок. – Чернігів : Деснянська правда, 2002. – 15 с. : іл.

2006

613. Руденок В. Я. Як таємниця Чорної могили перестала бути таємницею / В. Руденок / Чернігів. відом. – 2006. – 23 серп. – С. 17.

2008

614. **Кузнєцов Г.** Розвінчана легенда : [курган «Чорна могила»] / Г. Кузнєцов // Чернігів. відом. – 2008. – 27 лют. – С. 19.

615. **Сапон В.** Скарби і таємниці Чорної могили / В. Сапон // Деснян. правда. – 2008. – 16 серп. – С. 6.

2011

616. **Фальчевський О.** Світло і тіні кургану Чорна могила / О. Фальчевський // Деснянка вільна. – 2011. – 25 черв. – С. 5.

2013

617. **Моця О. П.** Чорна Могила – курган у Чернігові / Моця О. П. // Енциклопедія історії України. – Київ, 2013. – Т. 10: Т–Я / [авт. кол.: Н. С. Абашина та ін.]. – С. 555.

2016

618. **Васюта О. О.** Курган Чорна Могила в історичних дослідженнях минулого та сучасності / Олег Васюта // Сіверян. літопис. – 2016. – № 6. – С. 3–18.

619. **Назаренко В.** На Чорній могилі охоронну дошку відновлено / Віталій Назаренко // Чернігівщина: новини та оголошення. – 2016. – 21 квіт. – С. 4.

2017

620. **Васюта О.** До питання про давньоруську аутентичність назви кургану Чорна могила у Чернігові / Олег Васюта // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 46–51.

621. **Прокляті** могили Придесення // Панорама. – 2017. – 2 черв. – С. 11.

Легенда про «Чорну могилу».

2018

622. **Жирохов М.** Загублені реліквії – меч із Чорної могили / Михайло Жирохов // Голос Чернігівщини. – 2018. – 20 груд. – С. 5.

ТРОЇЦЬКО-ІЛЛІНСЬКИЙ МОНАСТІР

Одним із найвиразніших архітектурних ансамблів України є Троїцько-Іллінський монастир XI–XVIII ст. в Чернігові. Він складається з двох частин – колишнього Іллінського монастиря XI–XVII ст. та

Троїцького монастиря, побудованого на найвищому плато Болдиних гір протягом 1677–1780 рр., об'єднаних ландшафтом та архітектурою в єдиний ансамбль.

Початок монастирю, за літописом, було покладено ченцем Антонієм Печерським 1069 р. Викопані ним та його послідовниками в яру Болдиних гір печери з часом перетворились на двоярусний великий підземний комплекс – відому сьогодні в усьому світі пам'ятку підземного будівництва – Антонієві печери. У XII ст. біля входу в печери збудували хрестовокупольну безстовпну, увінчану одним верхом Іллінську церкву. Завдяки перебудовам вона отримала форму трибанного храму, найбільш розповсюдженого в Україні за козацької доби.

Ініціатором будівництва Троїцького монастиря був відомий політичний, церковний діяч і письменник кінця XVII ст. архієпископ чернігівський Лазар Баранович. У 1672 році він переїхав у Чернігів із своєї колишньої резиденції в Новгороді-Сіверському.

Ансамбль Троїцького монастиря складався протягом XVII–XIX ст. Побудова цього величного комплексу стала можливою й тому, що Троїцько-Іллінський монастир був великим феодалним господарством, якому в середині XVIII ст. належало майже 10 тисяч кріпаків, 24 села, 30 вітряків, 31 завод, у т. ч. цегельні.

Першою побудували трапезну із Введенською церквою (1677–1679), єдиною двобанною серед тих, що збереглися на Лівобережній Україні трапезних церков. Безстовпна трапезна є справжнім шедевром національного архітектурного стилю. Споруда – одна з найдавніших у групі пам'яток XVII ст. Вплив трапезної на ряд інших пам'яток безсумнівний. Її планувальна структура повторена в трапезній Михайлівського монастиря в Києві. В інших випадках існують незначні відмінності, наприклад, у трапезній Видубицького монастиря. Але загальна схема і тут зберігається: до приміщення церкви із заходу примикає обідній зал, до нього – допоміжні приміщення для приготування їжі й зберігання продуктів.

Пізніше спорудили три корпуси келій та господарських приміщень, які створили мальовниче барочне оточення головної споруди – Троїцького собору, збудованого у 1679–1695 рр. за проєктом архітектора Йоганна Баптиста Зауера. Цікавий факт: у барабані глави собору зберігся фрагмент напису часів гетьмана Мазепи про грошові пожертви Лазаря Барановича і Івана Мазепи на будівництво собору.

Наприкінці XVIII ст. замість дерев'яної збудували цегляну огорожу монастиря з квадратними і восьмигранними кутовими вежами, з півночі собору побудували величну надбрамну п'ятиярусну дзвіницю висотою 58 м у барокових формах. Дзвіницю споруджено між 1770 і 1780 роками архімандритом Іоїлем (Биковським). Прізвище архітектора невідоме. За деякими свідченнями були використані проєктні креслення Йоганна-Готтфріда Шеделя, автора Великої Лаврської дзвіниці. Розміщена

в ансамблі монастиря, дзвіниця стала головним орієнтиром для подорожніх з боку Києва, Ніжина, Любеча.

Біля підніжжя гори знаходиться маленька Іллінська церква, яка є найдавнішою пам'яткою цього монастирського ансамблю.

Літописні джерела не згадують часу зведення церкви, а тому серед дослідників немає єдиної точки зору на час її заснування. Критерієм датування пам'ятки є аналіз її архітектури, будівельної техніки і матеріалу. І все ж більшість дослідників відносять будівництво Іллінської церкви до кінця XI ст.

Сучасний вигляд Іллінської церкви – результат перебудов XVII–XVIII ст. Під час монголо-татарської навали (1239) церква зазнала руйнувань. У кінці XVI ст. стіни були увінчані карнизом. Над апсидою і бабинцем спорудили невеликі бані і церква перетворилася на трибанну. З півдня до апсиди прибудували ризницю. Суттєвих перебудов пам'ятка зазнала і в середині XVII ст. В результаті цих перебудов церква набула рис стилю українського бароко. Зовні і в середині храм потиньковано і побілено.

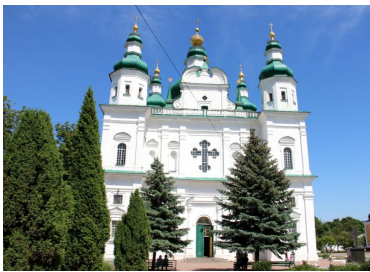
В інтер'єрі церкви домінує висотний принцип розкриття внутрішнього простору. Головною особливістю архітектури інтер'єру є використання елементів візантійської хрестовокупольної системи з безстовпною композицією храму, що характерна для дерев'яного зодчества. Стародавній декор інтер'єру втрачений. Не збереглися фрески, ні підлога з полив'яних керамічних плиток. Зберігся лише іконостас 1774 р. в стилі рококо.

Реставрована Іллінська церква за проєктом архітектора М. М. Говденка в 70-ті роки ХХ ст. Нині Іллінська церква є єдиною уцілілою спорудою такого типу в архітектурі Київської Русі. Вона започаткувала розвиток тридільного типу храму в українській мурованій архітектурі ХІІІ–ХVІІІ ст.

З 1967 р. Іллінська церква входить до цілісного майнового комплексу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній» і є його музеєм.

Головною спорудою величного ансамблю монастиря є Троїцький собор, розташований майже в центрі монастирського двору. Він був закладений в 1679 р. за безпосередньої участі архієпископа Лазаря Барановича і фінансової підтримки гетьмана Івана Мазепи за проєктом архітектора Іоганна Баптиста Зауера. Будівництво храму продовжувалося 10 років, а опоряджувальні роботи до 1695 року. Цього ж року він був освячений наступником Лазаря Барановича, вже після його смерті, чернігівським архієпископом Феодосієм Углицьким.

Своєрідність архітектури Троїцького собору в тому, що він побудований з використанням об'ємно-просторової композиції давньоруського храму у поєднанні з елементами українського бароко і раннього класицизму. Зовнішній вигляд собору має загальні риси з культовими спорудами Заходу – костьолами з обов'язковими квадратними в плані вежами по кутах західного фасаду.

Собор тринавовий, шестистовпний, триабсидний з чітко виділеним трансептом і сімома банями: дві з них – над сходовими вежами, що фланкують західний фасад.

Споруду перекрито системою коробових і хрестових склепінь.

Храм належить до унікальної типологічної групи споруд так званого державного або гетьманського жанру, у якій відроджено розпланувально-просторові структури мурованих храмів княжої доби і помітні впливи західного (литовського і польського) бароко. Ці храми відомі в Україні тільки в мурованому будівництві й не мають ані прототипів, ані наслідувань у народній дерев'яній архітектурі.

Троїцький собор має ще кілька характерних прикмет, важливих для подальшого розвитку цього архітектурного типу. В екстер'єрі – це активність силуету, у якому сім бань композиційно підтримані фронтонами вигадливих обрисів, а також фасадна пластика, яка є вільною композицією символічно трактованих ренесансно-барокових ордерних форм із застосуванням пілястр, півколон, сандриків тощо. Троїцький собор послужив зразком при спорудженні Спасо-Преображенського собору Мгарського монастиря під Лубнами.

Споруду зовні потиньковано і побілено, що підкреслює пластичність декору, виконаного в ордерній системі із застосуванням різних форм ніш, вікон, наличників і сандриків, пілястр та карнизів.

Декоративне вбрання собору, що вирішено в барочному стилі, підкреслює урочистий вигляд центрального об'єму храму. Глибокі напівциркульні ніші, що розташовані в обох ярусах, посилюють динамізм і контрастність архітектурних форм собору. У таких нішах в католицьких храмах ставили скульптури, а в православному Троїцькому соборі ніші слугували просто елементами декору, у них зображені місцеві та загальнодержавні святі. Розпис відноситься до початку ХХ ст.

За період існування храму він неодноразово горів, перебудовувався, але в результаті реставраційних робіт

у 80-х роках ХХ ст. собор відновлено в первісних формах ХVІІ ст. Автор проекту реставрації – київський архітектор М. М. Говденко.

Величний і урочистий інтер'єр храму. Його прикрашає іконостас 1942–1949 рр., виконаний після Другої світової війни місцевим художником Піменом Портним, а також цілий комплекс настінного живопису ХVІІ–ХХ ст.

У семикамерному склепі собору у ХVІІІ–ХІХ ст. поховані представники світської та духовної влади, зокрема чернігівський архієпископ і видатний дослідник історії України Філарет Гумілевський, представники відомих родів Милорадовичів, Кочубеїв та ін. Біля вівтаря в соборі покояться мощі святих Феодосія Углицького та Лаврентія Чернігівського. Поблизу храму, серед інших – поховання видатного українського письменника-байкаря Леоніда Глібова, дипломата і вченого Григорія Щербини.

Троїцький собор входить до складу НАІЗ «Чернігів стародавній».

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1873

623. **Филарет** (Гумилевский) Ильинский монастырь / Филарет (Гумилевский) // Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1873. – Кн. II. – С. 40.

1890

624. **Стефановский Т.** Реставрация древней Ильинской церкви города Чернигова в 1890 году / Стефановский Т. // Черниговские епархиальные известия. – 1890. – № 21. – Неофициальная часть.

1905

625. **Из истории** Черниговской Ильинской церкви // Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 г., 20 июля. – Чернигов, 1905. – С. 664.

626. **О разрушении** Ильинского и Троицкого монастырей при взятии Батыем г. Чернигова (18 октября 1240 г.) // Черниговский историко-археологический отрывной календарь на 1906 год, 18 окт. – Чернигов, [1905]. – С. 582.

1910

627. **Ефимов А.** Черниговский Свято-Троицкий Ильинский монастырь, ныне Троицко-Архиерейский Дом, его прошлое и современное состояние / прот. Ефимов А. // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. – 1910. – № 24. – Часть неофициальная. – С. 840–841.

1911

628. **Ефимов А.** Черниговский Свято-Троицкий Ильинский монастырь (1064–1911) / прот. Ефимов А. – Чернигов : Типография губернского правления, 1911. – 71 с.

1928

629. **Дубровський В.** Нариси з історії Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні в першій половині XIX ст. / Дубровський В. – Київ, 1928. – 65 с.

1959

630. **Асєєв Ю. С.** Архітектура Іллінської церкви в Чернігові / Асєєв Ю. С., Логвин Г. Н. // Питання історії, архітектури та будівельної техніки України. – Київ : Держбудвидав, 1959. – С. 30–43.

631. **Лук'яненко М. М.** Пам'ятка архітектури – Троїцько-Іллінський комплекс / Лук'яненко М. М. // Укр. іст. журн. – 1973. – № 4. – С. 123–125.

1984

632. **Адруг А.** Нововідкриті розписи XVII століття в Чернігові / А. Адруг // Образотворче мистецтво. – 1984. – № 3. – С. 26–27.

Первісний стінопис Троїцького собору.

1985

633. **Бухаріна Т. В.** До питання про датування перебудов Іллінської церкви у м. Чернігові / Бухаріна Т. В. // Перша Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства (грудень 1985 р.). – Чернігів, 1985. – С. 118–119.

1996

634. **Говденко М.** Іллінська церква в Чернігові: історія та реставрація / Говденко М. // З історії Української реставрації. – Київ, 1996. – С. 263–268.

635. **Травкіна О. І.** Про атрибуцію речей з поховання Троїцького монастиря м. Чернігова / О. І. Травкіна // Скарбниця української культури : матеріали ювілей. наук. конф., присвяч. 100-річчю Черніг. іст. музею ім. В. В. Тарновського / Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 118–119.

Йдеться про те, хто міг бути похований у склепі Чернігівського Троїцького монастиря і кому належали предмети, знайдені під час ремонтно-реставраційних робіт у 1980-х роках.

1997

636. **Доценко А.** До питання про датування стінопису Троїцького собору / Доценко А. // Сіверян. літопис. – 1997. – № 5. – С. 95–97.

1999

637. **Чернігівський** Троїцько-Іллінський монастир: історія та сучасність : тези наук. читань / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Чернігів. обл. т-во «Просвіта» ; ред. В. Чепурний. – Чернігів : Просвіта, 1999. – 56 с.

2000

638. **Акименко І.** Чернігівський Свято-Троїцько-Іллінський монастир (XVII–XX ст.): історія, господарська

та культурна діяльність / Акименко І. // Сіверян. літопис. – 2000. – № 2. – С. 49–53.

639. **Руденок В. Я.** Дослідження пізньосередньовічної каплиці Іллінського монастиря у Чернігові у 1994 році / Руденок В. Я., Новик Т. Г., Семенюк Н. В. // Археологічні дослідження в Україні 1994–1996 років. – Київ, 2000. – С. 139–141.

2001

640. **Адруг А.** Первісні розписи Троїцького собору в Чернігові: нові атрибуції / А. Адруг // Київ. старовина. – 2001. – № 2. – С. 151–156.

641. **Доценко А.** До питання про іконостаси Троїцького собору / Доценко А. // Сіверян. літопис. – 2001. – № 2. – С. 44–53.

2002

642. **Акименко І. М.** Культурнопросвітницька діяльність Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (друга половина XVII–XVIII ст.) / Акименко І. М. // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 18. – С. 127–130.

643. **Семенюк Н. В.** Археологічні дослідження пізньосередньовічної підпірної конструкції на території Троїцько-Іллінського монастиря у м. Чернігові / Семенюк Н. В., Василенко А. А. // Могилянські читання 2002. – Київ, 2003. – С. 418–420.

644. **Степанова О.** Деякі відомості з історії дзвіниці Троїцько-Іллінського монастиря / Степанова О. // Пам'ятки християнської культури Чернігівщини (матеріали наукової конференції). – Чернігів, 2002. – С. 29–35.

2004

645. **Акименко І. М.** Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир: історія, господарська і культурно-просвітницька діяльність (друга половина (XVII–XVIII ст.) : автореферат дис. ... канд. іст. наук /

І. М. Акименко ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 17 с.

2005

646. **Доценко А.** Троїцький собор / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2005. – № 2. – С. 194–195.

2006

647. **Адруг А.** Нові дані про атрибуцію первісних розписів XVII ст. Троїцького собору в Чернігові / Адруг А. // Сіверян. літопис. – 2006. – № 4. – С. 10–15.

648. **Акименко І. М.** Вивчення діяльності Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (II половина XVII–XVIII ст.) / І. М. Акименко // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції. – Чернігів, 2006. – Вип. 8. – С. 102–109.

649. **Доценко А.** Іллінська церква / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2006. – № 4. – С. 198–199.

650. **Руденко В. Я.** Наземна забудова Чернігівського Іллінського монастиря за давньоруської доби / В. Я. Руденко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – 2006. – С. 108–111.

651. **Самотяжко О.** До історії перебудови Іллінської церкви в Чернігові / О. Самотяжко // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи. – Чернігів, 2006. – С. 147–149.

2007

652. **Акименко І. М.** Архітектура Чернігівського Троїцько-Іллінського монастирського комплексу / І. М. Акименко // Вища школа: проблеми, пошуки, тенденції : матеріали наук.-метод. семінару / ред. В. М. Половець. – Чернігів, 2007. – Вип. 9. – С. 107–115.

653. **Доценко А.** Введенська церква Троїцько-Іллінського монастиря / А. Доценко // Літ. Чернігів. – 2007. – № 1. – С. 197–199.

654. **Руденок В. Я.** Друге народження Іллінського монастиря / В. Я. Руденок // Чернігів. відом. – 2007. – 11 лип. – С. 19.

655. **Руденок В. Я.** Таємниці Іллінського монастиря / В. Я. Руденок // Чернігів. відом. – 2007. – 27 черв. – С. 21.

2008

656. **Терещенко О.** Таємниці Троїцько-Іллінського некрополя / О. Терещенко // Місто. – 2008. – 2 жовт. – С. 15.

2009

657. **Адруг А.** Зображення у творах мистецтва Троїцького собору в Чернігові, зведеного за сприяння І. Мазепи / А. Адруг // Сіверян. літопис. – 2009. – № 6. – С. 66–74 : іл.

658. **Адруг А.** Чернігівський Троїцький собор у творах мистецтва XVII–XVIII століть / Анатолій Адруг // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» / редкол.: Ю. О. Соболь [та ін.]. – Чернігів, 2009. – Вип. 2. – С. 6–12 : іл.

659. **Волерт Я. Л.** Земельні володіння Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря за матеріалами Генерального слідства про маєтності (1729–1731) / Я. Л. Волерт // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. О. Соболь [та ін.]. – Чернігів, 2009. – Вип. 2. – С. 68–74.

660. **Доценко А.** Ікони іконостасів Іллінської церкви та Троїцького собору м. Чернігова : каталог / Алла Доценко ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Чернігівські обереги, 2009. – 159 с. : іл.

661. **Нижник Л. М.** Настоятелі Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря XVII–XIX століття та історія Іллінської церкви / Л. М. Нижник // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. О. Соболь [та ін.]. – Чернігів, 2009. – Вип. 2. – С. 233–237.

662. **Руденок В. Я.** Літопис Чернігівського Троїцького Іллінського монастиря 1069–2009 років / В. Я. Руденок. – Чернігів, 2009. – 39 с. : фот.

2010

663. **Скоробагата О.** Поряд з Антонієвими печерами жили не монахи / О. Скоробагата // Чернігів. відом. – 2010. – 28 лип. – С. 16.

Археологічні дослідження комплексу Троїцько-Іллінського монастиря.

2012

664. **Руденок В. Я.** Археологічні дослідження залишків пізньосередньовічного мосту з галереєю на території Іллінського монастиря в Чернігові / Руденок В. Я., Новик Т. Г. // Могилянські читання 2011. – Київ, 2012. – С. 444–449.

665. **Руденок В. Я.** Грунтовий давньоруський некрополь Чернігівського Богородичного (Іллінського) монастиря / Руденок В. Я., Новик Т. Г., Долженко Ю. В. // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. – Київ, 2012. – С. 20–22.

2015

666. **Руденок В. Я.** Нові дослідження Нижнього ярусу Антонієвих печер в Чернігові / В. Я. Руденок, Т. Г. Новик // Покликання – археологія : матеріали Других Самоквасівських читань, присвяч. 80-річчю О. В. Шекуна. – Чернігів, 2015. – С. 297–300.

667. **Руденок В.** Таємне чернецтво Чернігівського Троїцького Іллінського монастиря (нотатки до історії підпільного церковного руху на Чернігівщині у першій половині ХХ століття) / В. Руденок, Т. Новик // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. / Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського [та ін.]. – 2015. – Вип. 16. – С. 221–226 : фот.

2016

668. **Черненко О. Є.** Архітектурно-археологічні дослідження Іллінської церкви в Чернігові 2015 р. / Черненко О. Є., Новик Т. Г., Міхеєнко К. М. // Могилянські читання 2015. – Київ, 2016. – С. 193–196.

2016

669. **Березкіна О.** Антонієві печери відкривають свої таємниці / Олена Березкіна // Чернігів. відом. – 2016. – 20 січ. – С. 17.

Про свої сенсаційні знахідки, виявлені у 2015 році на території стародавнього Дитинця і Троїцько-Іллінського комплексу, науковці розповіли на пресконференції.

670. **Василенко А.** Кахлі з розкопок друкарні Чернігівського Іллінського монастиря кінця ХХ – початку ХХІ ст. / А. Василенко, В. Руденок // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2016. – Вип. 4 (7). – С. 31–35.

671. **Руденок В. Я.** Нововідкрита пізньосередньовічна підземна споруда на території колишнього Чернігівського Іллінського монастиря / Руденок В. Я., Новик Т. Г., Солобай П. В. // Могилянські читання 2015. – Київ, 2016. – С. 171–175.

2017

672. **Василенко А.** Кахлі з геральдичним сюжетом, знайдені на території Троїцького Іллінського монастиря у Чернігові / А. Василенко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» ; [редкол.: Ю. О. Соболев та ін.]. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 260–264.

673. **Миколайко Т.** Дослідження склепів і підлоги ХVІІ ст. А. Карнабедом у Троїцькому соборі м. Чернігова / Т. Миколайко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» ;

[редкол.: Ю. О. Соболев та ін.]. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 341–346.

674. **Миколайко Т.** Живопис першої половини XIX ст. у Троїцькому соборі / Тетяна Миколайко // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 123–128.

У статті проаналізовано розписи на склепіннях вівтаря, центрального купола та центральної нави Троїцького собору, де проілюстровано дві молитви «Отче наш» та «Символ Віри». Їхню появу автор пов'язує із діяльністю чернігівського архієпископа Михайла Десницького.

675. **Миколайко Т.** Іван Мазепа – ктитор [меценат] Троїцького собору в Чернігові / Тетяна Миколайко // Сіверян. літопис. – 2017. – № 6. – С. 84–88.

676. **Руденко В. Я.** Архітектурна домінанта Чернігова [Свято-Троїцький Іллінський монастир] / В. Я. Руденко // Панорама. – 2017. – 25 серп. – С. 11.

677. **Руденко В. Я.** Іллінська церква / В. Я. Руденко // Панорама. – 2017. – 14 лип. – С. 11.

678. **Руденко В.** Народження Богородичного монастиря / Володимир Руденко // Панорама. – 2017. – 7 лип. – С. 11.

Чернігівський Троїцько-Іллінський монастир до XVII ст. називався Богородичним.

679. **Руденко В.** Реставрація та відбудова архітектурних пам'яток історико-архітектурного комплексу колишнього Троїцького Іллінського монастиря у м. Чернігові: історія та перспективи / В. Я. Руденко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» ; [редкол.: Ю. О. Соболев та ін.]. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 397–402.

680. **Травкіна О.** До історії чернігівських Єлецького, Троїцько-Іллінського та Любецького Антоніївського

монастирів у кін. XVII – сер. XVIII ст. / Ольга Травкіна // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 59–71.

2018

681. **Миколайко Т.** До питання стану живопису Троїцького собору в XX столітті / Тетяна Миколайко // Сіверян. літопис. – 2018. – № 3. – С. 55–59.

2019

682. **Миколайко Т.** Історія, особливості архітектури та реставрації дзвіниці Троїцько-Іллінського монастиря / Тетяна Миколайко // Сіверян. літопис. – 2019. – № 4/5. – С. 44–50.

683. **Руденок В.** Чернігівський Троїцький Іллінський монастир доби Гетьманщини за результатами археологічних досліджень / Володимир Руденок // Сіверян. літопис. – 2019. – № 2. – С. 185–187.

2020

684. **Бугера І.** Західноєвропейські гравюри як зразок для настінних розписів XIX ст. Чернігівського Троїцького собору / Ірина Бугера // Сіверян. літопис. – 2020. – № 6. – С. 23–31.

685. **Бугера І.** Консерваційно-реставраційні роботи 1970-х рр. настінного живопису Чернігівського Троїцького собору XVII ст. / Ірина Бугера // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 5–11.

686. **Миколайко Т.** Будинок архієрея колишнього Троїцького монастиря у Чернігові / Тетяна Миколайко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 81–85.

687. **Миколайко Т.** Закриття Троїцького жіночого монастиря у м. Чернігові на початку 1960-х років / Тетяна Миколайко // Сіверян. літопис. – 2020. – № 2. – С. 116–122.

688. **Михеєнко Н.** Моніторинг температурно-вологісного режиму келій Троїцького монастирського ансамблю у Чернігові / Наталія Михеєнко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 86–91.

689. **Непотенко І.** Релігійно-просторова форма Троїцького монастирського існування у Чернігові у 1918–1921 рр. / Інна Непотенко // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 97–102.

690. **Половнікова С.** Світські поховання у крипті Троїцького собору. XVII – початок XX століть / Світлана Половнікова // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 197–200.

691. **Руденко В.** Чернігівський Іллінський монастир за результатами археологічних досліджень / Володимир Руденко, Тетяна Новик // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 201–215.

АНТОНІЄВІ ПЕЧЕРИ

Антонієві печери в Чернігові – пам'ятка підземної культової архітектури XI–XIX ст. Засновані вони в 1069 р. як печерний християнський монастир князем Святославом Ярославичем і відомим церковним діячем давньоруської доби – Антонієм Печерським, який народився на Чернігівщині у місті Любечі. Згідно з

літописом, монастир спочатку мав назву Богородичний (монастир Божої Матері). Літописець стверджує, що Антоній прибув до Чернігова, рятуючись від гніву князя київського Ізяслава. Він полюбив Болдині гори, викопав печеру і з того часу на Болдиних горах існує монастир. Його заснування тісно пов'язано з гострим суперництвом між двома найбільшими культурними та політичними центрами держави – Києвом та Черніговом.

У Києві вже існував і набув великої популярності Печерський монастир. Чернігівський князь Святослав з допомогою Антонія створив на Болдиних горах подібний чернецький осередок.

Інтенсивний розвиток Болдиногорського Богородичного монастиря продовжувався до 1239 р., коли Чернігів був зруйнований монголо-татарами.

Це підтверджує сподружена на початку XII ст. біля входу до печер мурована Іллінська церква. Потім прийшов період занепаду, який продовжувався до XVII ст. У той час, як вважають фахівці, здій-

снюється реконструкція монастиря. Але відомостей про роботи у печерах немає. Найбільш масштабна відбудова Іллінського монастиря розпочалася в 1649 р. Її ініціатором був чернігівський полковник Степан Подобайло. З перервами роботи тривали до кінця XIX ст. Внаслідок цих реконструкцій Антонієві печери набули сучасного вигляду.

Зараз печери є комплексом підземних приміщень і переходів загальною довжиною близько 350 м, котрі розміщуються у товщі Болдиних гір (у межах сучасного міста). Глибина залягання Антонієвих печер коливається від 2 до 12 м відносно поверхні гори.

Всі підземні споруди знаходяться на двох основних рівнях. Геологічні умови дозволили будівельникам створювати приміщення без додаткових кріплень і забезпечувати їх довговічність. Цим пояснюється наявність значних ділянок давніх галерей та інших об'ємів. На деяких стінах збереглися пізньосередньовічні написи-графіті.

Особливий інтерес у цьому відношенні викликає нижній ярус печер. Ця ділянка розташована на схід від вівтаря церкви Феодосія Тотемського і має довжину близько 100 м. Вона збереглася в ґрунтовому варіанті за винятком трьох метрів біля входу, які закріплені цеглою. У різні часи ця частина Антонієвих печер використовувалася як житловий район, або як підземний некрополь.

Ще одна давня ділянка комплексу розміщується на другому ярусі. Вона складається з галерей та приміщень між церквами Феодосія Тотемського і Миколи Святоші. Під час досліджень була знайдена підземна церква досить великих розмірів (довжина 12 м, ширина від 5 до 2 м при висоті 3 м). Вона була покинута в давнину і більше не відновлювалась.

На південь від неї, у напрямку входу до Іллінської церкви, йде широка (висотою до 3 м) галерея, яка у свій час могла бути головним входом комплексу.

У XVIII–XIX ст. значна частина давніх комунікацій була перебудована, внаслідок чого печери остаточно втратили свій первісний вигляд. Тоді були створені три облицьованих цеглою підземні храми. Найбільш цікавий з них в архітектурному відношенні храм Феодосія Тотемського. Його стіни і склепіння виконані в стилі українського бароко (напівциркульні ніші, карнизи, півколонки, арки, пілястри). Інтер'єр церкви Феодосія схожий на фасад Троїцького собору, який з кінця XVII ст. був головним храмом Троїцько-Іллінського монастиря.

Церква Феодосія Тотемського стала головним храмом підземного комплексу і найбільшою підземною церквою в Лівобережній Україні. Її розміри вражають: висота в нартексі – 8,5 м, довжина – 15,5 м. Церква має хори, влаштовані позаду цегляного склепіння в північній частині.

Дві інші підземні церкви – святого Антонія Печерського (довжина – 11,7 м, ширина – 4 м, висота – 4,5 м) та святого Миколи Святоші (довжина 12 м, найбільша ширина – 2,32 м, висота – 2,68 м) мають більш просту архітектуру.

Велика вологість виключала можливість побудувати в печерних церквах дерев'яні іконостаси. Вони були замінені мурованими стінами з металевими іконами на них. Царські врата були також зроблені з металу (збереглися в церквах Антонія та Феодосія). Традиційно святинями Антонієвих печер вважаються келія Антонія Печерського та гробниця з кістками ченців, яких вбили в 1239 р. монголо-татари.

У 1967 р. пам'ятка була включена до складу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній».

За матеріалами Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній»

1860

692. **Исаенко М.** Пещеры близ Ильинской церкви в Чернигове / Исаенко Михаил // Чернигов. губерн. ведом. – 1860. – № 39. – Неофициальная часть.

1887

693. **Тищинский А.** Пещеры при церкви св. Ильи в Чернигове / Тищинский А. // Чернигов. губерн. ведом. – 1887. – № 59. – Неофициальная часть.

1892

694. **Стефановский Т.** О древних пещерах, находящихся в Болдиной горе, при Ильинской г. Чернигова церкви, близ Троицкого монастыря / Стефановский Трифон // Чернигов. епархиальные известия. – 1892. – № 7/8. – Неофициальная часть.

1897

695. **Барадулин Г.** Церковь Святого Пророка Ильи и пещеры преподобного Антония Печерского в г. Чернигове / Барадулин Григорий. – Чернигов, 1897. – [18 с.].

1992

696. **Карнабед А. А.** Де твої, Антонію, печери? / А. А. Карнабед // Гарт. – 1992. – 18 верес. – С. 4–5.

Історія печер.

1993

697. **Руденок В.** Таємниці Богородицького монастиря / В. Руденок // Чернігів. відом. – 1993. – 24 груд. – С. 6.

Підземні печери Іллінської церкви.

1997

698. **Карнабед А. А.** Ще раз про Антонієві печери / А. А. Карнабед // Деснян. правда. – 1997. – 27 серп. – С. 3.

2000

699. **Ситий І. М.** Таємниці чернігівських печер / І. М. Ситий // Деснян. правда. – 2000. – 25 трав. – С. 3.

2002

700. **Литовченко В.** Підземні таємниці / В. Литовченко // Гарт. – 2002. – 9 серп. – С. 2.

Антонієві печери.

2003

701. **Кузнєцов Г. О.** Антонієві печери / Г. О. Кузнєцов, В. Я. Руденок. – Чернігів : Деснянська правда. – 2003. – 6, [2] с. : іл.

702. **Колесник Г.** Антонієві печери: дотик до таємниці / Колесник Г. // День. – 2003. – 7 листоп. – С. 8.

2004

703. **Борзенець В.** Нові таємниці Антонієвих печер / В. Борзенець // Робітн. газ. – 2004. – 10 черв. – 2004. – С. 2.

704. **Галчин О.** Музей у печерах Чернігова / О. Галчин // Україна молода. – 2004. – 16 квіт. – С. 13.

705. **Литовченко В.** Антонієві печери: занурення в історію / В. Литовченко // Гарт. – 2004. – 15 квіт. – С. 7.

706. **Руденок В.** Привиди Антонієвих печер «оживають» / В. Руденок // Чернігів. відом. – 2004. – 17 груд. – С. 13.

707. **Руденок В. Я.** Стародавні та нові печери Чернігова / В. Руденок // Чернігівщина incognita / [редкол.: О. Б. Коваленко (голов. ред.) та ін.]. – Чернігів : Чернігівські обереги, 2004. – С. 42–52.

С. 42–48 : Про Антонієві печери.

2005

708. **Іщенко О.** Привиди Антонієвих печер / О. Іщенко // Чернігівщина. – 2005. – 8 груд. – С. 4.

2007

709. **Руденок В. Я.** Нерозгадана таємниця Антонієвих печер / В. Я. Руденок // Чернігів. відом. – 2007. – 25 лип. – С. 19.

2008

710. **Дім без господаря:** [Антонієві печери на Болдиних горах у Чернігові не лише творіння рук людських, а й духу] // Віче. – 2008. – №1. – С. 29–34.

711. **Руденок В. Я.** Печери Чернігівської землі / В. Я. Руденок // Сіверщина в історії України : матеріали сьомої наук.-практ. конф. – Суми, 2008. – С. 40–41.

712. **Сапон В.** Привиди Антонієвих печер / В. Сапон // Деснян. правда. – 2008. – 7 серп. – С. 11.

2009

713. **Єрмоленко К.** Дивовижні чернігівські печери / К. Єрмоленко // Наш край. – 2009. – 10 січ. – С. 8.

Антонієві печери.

714. **Левченко О. В.** Ікони на металі з Антонієвих печер / Олена Володимирівна Левченко // Чернігівські старожитності : наук. зб. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2009. – Вип. 2. – С. 201–204.

715. **Пасічник М.** Дивовижні легенди Антонієвих печер / М. Пасічник // Пенс. кур'єр. – 2009. – 2 жовт. – С. 4.

716. **Руденок В. Я.** Антоній Печерський та Чернігово-Сіверська земля / В. Я. Руденок, Т. Г. Новик // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / редкол.: Ю. О. Соболев [та ін.]. – Чернігів, 2009. – Вип. 2. – С. 266–275.

717. **Синельник І.** 940 [Антонієвим печерам] – солідний вік! / І. Синельник // Чернігів. відом. – 2009. – 7 жовт. – С. 5.

718. **Тютюнник Є.** Легенди Антонієвих печер / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2009. – 24 квіт. – С. 11.

2011

719. **Руденок В. Я.** Поховальні печерні пам'ятки Чернігівського Богородичного (Іллінського) монастиря / В. Я. Руденок, Т. Г. Новик // Церква – наука – суспільство: питання взаємодій. – Київ, 2011. – С. 28–30.

2014

720. **Руденок В. Я.** До історії реставрації Антонієвих печер Чернігівського Іллінського монастиря / В. Я. Руденок, Т. Г. Новик // Могилянські читання 2013 р. – Київ, 2014. – С. 288–294.

2015

721. **Антонієві** печери та Троїцько-Іллінський монастир = St Anthony's caves and the Trinity monastery of st. Illia / [В. Я. Руденок, Т. Г. Новик] ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів : Лозовий В. М., 2015. – 47, [8] с. : іл.

722. **Новик Т.** Нові дослідження нижнього ярусу Антонієвих печер в Чернігові у 2014 р. / Тетяна Новик,

Володимир Руденок, Павло Солобай // Покликання – археологія : матеріали Других Самоквасівських читань, присвячених 80-річчю О. В. Шекуна / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка [та ін.] ; [редкол.: О. Б. Коваленко та ін.], – Чернігів, 2015. – С. 297–300.

2016

723. **Березкіна О.** Антонієві печери відкривають свої таємниці / Олена Березкіна // Чернігів. відом. – 2016. – 20 січ. – С. 17.

724. **Березкіна О.** Підземні таємниці Чернігівщини / Олена Березкіна // Чернігів. відом. – 2016. – 17 лют. – С. 16.

725. **Гаврик В.** Підземна каплиця... на подвір'ї у чернігівця : [нові відкриття щодо будівництва Іллінської церкви та Антонієвих печер] / В. Гаврик // Деснян. правда. – 2016. – 21 січ. – С. 1, 12.

726. **Руденок В. Я.** Храми Антонієвих печер доби українського бароко / В. Я. Руденок // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 3 (6). – С. 62–69.

2017

727. **Антонієві** печери та Троїцько-Іллінський монастир = St Anthony's caves and the Trinity monastery of st. Illia / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній» ; [В. Я. Руденок, Т. Г. Новик]. – Чернігів : Лозовий В. М., 2017. – 47, [8] с. : іл. – Укр., англ.

728. **Руденок В.** До історії вивчення Антонієвих печер Чернігівського Іллінського монастиря у другій половині XIX – першій чверті XX ст. / Володимир Руденок // Сіверян. літопис. – 2017. – № 4. – С. 80–87.

729. **Руденок В.** Дослідження та реставрація нижнього ярусу Антонієвих печер Чернігівського Троїцького Іллінського монастиря / В. Руденок, Т. Новик // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-

іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 99–105.

Під час археологічних досліджень були уточнені планування, призначення та датування підземних споруд монастиря.

730. **Руденок В. Я.** Чернець Тарасій та примари Антонієвих печер / В. Я. Руденок // Панорама. – 2017. – 19 трав. – С. 11.

731. **Руденок В. Я.** Печерне мешкання / В. Я. Руденок // Панорама. – 2017. – 21 лип. – С. 11.

732. **Руденок В. Я.** Подорож Антонієвими печерами / В. Я. Руденок // Панорама. – 2017. – 28 лип. – С. 11.

2018

733. **Адруг В.** Печери : [спогад чернігівського старожила про шкільні мандрі по печерах] / Віталій Адруг // Деснянка. – 2018. – 19 квіт. – С. 8.

734. **Руденок В.** З історії внутрішнього оздоблення Антонієвих печер Троїцького Іллінського монастиря в м. Чернігів / В. Руденок // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2018. – Вип. 5 (8). – С. 131–135.

2019

735. **Антонієвим** печерам – 950 років // Чернігів. відом. – 2019. – 16 жовт. – С. 14.

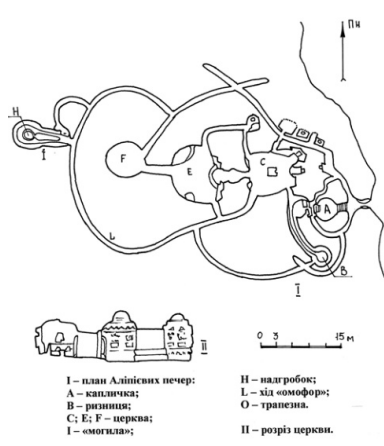
736. **Національний** заповідник «Чернігів стародавній» відзначає 950-річчя Антонієвих печер // Світ-інфо. – 2019. – 21 лют. – С. 14.

737. **Руденок В. Я.** Антонієві печери Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря: 950 років / Руденок В. Я., Новик Т. Г. ; Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2019. – 159 с. : іл.

738. «**Чорний** монах» і таємний тунель до Києва: які загадки зберігають Антонієві печери в Чернігові // Світ-інфо. – 2019. – 17 січ. – С. 14.

739. **Травкіна О.** Про час будівництва підземних церков Іллінського монастиря в Чернігові / Ольга Травкіна // Чернігівські старожитності : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній». – Чернігів, 2020. – Вип. 6 (9). – С. 235–248.

АЛІПІЄВІ ПЕЧЕРИ

Аліпіївські печери в Чернігові. План 1928 р.

Аліпіївські печери в Чернігові – одна з маловідомих пам'яток печерного будівництва. Підземний комплекс розташований на території Болдиних гір. Печери були пишно прикрашені настінними розписами і різьбою по глині стін і зводів. За офіційною інформацією, пам'ятка була створена на початку ХХ ст. ієромонахом

Троїцького Іллінського монастиря Аліпієм (О. Яковенко). У квітні 1918 р. ієромонахи Аліпій і Лаврентій (Проскура) з благословення єпископа Пахомія почали копати на одному зі схилів Болдиної гори новий печерний комплекс з підземними храмами та келіями.

Створення печерного монастиря завершилося вже за більшовиків. Останні місяці роботи проводилися потайки, вночі, у найсуворішій конспірації. 26 листопада (ст. ст.) 1919 р., в день пам'яті преподобного Аліпія Стовпника, у підземному храмі була здійснена перша божественна літургія.

А. А. Карнабед, під керівництвом якого проводилися археологічні розкопки «Аліпіївських печер» у 1960–

1970-х рр., так пише про цю унікальну пам'ятку і її творця: «Наші архітектурно-археологічні дослідження... підтвердили свідчення автора статті «Нові печери» (1928 р.) Бориса Пилипенка та старих людей про казкову красу цього підземного ансамблю, де Алімпій відзначився не лише як умілий організатор, а й як перш за все здібний будівничий і художник-митець. Він переніс під землю, як це робив в XI сторіччі Антоній, принципи плану та об'ємно-просторового рішення наземних храмів, але в даному випадку народної дерев'яної архітектури з притаманними таким храмам обхідними галереями-«опасаннями», які йдуть від галерей храмів доби Київської Русі. Досить подивитись на план «Нових» печер, їх поздовжній розріз та деталі орнаментально-художніх композицій, які прикрашають стіни, склепіння, щоб впевнитись у цьому» [Карнабед А. Тасмниці Болдиних гір (нарис четвертий) // Сіверян. літопис. – 1995. – № 6. – С. 13–14].

Наразі пам'ятка потребує досліджень та реставрації.

1928

740. **Пилипенко Б.** Нові печери / Борис Пилипенко // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського : з нагоди шістдесятої річниці

життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Київ, 1928. – Т. I. – С. 105–130.

1986

741. **Руденок В.** Пам'ятник історії / Володимир Руденок // Деснян. правда. – 1986. – 19 квіт. – С. 3.

Нові (Аліпієві) печери у Чернігові.

1991

742. **Руденок В.** Святого не вийшло / Володимир Руденок // Чернігів. відом. – 1991. – 26 лип./1 серп. – С. 6.

Аліпієві печери у Чернігові та їх засновник Аліпій – у миру О. А. Яковенко (1881–1943) – уродженець с. Плехтіївка Ріпкинського р-ну.

1992

743. **Карнабед А.** Аліпієві (нові) печери в Чернігові – підземний музей народного мистецтва // Гарт (Чернігів). – 1992. – 11 груд. – С. 4–5.

1994

744. **Руденок В.** Останній печерний монастир // Старий Чернігів. – 1994. – № 1. – С. 2.

Нові або Аліпієві печери у Чернігові.

1995

745. **Карнабед А.** Таємниці Болдиних гір (нарис четвертий) // Сіверян. літопис. – 1995. – № 6. – С. 12–27.

С. 13–18 : Про Аліпієві печери.

2001

746. **Руденок В. Я.** Останній печерник [Аліпій] / В. Я. Руденок // Просвіта. – 2001. – 13 квіт. – С. 2.

2004

747. **Руденок В.** Сродавні та нові печери Чернігова / Володимир Руденок // Чернігівщина incognita / [редкол.: О. Б. Коваленко (голов. ред.) та ін.]. – Чернігів : Чернігівські береги, 2004. – С.43–52.

С. 49 : Про Аліпієві печери.

2011

748. **Руденок В. Я.** Аліпіїви печери в Чернігові: проблема дослідження та збереження / В. Я. Руденок, Т. Г. Новик // Сіверщина в історії України : зб. наук. пр. / гол. ред. С. А. Слесарев. – Київ, 2011. – Вип. 4. – С. 60–65.

2013

749. **Морозова А.** Ігумен-ісахист Аліпій (Яковенко; 1881–1943) / А. Морозова // Сіверян. літопис. – 2013. – № 4/6. – С. 110–114.

2019

750. **Чепурний В.** «Викопав пещеру і вселився...» / Василь Чепурний // Голос України. – 2019. – 23 жовт. – С. 10.

Згадуються Аліпіїви печери.

2020

751. **Шуміло В.** Істинно-православна церква на Чернігівщині та ігумен Аліпій (Яковенко) / Віталій Шуміло // Сіверян. літопис. – 2020. – № 1. – С. 124–137.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМ. В. В. ТАРНОВСЬКОГО

Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського – один із найстаріших, найбагатших, добре знаних музеїв України. Його зібрання нараховує понад 200 тисяч пам'яток матеріальної і духовної культури. Музей пройшов довгий і складний шлях розвитку. Датою його заснування вважається 1896 р., коли відбулося офіційне урочисте відкриття Чернігівської губернської вченої архівної комісії та її історичного музею.

У 1896 р. до Чернігівської губернської земської управи надійшла заява від відомого громадського діяча, благодійника і збирача українських старожитностей Василя Тарновського-молодшого. На основі його колекції у 1902 р. був відкритий Музей українських старожитностей В. В. Тарновського. Окрім того, на початку ХХ ст. у Чернігові працювали ще три музейні заклади: еперхіальне древлесховище, етнографічний і поміщицького побуту і мистецтва. У 1923 р. п'ять чернігівських музеїв об'єдналися у Чернігівський Державний музей. У 1925 р. об'єднаному музею виділили будинок колишнього Чернігівського відділення Селянського поземельного і Дворянського земельного банків (нині –

Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових). У 1933 р. музей переїхав на Чернігівський Дитинець – Вал – у будинок класичної чоловічої гімназії.

У 1933 р. із музею вилучили Шевченківську колекцію Василя Тарновського (нині окремі предмети зберігаються в Інституті літератури НАН України і Національному музеї Тараса Шевченка). У 1939 р. колекції Чернігівського державного історичного музею нараховували понад 60 тисяч пам'яток, а бібліотека – понад 40 тисяч томів книг. З початком Другої світової війни частина музейного зібрання була евакуйована. Будинок музею, в який влучила бомба, через пожежу дуже постраждав. У грудні 1943 р. після звільнення Чернігова музей відновив свою діяльність у приміщенні Музею українських старожитностей. У повоєнний час ускладнилася структура музею, створилися нові підрозділи: 1965 р. – художній відділ, 1970 р. – сектор охорони пам'яток історії та культури, 1972 р. – науково-методичний сектор для надання допомоги музеям на громадських засадах. У 1981 р. у складі музею з'явився сектор охорони пам'яток археології.

У другій половині 1970-х рр. музей повернувся до будинку колишньої чоловічої гімназії, у своє довоєнне приміщення. У грудні цього ж року перших відвідувачів прийняв відділ народного декоративного мистецтва Чернігівщини, створений у 1978 р. У 1983 р. художній відділ перетворився на самостійний заклад – Чернігівський обласний художній музей. З історичного музею вилучили все художнє та мистецьке зібрання. На правах відділу у 1986 р. Чернігівському історичному музеєві було передано музей бойової слави, побудований за ініціативи ветеранів і громадськості міста (з 1992 р. – військово-історичний відділ музею).

Постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1991 р. № 345 музеєві повернуто ім'я В. В. Тарновського. Будівля, де розміщений музей, входить до складу НАІЗ «Чернігів стародавній».

За матеріалами Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського

1972

752. **Каталог** творів, придбаних музеєм в 1965–1971 рр. Живопис. Графіка. Скульптура / Чернігів. іст. музей ; уклад: С. В. Ключник, В. Г. Медведєва. – Чернігів : [б. в.], 1972. – 21, [1] с.

1988

753. **Черненко О. Є.** Старожитності скіфського часу в фондах Чернігівського історичного музею / Черненко О. Є. // Друга Чернігівська обласна наукова конференція з історичного краєзнавства, груд. 1988 р. : тези доп. / Чернігів. держ. пед. ін-т ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів ; Ніжин, 1988. – Вип. 1. – С. 6–7.

1989

754. **Ситий І. М.** З історії артилерії / І. М. Ситий // Деснян. правда. – 1989. – 24 верес.

Гармати із зібрання музею та гармати Чернігівської фортеці.

1990

755. [**Ситий І. М.**] Колекція рукописів Чернігівського історичного музею / І. М. Ситий // Чернігівщина : енцикл. довід. / за ред. А. В. Кудрицького. – Київ, 1990. – С. 329–330.

756. **Черненко О. Є.** Скіфський меч із фондів Чернігівського музею / О. Є. Черненко // Археологія. – 1990. – № 1. – С. 117–118.

1991

757. **Черненко О. Є.** До історії створення археологічної колекції Чернігівського історичного музею / О. Є. Черненко // Питання вітчизняної та зарубіжної історії / редкол.: О. Б. Коваленко [та ін.]. – Чернігів, 1991. – С. 17–18.

1992

758. **Ситий І. М.** Два портрети Т. Шевченка зі збірки Чернігівського історичного музею / І. М. Ситий // Т. Шевченко і сучасність : тези доп. і повідомл. наук.-метод. конф. – Чернігів, 1992. – С. 16–17.

759. **Ситий І. М.** Печатки Війська Запорізького низового та печатка Коша суддівська на документах XVIII ст. зі збірки Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / І. М. Ситий // Друга наукова геральдична конференція : зб. тез повідомл. та доп. – Львів, 1992. – С. 69–72.

1993

760. **Ситий І. М.** Львівські кириличні стародруки у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / І. М. Ситий // Українська культурна спадщина XVII–XIX ст. : тези доп. наук.-практ. конф. – Київ, 1993. – С. 27–30.

761. **Черненко О. Є.** Давньоруські скарби в зібранні Чернігівського музею / О. Є. Черненко // Дослідження старожитностей України : тези доп. наук. конф. Музею іст. коштовностей України. – Київ, 1993. – С. 17.

1994

762. **Ситий І. М.** Мазепина книга / І. М. Ситий // Чернігів. відом. – 1994. – 22 лип.

Рукописна книга про маєтності І. Мазепи на Чернігівщині з колекції музею.

1996

763. **Арендар Г.** Чернігівський історичний музей у 20-ті – 90-ті роки / Арендар Г., Лихачова С. // Родовід. – 1996. – № 2 (14). – С. 45–59.

764. **Деркач Т. В.** З історії формування мистецької збірки Чернігівського історичного музею / Деркач Т. В., Курач С. М. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 21–22.

765. **Деркач Т. В.** Качанівський альбом з фондів Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Деркач Т. В. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 23–24.

766. **Зайченко В. В.** Тканина з колекції В. В. Тарновського у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Зайченко В. В. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 31–33.

767. **Ільченко Т. І.** Колекція вогнепальної зброї у фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Ільченко Т. І. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 55–56.

768. **Коваленко О. Б.** Нововиявлені документи з історії музею українських старожитностей ім. В. В. Тарновського / Коваленко О. Б., Ткаченко В. В. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 6–14.

769. **Ларіонова Л. П.** Декоративно-ужиткові тканини в зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Ларіонова Л. П. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 52–54.

770. **Мицик Ю. А.** Документальні матеріальні джерела з історії України другої половини XVII – першої половини XVIII ст. у фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Мицик Ю. А. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 49–51.

771. **Москаленко М. І.** М. М. Коцюбинський і музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського / Москаленко М. І. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 57–59.

772. **Мудрицька В. Г.** Археологічні матеріали з колекції М. Я. Тарновського у фондах Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Мудрицька В. Г. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 27–28.

773. **Неділя А. І.** До історії Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / А. Неділя // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 3–6.

774. **Половнікова С. О.** Музей українських старожитностей ім. В. В. Тарновського / Половнікова С. О. // Родовід. – 1996. – № 2. – С. 34–38.

775. **Светачова І. В.** Колекція мідної культової пластики Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Светачова І. В. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 37–38.

776. **Ситий І. М.** Документальні матеріали в колекції В. В. Тарновського / І. М. Ситий // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 46–48.

777. **Ситий І. М.** Колекція стародруків музею українських старожитностей ім. В. В. Тарновського / І. М. Ситий // Скарбниця української культури: матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 39–46.

778. **Ситий І. М.** Печатка Богдана Хмельницького (за матеріалами Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського) / І. М. Ситий // Знак. – 1996. – № 11. – С. 3.

779. **Студьонова Л. В.** Літературні джерела про колекцію В. В. Тарновського до 1917 р. / Студьонова Л. В. // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 16–18.

780. **Черненко О. Є.** Давньоруські скарби Чернігівського музею / О. Є. Черненко // Родовід. – 1996. – № 2 (14). – С. 76–79.

781. **Черненко О. Є.** Доля археологічної колекції Чернігівського історичного музею у 40-х рр. ХХ ст. / О. Є. Черненко // Скарбниця української культури : матеріали ювіл. наук. конф., присвяченої 100-річчю Чернігів. іст. музею ім. В. В. Тарновського. – Чернігів, 1996. – С. 29–30.

1998

782. **Ситий І. М.** З історії української рукописної книги та історичної думки ХVІІІ ст. / І. М. Ситий, О. Б. Коваленко // Сіверян. літопис. – 1998. – № 2. – С. 96–99.

Рукописні збірники історичного змісту в зібранні музею.

783. **Колекція** кириличних стародруків із зібрання Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського : каталог / Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського, Ін-т укр. археографії та джерелознавства НАНУ, Сектор польової археографії ; упоряд.: С. О. Половнікова, І. М. Ситий ; [відп. ред. О. Б. Коваленко]. – Київ : [б. в.], 1998. – 208 с. – (Науково-довідкові видання з історії України ; вип. 44).

784. **Ситий І. М.** Гетьманські універсали в колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / І. М. Ситий // Сіверян. літопис. – 1998. – № 1. – С. 83–90 ; № 2. – С. 31–46 ; № 3. – С. 72–84 ; № 4. – С. 37–58 ; № 5. – С. 67–82 ; № 6. – С. 62–85.

Опубліковані тексти 137 документів 1658–1763 рр.

2000

785. **Черненко О. Є.** Матеріали з розкопок Д. Я. Самоквасова 1908 р. на Болдиних горах у фондах Чернігівського історичного музею / Черненко О. Є. // Некрополі Чернігівщини : тези доп. міжнар. наук. конф. – Чернігів, 2000. – С. 10–12.

2001

786. **Ситий І.** Гетьманські універсали й печатки у збірці Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / І. Ситий // Пам'ятки України. – 2001. – № 1/2. – С. 148–161.

2002

787. **Арендар Г. П.** Гданське срібло в зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Г. П. Арендар // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. / ред. О. Б. Коваленко. – Чернігів, 2002. – Вип. 2. – С. 72–75.

788. **Лаєвський С. Л.** Музей українських старожитностей В. В. Тарновського у часі і просторі /

Лаєвський С. Л., Линюк Л. П. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2002. – Вип. 3. – С. 5–8.

789. **Петренко О. М.** Роль О. Лазаревського у формуванні колекції українських старожитностей В. В. Тарновського / Петренко О. М. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2002. – Вип. 2. – С. 118–121.

790. **Половнікова С. О.** Історія заснування Музею українських старожитностей ім. В. В. Тарновського мовою документів / Половнікова С. О. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2002. – Вип. 2. – С. 19–27.

791. **Рахно О. Я.** О. О. Русов і становлення Музею українських старожитностей В. В. Тарновського / О. Я. Рахно // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2002. – Вип. 3. – С. 80–86.

792. **Ситий І.** Архівна колекція Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / І. Ситий // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2002. – Вип. 2. – С. 46–50.

793. **Черненко О. Є.** Археологічне зібрання Музею українських старожитностей ім. В. В. Тарновського / О. Є. Черненко // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2002. – Вип. 3. – С. 80–85.

794. **Черненко О. Є.** Колекція В. А. Богусевича з розкопок у Чернігові в 1947–1953 рр. у фондах Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського / О. Є. Черненко, В. Г. Мудрицька // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2002. – Вип. 2. – С. 42–45.

2003

795. **Половнікова С.** Рукопис М. О. Максимовича перекладу «Слова о полку Ігоревім» українською мовою у зібранні Чернігівського історичного музею

ім. В. В. Тарновського / С. Половнікова // Наукові праці Національної бібліотеки імені В. Вернадського. – Київ, 2003. – Вип. 10. – С. 329–355.

2004

796. **Бушак С.** Скарби української культури в Чернігівському музеї В. В. Тарновського / С. Бушак, О. Петренко // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 4. – С. 70–79.

2006

797. **Ситий І. М.** Реліквії Леоніда Глібова в Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського : каталог / І. М. Ситий, Г. П. Арендар // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2006. – Вип. 7. – С. 129–151.

2007

798. **Черненко О.** Археологічна колекція Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (1896–1948 рр.) / О. Черненко // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2007. – Вип. 9. – 136 с. : іл.

2008

799. **Ситий І. М.** Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського / І. М. Ситий // Українська архівна енциклопедія. – Київ, 2008. – С. 847.

2009

800. **Арендар Г.** Пам'ятки XIV Археологічного з'їзду в зібранні Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського: документ належав до зібрання Чернігівської вченої архівної комісії / Г. Арендар // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2009. – Вип. 11. – С. 163–174.

801. **Зайченко В.** Плахти Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського : каталог / В. Зайченко // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2009. – Вип. 11. – С. 5–22.

802. **Линюк Л.** Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського в 2008 році / Л. Линюк // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2009. – Вип. 11. – С. 23–38.

2010

803. **Литвин К.** Церковні старожитності в колекції Чернігівського єпархіального давньосховища / К. Литвин // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 6. – С. 108–118.

Автор висвітлює умови заснування давньосховищ в Україні, прослідковує історію формування колекції культових предметів Чернігівського єпархіального давньосховища, здійснює опис його церковних старожитностей, які збереглися і ввійшли в колекцію Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського, та опис давно зниклого церковного начиння.

804. **Тютюнник Є.** Серед балу, випадково... : чернігівським сучасним «денді» і «панянкам» демонструють етикет ХІХ століття / Є. Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2010. – 28 груд. – С. 16.

Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського проводить тематичні екскурсії «Дворянський кабінет» і «Дворянська вітальня».

2011

805. **Музею ім. В. Тарновського – 115 років** // Сіверщина. – 2011. – 8 груд. – С. 3.

2012

806. **Березкіна О.** Чернігівський «слід» Наполеона / О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2012. – 18 лип. – С. 18.

У музеї знаходиться невеличкий нічний столик, який належав французькому імператору Наполеону Бонапарту.

807. **Гаврик В.** Невідомий Чернігів : унікальні фото старого Чернігова презентували в Чернігівському

історичному музеї ім. В. В. Тарновського / В. Гаврик // Сіверщина. – 2012. – 26 січ. – С. 2.

808. **Каранда Я.** Повернення з Франції / Я. Каранда // Деснян. правда. – 2012. – 4 лют. – С. 3.

Презентація унікальних фотографій Чернігова 1913–1918 років із приватної колекції родини Мойсея Шамбона.

809. **Лаєвський С.** Між минулим і майбутнім / Сергій Лаєвський // Деснян. правда. – 2012. – 15 трав. – С. 3.

Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського сьогодні і на перспективу.

810. **Ситий І.** Однострій дворянства Чернігівського намісництва / І. Ситий // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2012. – Вип. 14. – С. 78–80 : іл.

У музеї зберігається опис та малюнок одностроїв українського дворянства, зокрема офіцерського вбрання кінця XVIII ст.

2013

811. **Кульбаба М.** ...І олюдження історії / М. Кульбаба // Деснян. правда. – 2013. – 12 груд. – С. 8.

Про Чернігівський історичний музей ім. В. Тарновського.

812. **Чижова О.** Танці, джаз, малювання шоколадом... у музеї! Вночі! / О. Чижова // Чернігів. відом. – 2013. – 22 трав. – С. 19.

Акція до Дня музеїв «Ніч у музеї».

2014

813. **Лаєвський С.** Історичний музей [в Чернігові] розбагатів на книги / Сергій Лаєвський // Деснян. правда. – 2014. – 24 квіт. – С. 7.

814. **Лаєвський С.** Стародруки з Чернігівського історичного музею – на виставці в Києві / Сергій Лаєвський // Чернігів. відом. – 2014. – 12 листоп. – С. 16.

815. **Линюк Л.** День народження музею / Л. Линюк // Деснян. правда. – 2014. – 4 груд. – С. 7.

26 листопада Чернігівському обласному історичному музею ім. В. В. Тарновського виповнилося 118 років.

816. **Музей** Тарновського поповнив фонди // Сіверщина. – 2014. – 3 квіт. – С. 8.

Наприкінці березня зібрання музею зросло на 407 експонатів.

2015

817. **Зайченко В.** Жіночі головні убори у зібранні Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського : каталог / В. Зайченко // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2015. – Вип. 16. – С. 3–39.

818. **Лаєвський С.** Мандруймо з «Дорогами рідного краю»... / Сергій Лаєвський // Деснян. правда. – 2015. – 1 жовт. – С. 9.

Експертський проект музею.

819. **Лаєвський С.** Музей зберігає пам'ять, а як зберегти музей? / Сергій Лаєвський // Деснян. правда. – 2015. – 19 листоп. – С. 1.

Автор порушує питання про реставрацію і збереження колишнього будинку губернатора як пам'ятки архітектури, де розміщується керований ним 120-річний музейний заклад.

820. **Лаєвський С.** Найдавніше Євангеліє з музейної збірки / Сергій Лаєвський // Отчий поріг. – 2015. – № 2. – С. 15.

2016

821. **Зайченко В.** Декоровані тканини та вбрання з колекції В. В. Тарновського у збірці Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського : каталог / Віра Зайченко // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 17. – С. 15–25 : фот.

822. **Лаєвський С.** Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського. Віхи історії / С. Лаєвський, Л. Линюк // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 17. – С. 123–125.

823. **Линюк Л.** Імені Василя Тарновського / Л. Линюк // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 17. – С. 126–136.

824. **Мудрицька В.** Оновлена експозиція історичного музею / Вікторія Мудрицька // Світ-інфо. – 2016. – 17 берез. – С. 2.

Нова експозиція історії Чернігівщини другої половини XVII ст.

825. **Сита Л.** Гребні з розкопок Шестовиці у зібранні Чернігівського історичного музею / Л. Сита // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 17. – С. 9–14.

826. **Ситий І.** Зі сфрагістичної спадщини Тарновських / І. Ситий // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 17. – С. 53.

827. **Сергеєва С.** Колекція листівок 1917–1920 років у зібранні Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського / С. Сергеєва // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2016. – Вип. 17. – С. 96–114 : фот.

828. **Федосенко Н.** Чернігівському історичному музею імені В. Тарновського – 120 років! / Наталія Федосенко // Гарт. – 2016. – 8 груд. – С. 4.

2017

829. **Будзар М.** Предмети домашнього вжитку родини Галаганів: від палацової зали до музейної експозиції / Будзар М. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 18. – С. 102–112.

830. **Гончаренко В.** Семенівська кераміка у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського :

каталог / Гончаренко В. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 18. – С. 3–9.

831. **Сита Л.** Матеріали із розкопок М. О. Макаренка в зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Сита Л. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 18. – С. 89–101.

832. **Ситий І.** Печатки Пантелеймона Куліша в зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / Ситий І. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 18. – С. 160–161.

833. **Товстоляк Н.** Музей українських старожитностей В. В. Тарновського в мемуарних джерелах ХІХ – першої половини ХХ століть / Н. Товстоляк // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 18. – С. 31–36.

834. **Тонких Н.** Твори М. Л. Панька в колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського : каталог / Тонких Н. // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 18. – С. 10–20.

2018

835. **Синельник І.** Акція «Ніч у музеї» як зразок ефективної комунікації з відвідувачами: (на прикладі Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського) / Ірина Синельник // Сіверян. літопис. – 2018. – № 4. – С. 154–158.

2019

836. **Арендар Г.** Дукачі у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського : каталог / Г. Арендар, В. Гончаренко, А. Адруг // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів., 2019. – Вип. 20. – С. 73–84 : іл.

837. **Сита Л.** Хрести-енколпіони в археологічному зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського : каталог / Л. Сита // Скарбниця української

культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2019. – Вип. 20. – С. 3–16 : іл.

2020

838. **Блакитний М.** Георгій Нарбут і Чернігівський історичний музей / М. Блакитний // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2020. – Вип. 21. – С. 40–42.

839. **Блакитний М.** До історії Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського. Світлина з архіву Валентина Шугасєвського / М. Блакитний // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2020. – Вип. 21. – С. 42–45 : іл.

840. **Гончаренко В.** Бісерні шати ікон Богородичного циклу в колекції Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2020. – Вип. 21. – С. 5–8 : іл.

841. **Ситий І.** Архівна спадщина козацької України у зібранні Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського / І. Ситий // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2020. – Вип. 21. – С. 9–15 : іл.

842. **Трухан О.** З історії проведення «Ночі в музеї» у Чернігівському історичному музеї ім. В. В. Тарновського / О. Трухан // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2020. – Вип. 21. – С. 46–53 : іл.

2021

843. **Історичний музей** [ім. В. В. Тарновського у Чернігові] відзначив 125-річчя // Деснян. правда. – 2021. – 2 груд. – С. 14.

844. **Мудрицька В.** Навіки в пам'яті / Вікторія Мудрицька // Тхія. – 2021. – № 2. – С. 2.

Іменну медаль та сертифікат (диплом) Праведниці народів світу Марії Трубенюк із с. Кошани Козелецького (нині Чернігівського) р-ну передано на постійне зберігання

до Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського.

845. **Ситий І.** Дарунок Історичному музею на честь 125-річчя / Ігор Ситий // Світ-інфо. – 2021. – 6 січ. – С. 12.

Чернігівський колекціонер О. М. Ємець з нагоди 125-річчя музею зробив подарунок – передав архів новгород-сіверської вчительки Г. К. Менишової, який датується 1888–1948 роками (автобіографія, анкета, довідки, атестати, судові та службові документи, заяви тощо). Документи розкривають нележку долю української інтелігенції, зокрема вчителів, у карколомних змінах початку ХХ ст.

846. **Стеценко Т.** Дорогами рідного краю : до 125-річчя заснування Чернігівського музею ім. В. Тарновського / Тетяна Стеценко // Слово Варвинщини. – 2021. – 1 лип. – С. 3.

847. **Чернігівський** обласний історичний музей ім. В. Тарновського // Світ-інфо. – 2021. – 3 черв. – С. 12.

2022

848. **Автограф** Миколи Костомарова [в колекції Чернігівського обласного історичного музею ім. В. Тарновського] // Світ-інфо. – 2022. – 26 трав. – С. 12.

849. **Булави і перначі** з колекції Василя Тарновського [в Чернігівському історичному музеї його імені] // Світ-інфо. – 2022. – 3 лют. – С. 14.

850. **Садіба** родини Лизогубів. Філія Чернігівського обласного історичного музею ім. В. В. Тарновського // Струна. – 2022. – 11 верес. – С. 1.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ХУДОЖНІЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА

Музей розташований на території древнього княжого міста у пам'ятці архітектури XIX ст. Двоповерховий будинок був побудований у 1899 р. як жіноча гімназія за проектом Д. Савицького. У 1919 р. замість Чернігівської жіночої гімназії було утворено трудову школу № 2. Під час Другої світової війни приміщення школи було пошкоджено. Після війни будівлю відбудовано.

З 1983 р. у будівлі розташований Чернігівський обласний художній музей імені Григорія Галагана. Музейне зібрання нараховує більше 8 тисяч творів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва, починаючи з XVI ст. і до сьогодення.

Основу музею складає унікальна колекція Галаганів, репрезентована творами західноєвропейського та вітчизняного мистецтва XVII–XIX ст., в якій значне місце займають портрети представників восьми поколінь цього знаного козацько-старшинського роду та їх відомих родичів – Розумовських, Дараганів, Маркевичів, Ламсдорфів. Відома ця колекція також і народною картиною, зокрема, серією портретів, присвячених Козаку Мамаю.

Чільне місце в музейній колекції посідають твори іконопису, здебільшого українського, серед яких канонічний «Архистратиг Михаїл», колекція Богородичних ікон, самотня народна ікона зі своєрідним трактуванням того чи іншого образу святого-покровителя.

Невеликою, але достатньо цікавою є колекція західно-європейського живопису, зокрема творів італійських художників XVII–XVIII ст., здебільшого, на жаль, невідомих. Голландський та фламандський живопис знайомить з творами батального та побутового жанру – «Військовий табір» П. Блумена ван Стандарта, «В корчмі» Ф. Швеєра, різноманітними натюрмортами, полотнами на міфологічні та євангельські сюжети. Окрасою збірки, безумовно, є живописне полотно «Концерт» відомого голландського художника Г. Тербрюггена, датоване 1626 р. Мистецтво Франції XVIII–XIX ст. представлено іменами таких знаних майстрів як Г. Робер, Ж. Мейссоньє, Ж. Трезер, Е. Фальконе, Ф. Помпон.

Найбільшу частку музейної колекції складають твори українських корифеїв ХХ ст. – М. Жука, М. Самокиша, С. Шишка, М. Глуценка, С. Григор'єва, М. Дерегуса, Т. Яблонської, А. Коцки та багатьох інших.

Самобутньою є колекція народної іграшки України, що налічує близько 350 експонатів з дерева, глини, соломи та тіста.

1988

851. **Слобожаніна Т.** Розповідають старі полотна / Т. Слобожаніна // Деснян. правда. – 1988. – 20 лип.

Творчість німецького художника Карла Крістіана Фотеля фон Фотельштейна та історія створення його картини «Анна Болейн за ґратами».

852. **Чернігівський** художній музей : альбом / упоряд. В. М. Величко. – Київ : Мистецтво, 1988. – 112 с. : іл. – (Скарби музеїв України).

1989

853. **Чернігівський** художній музей : [комплект 15 арк. з текстом укр., англ., фр. та нім. мовами] / [упоряд. В. М. Величко]. – Київ : Мистецтво, 1989.

1995

854. **Куценко Т.** Графічні перлини з Чернігівської друкарні? / Т. Куценко // Деснян. правда. – 1995. – 14 листоп.

Про чотири гравюри О. Тарасевича I чверті XVII ст. з фондів музею.

1998

855. **Гаврилова С.** Народна картина в колекції Чернігівського художнього музею / С. Гаврилова // Родовід. – 1998. – № 16. – С. 16–42.

2000

856. **Павленко С.** Тупикова ситуація / Сергій Павленко // Голос України. – 2000. – 14 черв. – С. 8.

Проблеми художнього музею.

857. **Шапоренко В. В.** Портретний живопис у художній колекції Г. П. Галагана: галерея родинних портретів / В. В. Шапоренко // Література і культура Полісся. – Ніжин, 2000. – Вип. 14. – С. 171–177.

Тепер зберігається у фондах музею.

2001

858. **Каранда М.** Сходами краси / М. Каранда // Гарт. – 2001. – 19 січ. – С. 15.

На початку січня 2001 р. у приміщенні художнього музею відкрито галерею сучасного мистецтва «Пласт Арт».

859. **Ральченко І.** Острів скарбів в океані мистецтва [Чернігівський художній музей] / Ірина Ральченко // Чернігів. вісник. – 2001. – 24 трав. – С. 15.

860. **Ральченко І.** Щоб не загубити острів скарбів [Чернігівський художній музей] / Ірина Ральченко // Гарт. – 2001. – 18 трав. – С. 13.

2002

861. **Ральченко І.** Портрет Григорія Галагана [з фондів Чернігівського художнього музею] / Ірина Ральченко // Отчий поріг. – 2002. – Число 9. – С. 4.

862. **Скарбниця** культури і духовності // Деснян. правда. – 2002. – 18 трав. – С. 2.

Чернігівський художній музей.

2003

863. **До історії** формування зібрання Чернігівського обласного художнього музею / Упр. культури Чернігів. облдержадмін., Чернігів. обл. худож. музей ; [редкол.: І. Г. Ральченко (голова) та ін.]. – Чернігів : [б. в.], 2003. – 74 с.

864. **Галаганівська** колекція в зібранні Чернігівського художнього музею : кат. виставки до 20-річчя музею / Упр. культури Чернігів. облдержадмін., Чернігів. обл. худож. музей ; [упоряд. І. Ральченко]. – Чернігів : [б. в.], 2003. – 5 с. : іл.

865. **Ларіонов П.** Бережуть чудові традиції / П. Ларіонов // Деснян. правда. – 2003. – 13 верес.

До 20-річчя Чернігівського художнього музею.

2004

866. **Величко В.** Опанас Рокачевський і родина Галаганів: загадка однієї картини [з колекції Чернігівського художнього музею] / В. Величко // Біла хата. – 2004. – 27 лют. – С. 7.

867. **Величко В.** Чернігівський художній музей / В. Величко // Чернігівщина краєзнавча : календар. – Київ, 2004. – С. 414–420.

868. **Ральченко І.** Галаганівська колекція [Чернігів. худож. музею] / Ірина Ральченко // Чернігівщина incognita. – Чернігів, 2004. – С. 166–170.

869. **Павленко С.** Виставка ікон [у Чернігівському художньому музеї] / Сергій Павленко // Голос України. – 2005. – 13 січ. – С. 6.

870. **Ральченко І.** Надії додають нам сил / Ірина Ральченко ; розмову вела А. Губко // Деснян. правда. – 2004. – 6 січ.

Бесіда про минуле і сьогодення музею.

2007

871. **Єлісеєва М.** «Чернігів і чернігівці» / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2007. – 10 жовт. – С. 7.

Ретроспективна виставка картин, розгорнута з нагоди 1100-річчя першої літописної згадки про Чернігів.

872. **Чернігівський** обласний художній музей / Упр. у справах сім'ї та молоді Чернігів. облдержадміністрації ; [авт.-упоряд. Ральченко І. ; фот. О. Дульцева]. – Чернігів : [б. в.], 2007. – 1 розг. арк. : іл. – (Чернігівщина туристична).

2008

873. **Кошмал В.** «Заповітна краса» / Віктор Кошмал // Деснян. правда. – 2008. – 5 квіт. – С. 6.

Така назва виставки гобеленів та виробів з гутного скла.

874. **Пархоменко Л.** Що можна зробити в ім'я любові / Л. Пархоменко // Деснян. правда. – 2008. – 15 січ. – С. 8.

Культурний проект «Драматичний простір художнього музею» – творча співдружність музею і Молодіжного театру в Чернігові.

875. **Сапон В.** Художники хочуть, щоб їхні картини зберігалися у музеях : [виставка живописних і графічних робіт «Талантом заворожують серця»] / В. Сапон // Деснян. правда. – 2008. – 17 лип. – С. 12.

876. **Художньому** музею – 25! // Чернігів. відом. – 2008. – 17 верес. – С. 23.

2009

877. **Березкіна О.** Правда та небилиця про Миколу Небилицю / О. Березкіна // Чернігів. відом. – 2009. – 29 серп. – С. 22.

Виставка творів відомого чернігівського митця Миколи Небилиці.

878. **Галаганівська** колекція в Чернігівському художньому музеї : до 190-річчя від дня народження Григорія Павловича Галагана // Культура і життя. – 2009. – 11 верес. – С. 8.

879. **Ісаченко О.** До історії реставрації в Чернігівському обласному художньому музеї / О. Ісаченко // Музеї і колекції: минуле і сучасність : зб. матеріалів наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю утворення Чернігів. худож. музею (10–11 верес. 2008 р.). – Чернігів, 2009. – С. 60–64.

880. **Миколаєнко В.** Три романтики живопису / В. Миколаєнко // Деснян. правда. – 2009. – 21 лип. – С. 5.

Виставка робіт художників П. Чирка, Г. Яресенка, А. Петуся.

2010

881. **Власенко С.** Етнокультурні хронотипи в українській народній картині : (на прикладі творів з фондів Чернігівського обласного художнього музею) / Світлана Власенко // Вісн. Чернігів. держ. пед. ун-ту. – Чернігів, 2010. – Вип. 75. – С. 124–127.

882. **Єлісеєва М.** Ніч у музеї / М. Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2010. – 26 трав. – С. 23.

«Ніч у музеї» – таку назву має міжнародна акція, до якої приєднався і Чернігівський художній музей.

883. **Костич О.** «Аромат часу» в стилі Арт Деко / Олена Костич // Деснян. правда – вільна. – 2010. – 22 трав. – С. 2.

Виставка графіки О. Савченка-Більського. Художник народився в Олишівці Чернігівського району. З 1921 р. жив у Франції.

884. **Костич О.** Подих природи, втілений у гобелені / Олена Костич // Деснян. правда – вільна. – 2010. – 3 черв. – С. 20.

Виставка gobеленів Г. Вершиніної «Подих природи».

885. **Пархоменко Л.** Приходьте до музею уночі... / Л. Пархоменко // Деснян. правда. – 2010. – 10 квіт. – С. 1.

Акція «Ніч у музеї».

886. **Тютюнник Є.** Світлі лики на тлі часу / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2010. – 3 верес. – С. 16.

Виставка українського народного іконопису XIX ст.

2011

887. **Кошмал В.** Європейська літографія XIX–XX століть / Віктор Кошмал // Деснянка вільна. – 2011. – 6 серп. – С. 8.

Унікальні зразки, які входять до збірки колекції естампів відділу графіки музейних фондів.

888. **Курач С.** До питання історичної реконструкції колекції Галаганів / Світлана Курач // Сіверян. літопис. – 2011. – № 2. – С. 45–51.

У статті розглядається колекція мистецьких творів Галаганів із Сокиринського маєтку та аналізується історія формування, склад, сучасний стан частини, що зберігається в Чернігівському обласному художньому музеї, історико-культурна та художня цінність.

889. **Кудіна В.** Газдині й молодиці, князівни і боярині, пані та панянки – в Чернігові / Вікторія Кудіна // Деснянка вільна. – 2011. – 7 лип. – С. 12.

Виставка ляльок львівської майстрині Оксани Смереки-Малик за назвою «Оксанина лялька».

890. **Сапон В.** Не тільки «Музейна киця» / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2011. – 3 верес. – С. 4.

Виставка творів молодих художників «Молода Україна».

891. **Сапон В.** Розвідник і пейзажист / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2011. – 20 жовт. – С. 4.

Виставка «Незабутній лірик XX століття», присвячена 110-й річниці від дня народження художника Миколи Глуценка (1901–1977).

892. **Сидорова В.** Оксанина лялька – у Книзі рекордів України / Вікторія Сидорова // Деснян. правда. – 2012. – 9 лип. – С. 4.

Виставка ляльок львівської майстрині О. Смереки-Малик.

893. **Тютюнник Є.** Вітер з Карпат прилинув на Полісся / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2011. – 14 квіт. – С. 24.

З відкриття виставки робіт митців з Івано-Франківщини В. Сандюка та О. Чуйка.

894. **Тютюнник Є.** Різьбярі дружать з гумором / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2011. – 27 трав. – С. 16.

Виставка «Магія дерева».

2012

895. **Адруг В.** Еволюція різдвяних та новорічних листівок у ХХ столітті / Віталій Адруг // Деснян. вільна. – 2012. – 6 січ. – С. 8.

Виставка новорічних поштових листівок.

896. **Гаврик В.** Як вітали зі святами 100 років тому / В. Гаврик // Сіверщина. – 2012. – 12 січ. – С. 3.

Виставка новорічних поштових листівок.

897. **Демченко С.** Жінки і кактуси, або Доля майстра / С. Демченко // Деснян. правда. – 2012. – 17 січ. – С. 4.

Виставка до 85-річчя від дня народження художника Михайла Прокопюка.

898. **Дроздова К.** Історія в мініатюрі / Катерина Дроздова // Гарт. – 2012. – 5 квіт. – С. 13.

Про створення на території музею «Саду мініатюр «Сіверський дивосвіт». Публікується малюнок проекту.

899. **Потребенко А.** Княгиня з роду Розумовських / Альона Потребенко // Слово «Гетьманської столиці». – 2012. – № 3. – С. 7 : іл.

Портрет невідомого художника юної Софії Дараган зберігається у фондах музею.

900. **Ральченко І.** *Метаморфози задля мистецтва / Ірина Ральченко // Деснян. правда. – 2012. – 15 трав. – С. 3. Нові форми і методи роботи музею.*

901. **Тютюнник Є.** *Віддзеркалення епохи у рамці зі сніжинок / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2012. – 14 січ. – С. 24.*

Виставка листівок.

902. **Шпилевський Є.** *«Дворянський бал» – поняття багатопланове... / Євген Шпилевський // Деснянка вільна. – 2012. – 17 трав. – С. 10.*

У музеї відбувся весняний бал Чернігівських губернських дворянських зборів.

2013

903. **Адруг В.** *Страсти по картине Тербрюггена «Концерт» / В. Адруг // Деснянка. – 2013. – 3 жовт. – С. 12.*

Шедевр живопису XVII століття, полотно голландського живописця Гендріка Тербрюггена «Концерт». Картина зберігається в музеї.

904. **Єлісєєва М.** *Творче намисто Ольги Костюченко / Марта Єлісєєва // Чернігів. відом. – 2013. – 18 верес. – С. 24.*

Виставка творів відомої майстрині народної творчості.

905. **Єлісєєва М.** *У підвалах художнього музею показували «Театр у кімнаті» / Марта Єлісєєва // Чернігів. відом. – 2013. – 22 трав. – С. 19.*

Акція «Ніч у музеї».

906. **Осташко І.** *В обласному художньому музеї стартував проект «Чернігівщина в мініатюрі» / Ірина Осташко // Деснянка вільна. – 2013. – 18 трав. – С. 10.*

У внутрішньому дворіку при музеї хочуть облаштувати садочок із маленькими копіями визначних пам'яток Чернігівщини.

907. **Осташко І.** «Ретроспектива» Романа Закревського : [персональна виставка] / Ірина Осташко // Деснянка вільна. – 2013. – 5 квіт. – С. 18.

908. **Острякова О.** Урочистості в музеї імені Григорія Галагана / О. Острякова // Культура і життя. – 2013. – 11 жовт. – С. 5.

Урочистості з нагоди 30-річчя музею та науково-практична конференція «Музеї, колекції та їх фундатори».

909. **Ральченко І.** Музей, прихильний до людини / Ірина Ральченко // Деснян. правда. – 2013. – 3 жовт. – С. 1.

910. **У Чернігові** відкрито виставку унікальних ікон // Чернігів. відом. – 2013. – 31 лип. – С. 16.

Виставка «Український іконопис XVIII – поч. XX століть».

911. **Яновський О.** Дитинство, закарбоване в малюнках / Олег Яновський // Гарт. – 2013. – 11 квіт. – С. 12.

Виставка книжкової графіки «На поріг мій сіла казка».

912. **Тютюнник Є.** У кожного свій зал очікування / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2013. – 24 верес. – С. 21.

Виставка картин художниці Л. Синиченко «Зал очікування для людей і птахів».

913. **Тютюнник Є.** Звірі «вистрибують» з картин / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2013. – 8 лют. – С. 16.

Виставка чернігівського архітектора М. Мазура.

2014

914. **Єліссєва М.** Жіноча краса не підвладна часу / Марта Єліссєва // Чернігів. відом. – 2014. – 19 берез. – С. 17.

Відкриття виставки «Жіночий образ у західноєвропейському мистецтві XVIII–XIX століть».

915. **Єлісеєва М.** Нічні розваги в музеях / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2014. – 21 трав. – С. 24.

Проект «Ніч у музеї» проводився у Чернігівському обласному художньому музеї ім. Григорія Галагана та Чернігівському обласному історичному музеї ім. Василя Тарновського.

916. **Науменко В.** Таємниці нічного життя... експонатів / Валентина Науменко // Деснян. правда. – 2014. – 22 трав. – С. 6.

Проект «Ніч у музеї».

917. **Острякова О.** Відкрилася виставка Івана Рашевського / О. Острякова // Сіверщина. – 2014. – 30 січ. – С. 15.

Відкриття виставки живописних творів І. Г. Рашевського (1849–1921).

918. **Ральченко І.** Долі художників, скаламучені ХХ століттям / Ірина Ральченко // Світ-інфо. – 2014. – 26 черв. – С. 14.

Виставка художників О. Савченка-Більського (1900–1991) та І. Строкуна (1900–1953).

2015

919. **Антоненко А.** «Ізраїль – Чернігову. Палітри Землі Обітованої» / Аліса Антоненко // День. – 2015. – 7 жовт. – С. 9.

Під такою назвою в музеї відкрилася виставка.

920. **Єлісеєва М.** Седнів надихає вітчизняних художників / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2015. – 15 лип. – С. 21.

З виставки «Седнів у творчості вітчизняних художників ХХ–ХХІ століття».

921. **Кульбаба М.** Маленькі секрети старих полотен / Марічка Кульбаба // Деснян. правда. – 2015. – 15 січ. – С. 7.

Таку назву має молодіжна інтерактивна екскурсія, яка проводиться в музеї.

922. **Ральченко І.** З вірою в Україну / Ірина Ральченко // Деснян. правда. – 2015. – 26 листоп. – С. 7.

Відкриття ретроспективної виставки графічних та живописних робіт О. В. Савченка-Більського – відомого у Франції та за її межами маляра і графіка, народженого в с. Олишівка Чернігівського району. Дається творчий портрет Майстра.

923. **Чернігівський** обласний художній музей ім. Григорія Галагана // Світ-інфо. – 2015. – 16 квіт. – С. 11.

2016

924. **Гаврик В.** Світлана Ключник, що відкрила зірку Тербрюггена / Вікторія Гаврик // Деснян. правда. – 2016. – 25 лют. – С.1, 5.

Нарис про С. В. Ключник – мистецвознавця, першого директора музею, дослідницю картини «Концерт» живописця Гендріка Тербрюггена. Єдина в Україні картина голландського художника XVII ст. знаходиться у Чернігівському музеї імені Григорія Галагана.

925. **Гордієнко О.** Сонячна казка художниці Катерини Дудник / Олеся Гордієнко // Деснянка. – 2016. – 14 квіт. – С. 4.

Виставка «Барвистий світ дитинства» київської художниці К. Дудник.

926. **Єлісеєва М.** «Він і вона» / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2016. – 20 січ. – С. 16.

З виставки за такою назвою, на якій представлено творчість чернігівських художників, подружжя Сергія та Наталії Тищенків.

927. **Кульбаба М.** Національний колорит зі скарбів художнього музею [ім. Г. Галагана у Чернігові] / Марічка Кульбаба // Чернігівщина. – 2016. – 1 верес. – С. 7.

З виставки живопису «Свята і будні українського народу».

928. **Науменко В.** Таємниці нічного життя експонатів / Валентина Науменко // Деснян. правда. – 2016. – 26 трав. – С. 6.

Міжнародна акція «Ніч у музеї!».

929. **Ральченко І.** Таємниця «Італійки», або Ще одне зображення Вікторії Кальдоні / Ірина Ральченко // Палацопаркові комплекси України: охорона, збереження та використання : наук. зб. за матеріалами наукової конференції 14–15 верес. 2016 р. – Київ, 2016. – С. 134–136.

Автор статті розкриває таємницю одного із шедеврів музейної колекції музею – картини художника І. С. Шаповаленка «Італійка».

2017

930. **Гільов І.** Дерев'яне мереживо від Віктора Кошмала / Ігор Гільов // Деснян. правда. – 2017. – 19 жовт. – С. 2.

Відкриття фотовиставки Віктора Кошмала «Дерев'яне мереживо Чернігівського краю».

931. **Ральченко І.** «Лише у нас є унікальна Галаганівська колекція» / Ірина Ральченко ; інтерв'ю Євдокії Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2017. – 1 квіт. – С. 7.

932. **Ральченко І.** Чернігівський слід на паризькому Монпарнасі / І. Ральченко // Скарбниця української культури : зб. наук. пр. – Чернігів, 2017. – Вип. 18. – С. 179–182 : іл.

Виставка картин О. В. Савченка-Більського.

2018

933. **Гільов І.** З Черніговом не розлучався... / Ігор Гільов // Деснян. правда. – 2018. – 30 серп. – С. 5.

Про відкриття у музеї персональної виставки заслуженого художника України Андрія Мордовця.

934. **Гриценко М.** Українське наївне мистецтво та його послідовники / Марина Гриценко // Art museum:

минуле і сьогодення : зб. наук. ст. / [відп. ред. Ю. В. Ткач]. – Чернігів, 2018. – Вип. 2. – С. 133–142.

У статті систематизована інформація про самотнє мистецьке явище «наїв» та його складові. Охарактеризовано головні напрями. Здійснено аналіз основних типів народної картини як найвідомішого виду «наївного мистецтва» на прикладі експонатів з фондів Чернігівського обласного художнього музею.

935. **Єлісеєва М.** Йому лише 80 / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2018. – 11 квіт. – С. 15.

Персональна виставка народного художника України Володимира Ємця.

936. **Єлісеєва М.** «Останній гетьман. Незавершена подорож» / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2018. – 5 груд. – С. 15.

У музеї презентовано проєкт, присвячений Павлу Скоропадському.

937. **Єлісеєва М.** Художньому музею – 35 / Марта Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2018. – 17 жовт. – С. 15.

938. **Шумська Н.** «Український француз» або метаморфози життя і живопису Миколи Глуценка / Наталія Шумська // Art museum: минуле і сьогодення : зб. наук. ст. / [відп. ред. Ю. В. Ткач]. – Чернігів, 2018. – Вип. 2. – С. 109–122.

У статті висвітлено біографію Миколи Глуценка та проаналізовано його малярський доробок, що зберігається в Чернігівському обласному художньому музеї імені Григорія Галагана.

939. **Щаслива** доля Анатолія Шкурка // Деснян. правда. – 2018. – 5 лип. – С. 2.

Відкриття персональної виставки живопису народного художника України Анатолія Шкурка.

2019

940. **Єліссєва М.** Художній музей [у Чернігові] відзначає 200-річчя від дня народження Григорія Галагана / Марта Єліссєва // Чернігів. відомості. – 2019. – 21 серп. – С. 15.

941. **Курач С.** До питання історичної реконструкції колекції Галаганів / Світлана Курач // Прилуки. Фортеця. – 2019. – № 10. – С. 62–67 : фот.

942. **Курач С.** Родинні портрети Розумовських-Дараганів у зібранні Чернігівського обласного художнього музею імені Григорія Галагана / Світлана Курач // Сіверщина в історії України. – Київ, 2019. – Вип. 12. – С. 404–408 : фот.

943. **Марка**, присвячена меценату // Деснянка. – 2019. – 17 жовт. – С. 1.

З нагоди відзначення 200-річчя від дня народження Г. Галагана в музеї урочисто погасили поштовий блок марок із серії «Меценати України».

944. **Чепурний В.** Галаган, ювілей якого варто святкувати / Василь Чепурний // Голос України. – 2019. – 6 лип. – С. 10 : фот.

В музеї відзначили 200-річчя від дня народження відомого громадського діяча і мецената Г. П. Галагана.

2020

945. **Адруг В.** 40 ікон з колекції «Небесне воїнство» презентував [Чернігівський] художній музей [імені Г. Галагана] / Віталій Адруг // Деснянка. – 2020. – 30 січ. – С. 8.

946. **Галета Л.** Козаків з паперу, яких створили люди з інвалідністю, можна побачити в обласному художньому музеї / Лариса Галета // Деснянка. – 2020. – 29 жовт. – С. 1, 8.

Музей у співпраці з громадською організацією «Інтеграція» презентували виставку «Душа і тіло – разом до перемоги».

2021

947. **Здоровило Т.** Монументальне «Перезавантаження»: художниця-шістдесятниця Галина Севрук у Чернігові через 40 років побачила знову своє панно / Тарас Здоровило // Україна молода. – 2021. – 25 трав. – С. 3.

Перший фестиваль монументального «Перезавантаження» відбувся у Чернігівському обласному художньому музеї імені Григорія Галагана.

948. **Найдюк Н.** Зіткнення протилежностей: виставка картин епохи модерну та модернізму [за назвою «Символіка модерну і модернізму»] / Наталія Найдюк // Деснянка. – 2021. – 14 січ. – С. 9.

949. **Спробували** «оживити» картини // Деснянка. – 2021. – 21 січ. – С. 16.

У музеї в межах мистецького проєкту «Мода в образотворчому мистецтві» спробували відтворити жіночі образи з представлених на виставці портретів.

2023

950. **Фотовиставка** «Янголи спорту» [в обласному художньому музеї імені Г. Галагана присвячена загиблим на війні спортсменам і тренерам Чернігівщини] // Світ-інфо. – 2023. – 6 квіт. – С. 16.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ-ЗАПОВІДНИК М. КОЦЮБИНСЬКОГО

На затишній чернігівській вулиці, неподалік від центру, привертає увагу оаза краси, людяності й тепла. Це садиба класика української літератури, великого гуманіста і Сонцеклонника Михайла Коцюбинського. Письменник придбав її в 1898 р., коли переїхав з Вінниці до Чернігова. Вона і нині залишається в такому вигляді, який мала за його життя. Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник видатного українського письменника Михайла Коцюбинського було засновано у вересні 1934 р. з нагоди 70-річчя від дня його народження. Нині музей складається з меморіального будинку письменника, сучасної будівлі літературної експозиції та меморіального саду Коцюбинських.

Основа музею меморіальний будинок Михайла Коцюбинського. Саме у цьому будинку письменник оселився з родиною влітку 1898 р. та провів тут 15 своїх останніх, найбільш творчих років.

Чернігівський період був найпліднішим у його творчому та громадському житті. Найкращі твори класика – «Intermezzo», «Цвіт яблуни», «Дорогою ціною», «Хвала життю», «Fata morgana», «Тіні забутих предків», що принесли авторові світову славу, були написані саме тут, у древньому сіверському місті.

Невеликий одноповерховий дерев'яний будинок М. М. Коцюбинського стоїть у центрі подвір'я. На зовнішніх дверях, при вході, – бронзова дощечка

з вигравіруваним написом: «Михайло Михайлович Коцюбинський». В кімнатах відтворена обстановка, в якій жив письменник зі своєю родиною. Неповторна духовна аура ніби й зараз живе у цих стінах, приваблює людей. Сюди приходять, аби набутися снаги, творчої енергії, невмирущого духу Коцюбинського. Прості скромні речі, що оточували митця, дають можливість уявити його побут, уподобання, смаки.

Будинок Коцюбинського відвідувало багато літераторів, акторів, художників і вчених того часу. Видатний композитор Микола Лисенко виконував на роялі улюблені мелодії Михайла Михайловича. У вітальні проводились літературні «суботи», у яких брали участь письменники Б. Грінченко, М. Вороний, М. Чернявський, В. Самійленко, М. Жук. У цьому будинку 1909 р. зупинявся шведський вчений-славіст Альфред Єнсен, перекладач творів Коцюбинського.

В останні роки життя письменника вітальня служила йому й робочим кабінетом. Стіл з письмовим приладдям, бібліотека й меблі допомагають відвідувачам уявити, як працював автор. Складається враження, ніби господар цієї кімнати щойно залишив перо й чорнильницю, аби трохи відпочити під час прогулянки у садку.

У двох книжкових шафах – меморіальна бібліотека письменника, де зберігається понад 1500 книг. Серед них цікаві першодруки його творів, книги з автографами Бориса Грінченка, Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка, Панаса Мирного, чимало нарисів про життя Коцюбинського та його творчість.

Михайло Коцюбинський був великим знавцем народного мистецтва. В їдальні зберігаються вироби народних майстрів, які збирав письменник – гуцульські та молдавські.

1983 року меморіальну експозицію було розширено. До неї увійшли ще дві кімнати та кухня. У приміщеннях, де мешкали доньки письменника та його мати з молодшим сином Романом, можна бачити цікаві сувеніри, що їх привіз Коцюбинський зі своїх численних мандрівок. У кухні зберігається домашнє начиння, типове для кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Після відвідин меморіального будинку можна заглянути до прекрасного саду родини Коцюбинських. Сад стараннями працівників музею збережено у тому вигляді, яким він був за життя письменника.

Прикрашають цю своєрідну зелену експозицію дерева, що їх особисто посадив видатний майстер слова, особливо привабливе ялинка, що розкинула свої могутні віти над меморіальним будинком. Їй вже понад 100 років. На зі смаком доглянутих клумбах бачимо улюблені квіти письменника: мальви, маки, троянди та ін. Михайло Михайлович любив відпочивати в бузковій альтанці, серед пахоців численних квітів та трав. Є тут також екзотичні субтропічні рослини – агави, якими письменник милувався в Італії, а зараз вони прикрашають музейний садок.

Літературну експозицію музею було відкрито у вересні 1983 року у щойно зведеному новому приміщенні. Керівником художнього проекту був один з кращих музейних художників-оформлювачів України – лауреат Національної премії ім. Т. Г. Шевченка Анатолій Гайдамака. В центрі будівлі – унікальна вирізьблена з дерева композиція, що зображує персонажів з творів письменника. Автор цього символічного «Дерева життя» – заслужений діяч мистецтв України Валентин Задорожний. Літературна експозиція розповідає про головні етапи біографії письменника і його творчої праці. У вітринах – документи, фото, власні речі, першодруки творів автора

і книги, які він читав. Там, у експозиції, широко висвітлена творча лабораторія М. Коцюбинського: початкові варіанти рукописів, коректи творів, зроблені автором, демонструють його постійні творчі пошуки та надбання.

Літературно-меморіальний музей-заповідник — не тільки скарбниця літературної спадщини М. Коцюбинського, а й центр дослідницької роботи з питань вивчення літературної діяльності письменника.

Музей добре відомий як культурний осередок завдяки літературно-музичним вечорам, концертам класичної та народної музики. Затишний кінолекційний зал музею використовують для своїх зібрань літературні, національно-патріотичні та філософські товариства.

Нині літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського згуртовує навколо себе весь творчий потенціал Чернігівщини. Тут відбуваються науково-практичні конференції, читання, лекції, семінари, присвячені вивченню літературної спадщини письменника. У кінолекційній залі постійно проводяться вечори-презентації творів сучасних письменників. Автори вважають за честь ступити на землю, освячену ім'ям М. Коцюбинського, відкрити читачам своє серце саме тут, в садібі великого Сонцелюба.

Щорічно в день народження письменника (17 вересня) відбувається урочисте вручення премій імені Михайла Коцюбинського провідним українським літераторам, передусім уродженцям нашого Сіверського краю. Гостинно відчиняє двері виставкова зала музею, де експонуються роботи як професійних, так і самодіяльних майстрів пензля, вишивки та писанкарства.

Експозиція і фонди музею постійно поповнюються рідкісними документами, фото, книгами, малюнками та іншими матеріалами, подарованими вітчизняними

та зарубіжними науковими закладами та приватними колекціонерами. Відвідувачі музею мають можливість переглянути фільми за творами Михайла Коцюбинського. Наукові працівники наполегливо працюють над реекспозицією, виступають із популярними лекціями, роблять усе можливе, щоб зберегти все те, що оточувало письменника за життя.

У музейних фондах також зберігаються тисячі листів видатних сучасників до Коцюбинського, твори українських та зарубіжних письменників, що пов'язані з Чернігівщиною. Науковим колективом музею видано «Листи сучасників до Михайла Коцюбинського», що зберігаються у фондах музею, «Листи письменника до дружини Віри», а також спогади про Юлія Романовича Коцюбинського – багаторічного директора музею М. Коцюбинського – «Завжди з нами».

Десятки тисяч відвідувачів з України і з-за кордону приїждять до Чернігова, щоб віддати шану великому українському письменнику, який похований на Болдиній горі разом із дружиною Вірою Устимівною.

*За матеріалами Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника
М. Коцюбинського*

1948

951. **Літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського** : короткий провідник. – Чернігів, 1948. – 79 с.

1954

952. **Державний літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського** : [путівник] / ред. Х. М. Коцюбинський. – Київ : Художня література, 1954. – 106 с. : іл.

1968

953. **Зубко Г.** Музей М. М. Коцюбинського в м. Чернігові / Г. Зубко // Архіви України. – 1968. – № 5. – С. 20–25.

1972

954. **Літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського в Чернігові** : короткий провідник. – Київ : Мистецтво, 1972. – 23 с.

1990

955. **Музей М. М. Коцюбинського в Чернігові** : [фотобуклет] / [упоряд.: О. І. Єрмоленко, Г. П. Кучер]. – Київ : Мистецтво, 1990. – 17, [5] с. : іл.

2004

956. **Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. М. Коцюбинського** / Упр. у справах сім'ї та молоді облдержадмін. – Чернігів, 2004. – 11 с. : іл. – (Чернігівщина туристична).

2008

957. **Сапон В.** В гості до Коцюбинського : [музей] / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2008. – 13 листоп. – С. 10.

958. **Цікаві місця Чернігівщини.** Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського // Позакласний час. – 2008. – № 11. – С. 115–116.

2009

959. **Волощук О.** Світ Коцюбинського на полотнах / О. Волощук // Сіверщина. – 2009. – 10 верес. – С. 3.

Виставка «Творчість Михайла Коцюбинського у роботах українських художників».

960. **Губар В.** У садибі письменника дозріває осінь / В. Губар // Деснян. правда. – 2009. – 19 верес. – С. 7.

Урочистості з нагоди 145-річчя від дня народження М. Коцюбинського та 75 років з часу заснування Літературно-меморіального музею-заповідника письменника.

961. **Музею Коцюбинського – 75!** // Пенсія. – 2009. – № 9. – С. 33 : фот.

962. **Мусій О.** Картини із запасників / О. Мусій // Гарт. – 2009. – 11 верес. – С. 20.

Виставка до 145-річчя письменника.

963. **Сапон В.** «Світ повинен бути добрим і красивим...»: до 145-річчя від дня народження Михайла Коцюбинського / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2009. – 8 верес. – С. 8.

Виставка творів українських художників, присвячена ювілею письменника.

2010

964. **Тютюнник Є.** Там, де агава наче цвіт доли... / Євдокія Тютюнник // Уряд. кур'єр. – 2010. – 27 лют. – С. 11.

75 років з часу заснування музею-заповідника М. Коцюбинського. Інтерв'ю з І. Ю. Коцюбинським.

2011

965. **Гаврик В.** В тіні бузкової альтанки / В. Гаврик // Сіверщина. – 2011. – 28 лип. – С. 6.

Про сад літературно-меморіального музею М. Коцюбинського.

966. **Єлісеєва М.** Квіти Віктора Кошмала / М. Єлісеєва // Чернігів. відом. – 2011. – 16 лют. – С. 20.

Фотовиставка «Квіти сонцелюба» Віктора Кошмала.

2014

967. **Сапон В.** «Десять днів із музеєм» / Володимир Сапон // Деснян. правда. – 2014. – 30 жовт. – С. 6.

До 80-річчя з часу заснування Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського.

2015

968. **Меморіальна** бібліотека М. Коцюбинського. Короткий опис / [Чернігів. літ.-мемор. музей-заповідник М. Коцюбинського ; упоряд. Н. М. Коцюбинська та ін.]. – Чернігів : Десна Поліграф, 2015. – 335 с.

2017

969. **Квітницький С.** Донька великого сонцепоклонника / Сергій Квітницький // Деснян. правда. – 2017. – 16 листоп. – С. 7.

Вечір пам'яті Ірини Михайлівни Коцюбинської.

970. **Квітницький С.** Його душа одягнула вишиванку / Сергій Квітницький // Деснян. правда. – 2017. – 4 трав. – С. 4.

Презентація книги Юлія Коцюбинського «Шрами на серці».

2018

971. **Гордієнко О.** Стрітенські поетичні читання у Чернігові / Олекса Гордієнко // Літ. Україна. – 2018. – 22 лют. – С. 2.

У Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. Коцюбинського відбулися перші Стрітенські поетичні читання.

972. **Москаленко М.** Автографи В'ячеслава Липинського у зібранні Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського / Марія Москаленко // Шрагівські читання : [зб. ст. і матеріалів]. – Чернігів, 2018. – Вип. 4. – С. 109–115.

2019

973. **«Він більше працював, ніж жив»:** Борис Грінченко // Світ-інфо. – 2019. – 2 трав. – С. 15.

Відбулася ХХІІІ зустріч мистецького проєкту «Михайло Коцюбинський. У колі друзів», присвячена Б. Грінченку.

974. **Оленівська Л.** Чернігівська свіча пам'яті Пантелеймона Куліша / Леся Оленівська // Укр. слово. – 2019. – 29 січ./12 лют. – С. 19.

Вечір пам'яті письменника в Чернігівському літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського.

2020

975. **Дзюба С.** Листи, які йшли до читача понад сто років / Сергій Дзюба // *Культура і життя*. – 2020. – 31 січ. – С. 2.

Репрезентація книги «Листи Ганни Барвінок до Іллі Шрага» відбулася у Чернігівському літературно-меморіальному музеї М. Коцюбинського. Більше 400 таких листів зберігаються у фондах музею.

2023

976. **«У нас чудовий садок»** // *Світ-інфо*. – 2023. – 7 верес. – С. 12 : фот.

Історія саду на території садиби М. Коцюбинського.

977. **Фотій** Красицький / Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М. Коцюбинського // *Світ-інфо*. – 2023. – 21 верес. – С. 11.

Експонат з колекції музею – невеличка олійна картина, на якій зображено старовинну козацьку полковницьку садибу на річці Снов у Седневі. Створена у 1916 р. видатним українським художником Ф. С. Красицьким.

978. **«Хоч зірка впала, за нею лишився довгий блискучий слід»** // *Світ-інфо*. – 2023. – 6 квіт. – С. 14.

Листування М. Коцюбинського і Р. Сембратовича (журналіст, публіцист, видавець). З фондів раритетних матеріалів Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського.

КРАСНА ПЛОЩА

Красна площа і прилеглі до неї сквери і бульвари є сьогодні одним з найкрасивіших районів Чернігова, його культурним і адміністративним центром. Назва «Красна», що характеризує центральну площу Чернігова, не означає червоний колір. «Красна» означає «гарна, красива».

За часів Київської Русі Чернігів нічим не поступався Києву та провідним містам Європи. Його населення налічувало близько 30 тисяч, і життя вирувало здебільшого в межах «Дитинця», що був оточений глибоким ровом і високими стінами. Красна площа входила до складу так званого окольного граду, який формував торгово-ремісничий район Чернігова. Площа як частина окольного граду була густонаселеною. Археологи виявили тут рештки житлових і господарських приміщень, виробничі комплекси, знайшли велику кількість предметів побуту, прикраси, знаряддя праці.

Після монголо-татарської навали, починаючи з XVII ст., Чернігів був уже не тим «велетом», як за часів Київської Русі, а невеликим провінційним містечком. Населення міста нараховувало не більше 4 тисяч. Деякі історики в ці часи місце сучасної Красноної площі називають «П'ятницьким полем». Вони стверджують, що ця назва дуже давня і виникла вона від імені розташованого тут храму св. Параскеви П'ятниці.

Основне життя тоді знову ж таки вирувало в районі Валу. Там був і базар, і кладовище, і господарські забудови. Там була настільки густа забудова, що не могли роз'їхатися екіпажі.

На початку XIX ст. Чернігів поступово перестає бути містом-фортецею. Розкопуються міські мури, місто знову починає розширяться – і на П'ятницьке поле переноситься базар. На ньому будують кам'яні торгові ряди з колонами-галереями. Після чого площу починають називати Торговою. Поступово це місце стає не тільки торговим центром, а й адміністративним.

У 1860 р. були збудовані дві будівлі, що збереглися й понині. Це поліцейське управління (зараз міська прокуратура) та губернське земство (зараз облдержадміністрація). На початку XX ст. спорудили будинок державного банку (зараз міська рада).

Протягом довгого часу Красна площа не мала твердого покриття. Це спричиняло певні незручності. В 1879 р. її забрукували і надали того вигляду, який вона зберегла до 30-х років XX ст.

Саме тоді почалася чергова реконструкція центральної частини Чернігова. Згідно з розробленим проектом розібрали торгові ряди, звели нові сучасні споруди кінотеатру, готелю «Десна» та універмагу «Люкс». Проводиться реконструкція будинку колишнього губернського

земства. Червону площу покривають бруківкою з клінкерної цегли. Ця бруківка є історичною цінністю та «фішкою» міста. Красна площа – єдина клінкерна площа в Україні. В 1935 р. оновлена площа була названа площею ім. Куйбишева.

Під час Другої світової війни будинки навколо площі були частково зруйновані, оскільки зазнавали найбільших бомбардувань через відкритість цього місця. Більшість Чернігова в той час була одноповерховою та закритою зеленими насадженнями.

Після визволення Чернігова від фашистів на площі були прилюдно страчені зрадники-поліцаї, які під час окупації розстріляли вихованців Домницького дитячого будинку.

У листопаді 1959 р. відбулося відкриття театру ім. Т. Г. Шевченка, після чого в народі площу ще називали Театральною.

Рішенням виконкому чернігівської міської ради № 195 від 16 липня 1990 року центральній площі міста було повернуто історичну назву; тобто перейменовано з радянської назви ім. Куйбишева на Красну площу.

Відтоді Красна площа стала центром політичного, культурного життя та просто головною окрасою Чернігова часів незалежної України.

1987

979. **Руденок В.** Головна площа : [Красна площа] / В. Руденок // Деснян. правда. – 1987. – 17 жовт. – С. 3.

1992

980. **Головна** [Красна] площа [Чернігова] // Чернігів. відом. – 1992. – 26 черв./ 2 лип. – С. 6.

2003

981. **Кузнєцов Г. О.** Красна площа / Г. О. Кузнєцов, В. Я. Руденок ; [ред. В. М. Сапон]. – Чернігів : Деснянська правда, 2003. – 14, [1] с. – (Історичні пам'ятки Чернігова).

2004

982. **Руденок В.** Красна площа / В. Руденок // Чернігівщина краєзнавча : календар товариства «Чернігівське земляцтво». 2005. – Київ, 2004. – С. 574, 576, 578, 580.

2011

983. **Олійник О.** Яв і міфи Красної площі / Олійник О. // Сіверщина. – 2011. – 13 жовт. – С. 14.

З історії Красної площі у Чернігові.

2018

984. **Будинок** губернського земства і Красна площа // Чернігів часів Української Революції, 1917–1918 рр. : путівник / [уклад. О. Ясенчук]. – Мена : Домінант, 2018. – С. 48–50 : фот.

2019

985. **Реконструкція** Красної площі // Світ-інфо. – 2019. – 4 квіт. – С. 12.

986. **Федосенко Н.** Знахідка часів Київської Русі / Наталія Федосенко // Гарт. – 2019. – 2 трав. – С. 3.

Під час реконструкції Красної площі в Чернігові виявили масивну 300-кілограмову плиту часів XII ст.

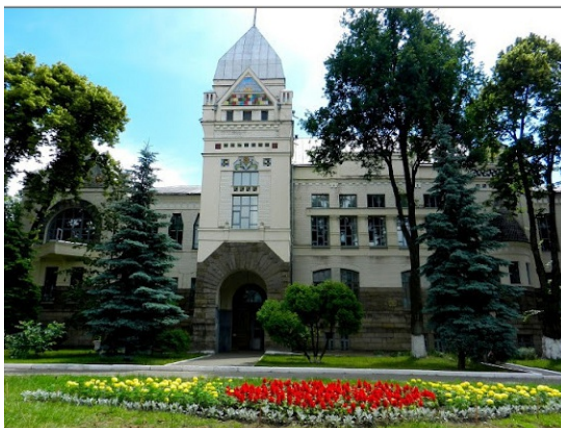
987. **Чепурний В.** Красна площа закрита на реконструкцію / Василь Чепурний // Голос України. – 2019. – 19 квіт. – С. 6.

2021

988. **На Красній** площі оновили український орнамент [біля драмтеатру імені Т. Г. Шевченка] // Деснянка. – 2021. – 19 серп. – С. 16.

БУДІВЛЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ СОФІЇ ТА ОЛЕКСАНДРА РУСОВИХ

У центральній частині Чернігова в затишному оточенні дерев стоїть порівняно невисокий мурований будинок, де нині знаходиться Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових.

Будівля ця, хоча і не є головним центром забудови невеликої площі, але своєрідністю архітектурного вирішення, мальовничого майолікового декору фронтонів і квадратної башти головного входу з наметовим верхом привертає увагу кожного, хто проходить поблизу. Поєднання багатобарвної майоліки і гранітних плит цокольного поверху, різноманітні вікна й трикутний балкон другого поверху, використання народних художніх традицій створюють своєрідність споруди. Вона є однією з перлин українського архітектурного модерну кінця XIX – початку XX ст.

Завдяки асиметричному розміщенню вхідної вежі, яка нагадувала оборонні вежі фортець і мала 3 яруси, при підході до будівлі виникає враження поступового

наростання об'ємів і ускладнення їх форм. Композицію головного фасаду з північно-східного боку вежі через площину стіни з трьома гранчастими вікнами другого поверху завершував широкий ризоліт з трапецієподібним балконом і гостроверхим трикутним фронтоном над широким віконним отвором коробчастої форми.

Між вежею і південним ризолітом органічно вписався головний об'єм будинку з великим операційним залом (нині тут розташований великий читальний зал бібліотеки). Оздоблені майоліками трикутні декоративні фронтони бокових ризолітів і вхідної вежі складають цілісне врівноважене художнє рішення, надаючи будинкові мальовничо-святкового вигляду.

Увесь об'єм будинку міцно тримає високий, облицьований світло-сірими гранітними плитами цокольний поверх, що своїм спокійним колоритом підсилює мальовничість вежі, стін головних поверхів, майолікових прикрас фронтонів та інших архітектурних деталей будівлі.

Ця ж єдність простежується і в інтер'єрі. Основним будівельним матеріалом при муруванні стін була високоякісна цегла місцевих цегельнь. Перекриття приміщень виконані з застосуванням залізобетону і склепінчастих конструкцій з цегли. Для оздоблення залів, крім високоякісного вапняного тиньку, використано і штучний мармур. Зокрема, у просторому парадному вестибюлі на першій – головний та другий поверхи ведуть широкі біломармурові сходи.

Цікава історія спорудження цього будинку. На початку ХХ ст. у зв'язку з розвитком аграрного сектора з метою створення високоефективного землекористування виникла необхідність об'єднання капіталів і кредитно-фінансових можливостей шляхом утворення Дворянських земельних і Селянських поземельних банків. Підставою

для спорудження власного будинку відділення Селянського поземельного і Дворянського земельного банків, зокрема, в Чернігові, стали клопотання управителя Чернігівського відділення вищеназваного банку М. Д. Рудіна Чернігівському губернському правлінню та безпосередньо на ім'я віцегубернатора Т. Л. Рафальського.

15 грудня 1910 р. будівельне відділення Губернського правління, розглянувши креслення та кошториси на будівництво банку, затвердило їх.

Споруджувався будинок за проєктом архітектора О. Гогена (О. І. фон Гогена), відомого як автора проєктів будинку управління Південно-Західної залізниці в Києві та ін. Реалізацію його було доручено Чернігівському губернському інженерові Д. Афанасьєву. Від дня закладки до закінчення спорудження й оздоблення будинку для банків минуло трохи менше двох років. Це засвідчує добру організацію підготовчих і будівельних робіт як підрядником, так і головним будівничим Дмитром Афанасьєвим.

1990

989. **Леус В.** У стилі українського модерну / В. Леус // Чернігів. вісн. – 1990. – 29 берез. – С. 2.

1994

990. **Карнабед А. А.** Маленька перлина великої архітектури: як зробити, аби вона заблищала ще виразніше? / А. А. Карнабед // Гарт. – 1994. – 21 жовт. – С. 5.

Історія будинку Дворянського земельного та Селянського поземельного банків.

2000

991. **Чепелик В.** Український архітектурний модерн / В. Чепелик ; упоряд. З. В. Мойсеєнко-Чепелик. – Київ : КНУБА, 2000. – С. 277.

992. **Чепелик В.** Формування українського архітектурного модерну початку ХХ ст. у контексті

інтернаціональних творчих зв'язків / В. Чепелик // Українське мистецтво та архітектура кінця XIX – початку XX ст. / НАНУ ; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології. – Київ, 2000. – С. 164–183.

2002

993. **Карнабед А. А.** Історія нашого дому / А. А. Карнабед ; літ. ред. М. Кушніренко ; відп. за вип. П. Грищенко. – Чернігів, 2002. – 11 с.

Будівля Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Софії та Олександра Русових.

2004

994. **Карнабед А. А.** Маленька перлина великої архітектури. Як вона творилася? / А. А. Карнабед // Невичерпне джерело знань : матеріали наук.-практ. конф., присвяченої 125-річчю з часу заснування Чернігів. ОУНБ / упоряд. Л. В. Феофілова. – Чернігів, 2004. – С. 12–15.

2005

995. **Сапон В.** Будинок дворянського і селянського поземельного банку в Чернігові / В. Сапон // Деснян. правда. – 2005. – 11 серп. – С. 6.

2007

996. **Чернігівська** державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка : [буклет] / Чернігів. держ. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [за ред. П. В. Грищенко]. – Чернігів : [Чернігів. ОУНБ], 2007. – 13 с. : іл.

2016

997. **Герасимчук О.** Ліквідація земель Селянського поземельного банку на Чернігівщині в роки сталинської аграрної реформи (1906–1917 рр.) / О. Герасимчук // Сіверян. літопис. – 2016. – № 2. – С. 193–207.

С. 204 : Фото листівки початку XX ст. «Будівля Чернігівського відділення Дворянського й Селянського поземельного банків» (нині – Чернігівська обласна

універсальна наукова бібліотека імені Софії та Олександра Русових).

2017

998. **Історія** Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка: хроніка подій (1877–2016 рр.) / Чернігів. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [уклад.: П. В. Грищенко та ін.]. – Чернігів : [Чернігів. ОУНБ], 2017. – 127 с. + 4 арк. кольор. фот.

До 140-річчя з часу заснування.

999. **Чернігівська** ОУНБ ім. В. Г. Короленка: від витоків до сьогодення : зб. матеріалів наук.-практ. конф. м. Чернігів, 28 верес. 2017 р. / Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігів. облдержадмін., Чернігів. обл. універс. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Громад. орг. «Чернігів. обл. від-ня Укр. бібл. асоц.» ; [упоряд. А. М. Мальована]. – Чернігів : [Чернігів. ОУНБ], 2017. – 217 с. : іл.

2020

1000. **Карбовська Н. В.** До історії будівлі Чернігівської ОУНБ / Наталя Карбовська // Бібліотечне краєзнавство Чернігівщини : зб. матеріалів II обл. наук.-практ. конф. Чернігів, 9-10 жовт. 2019 р. / Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігів. облдержадмін. [та ін.] ; [упоряд. : А. М. Мальована, І. Я. Каганова]. – Чернігів, 2020. – С. 40–55.

БУДИНОК ЧЕРНІГІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ФІЛАРМОНІЙНОГО ЦЕНТРУ ФЕСТИВАЛІВ ТА КОНЦЕРТНИХ ПРОГРАМ

Пам'ятки архітектури місцевого значення. Будинок побудований в 1911–1912 роках. Будівля була зведена на замовлення братства святого Михаїла й мала відповідну назву – Дім

Миколаївського єпархіального братства святого Михаїла. До її ансамблю увійшла каплиця Олександра Невського, збудована 1870 р. Братство святого Михаїла, князя Чернігівського, було засноване при Свято-Михайлівській церкві Чернігівської духовної семінарії. Членами братства переважно були викладачі, студенти семінарії та місцеве духовенство, почесними членами Братства стали дослідники церковної старовини – Г. Милорадович та М. Бережков. Діяльність подібних організацій була спрямована на координування благодійної та просвітницької діяльності. За 39 років (1888–1917) діяльності Братство відіграло значну роль у вивченні та збереженні пам'яток церковної старовини Чернігівщини.

Окрім місця зібрання братчиків, будівля слугувала приміщенням для лекцій, вистав та концертів, різноманітних масових заходів.

З 1912 р. в будівлі розташовувалося Чернігівське єпархіальне сховище старожитностей. Церковно-історичний музей Чернігівської єпархії був осередком унікального зібрання рукописних книг і стародруків, документів з церковних та монастирських архівів, старовинних ікон, церковного вбрання й начиння, портретів церковних діячів. Очільниками сховища старо-

житностей були викладач Чернігівської духовної семінарії, історик В. Г. Дроздов, а з 1913 р. – священник і краєзнавець К. І. Самбурський.

Від початку Першої світової війни будинок Миколаївського братства був тимчасово переобладнаний у військовий шпиталь, а колекцію музею сховано в ящики, де вона й зберігалася до 1921 р. Того року на основі його зібрання було створено Музей культур.

З 1932 р. до початку Другої світової війни тут знаходився український музично-драматичний театр. В серпні 1941 р. театр згорів при попаданні бомби. В післявоєнні роки будівлю було відновлено з надбудовою третього поверху над колишньою каплицею. В 1985 р. відновлені намети над входами.

З 1964 р. у колишньому будинку Миколаївського єпархіального братства розмістилася обласна філармонія. У творчому складі філармонії виступали різноманітні за характером колективи, наприклад, естрадна та лекторська бригади, колективи бандуристів та навіть артистично-ляльководів. Ансамбль філармонії постійно розширювався та поповнювався новими колективами.

У 2000 р. обласна філармонія була реорганізована в Обласний філармонійний центр фестивалів та концертних програм. До філармонійного центру було залучено реорганізоване державне комунальне підприємство «Чернігівська обласна філармонія», «Камерний хор ім. Д. Бортнянського», «Духовий оркестр», а також ансамбль народної музики «Гармоніка». Головною метою створення Центру було відродження української національної культури та її популяризація. У репертуарі філармонії наявна значна кількість творів українського та світового музичного мистецтва, а також видатні твори симфонічного, хорового, інструментального, вокального, народного, духового та інших музичних жанрів.

Фото 1. Дім Миколаївського єпархіального братства. Чернігів, 1912 р.

2001

1001. **Руденок В.** Музам не тісно з нині віртуальними попередниками / В. Руденок // Чернігів. вісн. – 2001. – 4 жовт. – С. 12.

Історія будівлі, в якій нині знаходиться Чернігівський обласний філармонійний центр фестивалів та концертних програм.

2002

1002. **Руденок В.** Історія одного будинку / В. Руденок // Вал. – 2002. – 14 лют. – С. 7.

Будинок Миколаївського єпархіального братства.

2005

1003. **Сапон В.** Будинок Миколаївського єпархіального братства у Чернігові / В. Сапон // Деснян. правда. – 2005. – 26 трав. – С. 12.

2006

1004. **Руденок В.** Історія одного будинку / В. Руденок // Чернігів. відом. – 2006. – 29 берез. – С. 18.

Будинок Миколаївського єпархіального братства.

2021

1005. **Будинок** Миколаївського єпархіального братства // Сапон В. М. Чернігівська старовина від

Володимира Сапона : іст.-краєзнав. етюди / В. М. Сапон ; [упоряд. Д. Сапон]. – Чернігів, 2021. – С. 51–52 : фот.

2022

1006. **Косаченко В.** Пам'ятка архітектури місцевого значення – приміщення Чернігівського обласного філармонійного центру фестивалів та концертних програм / Владислав Косаченко // Сіверян. літопис. – 2022. – № 4. – С. 24–30.

ЧЕРНІГІВСЬКА ПОШТОВА СТАНЦІЯ

На початку вулиці Гончої, що одержала свою назву від ямської гоньби (так іменувалася за старих часів поштова повинність), було побудовано в XVIII ст. будівлю

Чернігівської поштової станції, що збереглася до нашого часу. Зведена будівля у дусі класицизму. Поштова станція, як і сьогодні, мала два поверхи. У той час це була одна з найбільших цегляних міських будівель. Розташувавшись на території Чернігівського Дитинця, який до кінця XIX ст. перетворився на духовний і культурний центр міста, поштова станція з безперервно під'їжджаючими до неї трійками і кур'єрами, стала створювати певні незручності, у зв'язку з чим і була перенесена на Олександрівську площу (район сучасного Центрального ринку). Точний час, коли це відбулося невідомо, але на плані Чернігова 1908 р. вона значиться вже на новому місці.

2005

1007. **Чернігівська** губерньська поштова контора, м. Чернігів. Ф. 215 // Державний архів Чернігівської області: анований реєстр описів. – Т. 1. – Ч. 1: Фонди дорадянського періоду. – Чернігів : Деснянська правда, 2005. – С. 130–131.

2009

1008. **Пиріг П.** Соціально-економічне й адміністративно-політичне становище Чернігова в першій половині XIX століття / П. Пиріг, О. Любич // Сіверян. літопис. – 2009. – № 5. – С. 32–51.

С. 35 : Про Чернігівську поштову станцію.

1009. **Чернігівська** поштова станція // Руденок В. Чернігів: подорож на 100 років назад / Володимир Руденок. – Чернігів, 2009. – С. 77.

2017

1010. **Доценко А.** Поштова станція у Чернігові у першій половині XIX ст. / А. Доценко // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів : Десна Поліграф, 2017. – Вип. 1/3. – С. 317–325.

**ПРИВАТНІ БУДИНКИ ЧЕРНІГОВА:
ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ**

1992

1011. **Леп'явко С. А.** Садиба полковника Павла Полуботка у Чернігові / С. Леп'явко // Архітектурні та археологічні старожитності Чернігівщини. – Чернігів, 1992. – С. 145–148.

1012. **Таранушенко С. А.** Кам'яниця Костянтиновича в Чернігові / С. А. Таранушенко // Чернігів. старовина. – Чернігів, 1992. – С. 143–146.

1994

1013. **Карнабед А. А.** Про лікарів Полторацьких / А. А. Карнабед // Чернігів. відом. – 1994. – 13 трав. – С. 3.

Будинок родини у Чернігові – пам'ятка історії та культури ХІХ – поч. ХХ ст.

1996

1014. **Карнабед А. А.** Дом Платона Яснопольського: неизвестные страницы истории архитектуры Чернигова / А. А. Карнабед // Вал. – 1996. – 18 жовт. – С. 3.

Зразок житлової архітектури ХІХ ст.

1015. **Карнабед А. А.** Іван Рашевський – про що свідчать документи? / А. А. Карнабед // Гарт. – 2003. – 26 верес. – С. 14.

Про будинок художника і урочище «Рашевщина» у Чернігові мовою документів.

1016. **Середенко Г.** Чи збережемо будинок славної родини лікарів Полторацьких... / Галина Середенко, Сергій Черняков // Сіверщина. – 2017. – 2 берез. – С. 8.

1017. **Терещенко О.** Будинок сім'ї Вербицьких у Чернігові / Олена Терещенко // Сіверщина. – 2017. – 9 лют. – С. 8.

На вулиці Успенській, 52 жила родина українського письменника, педагога та громадського діяча Миколи Вербицького-Антіоха.

1018. **Терещенко О.** Старий Чернігів: будинок козака Івана Свідерського / Олена Терещенко // Сіверщина. – 2017. – 16 берез. – С. 8.

Одноповерховий дерев'яний будинок під зеленим дахом, що розташований навпроти стадіону.

1019. **Черняков С.** Про садибу родини Митькевичів на вул. Київський у Чернігові / Сергій Черняков // Сіверщина. – 2017. – 5 січ. – С. 7.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ БУДИНОК-КОРАБЕЛЬ

Незвичайний дво-поверховий маєток знаходиться в центральній частині Чернігова, на вулиці Хлібопекарській. Називається він кораблем не просто так. Маєток був побудований у 1906 р. за проектом Григорія Остапенка – колишнього морського офіцера. Проживаючи в сухопутному Чернігові, капітан Остапенко замислив збудувати будинок, який нагадуватиме йому військовий корабель. Зовні будівля виглядає як гарний маєток у стилі модерн, родзинкою його є невеликий балкончик на другому поверсі. Згідно із міськими легендами, саме з цього балкончика господар будинку скидав «трап», по якому гості мали заходити до його будинку. Якщо придивитися, то і сьогодні на кованому балкончику можна побачити невеликі дверцята. Усередині будинку на гостей чекали вузькі гвинтові сходи, як на справжньому кораблі, по яких гості спускалися до банкетної зали.

2017

1020. **Терещенко О.** Старий Чернігів: у гостях у «морського вовка» / Олена Терещенко // Сіверщина. – 2017. – 30 берез. – С. 8.

Дім-корабель на Хлібопекарській. Двоповерховий особняк побудовано у 1906 р. Господарем будинку був почесний громадянин Чернігова Григорій Кузьмич Остапенко. За задумом власника, його помешкання мало нагадувати військовий корабель. Відразу від входу у будинок починаються вузькі гвинтові сходи вгору. А у балконних перилах можна помітити ковані дверцята. Задум власника був вартий справжнього «морського вовка».

2018

1021. **Кириченко В.** До легенди про будинок капітана Г. К. Остапенка / Владислав Кириченко // Сіверян. літопис. – 2018. – № 1/2. – С. 93–99.

САДИБА ГРИГОРІЯ ГЛІБОВА – ПАМ’ЯТКА ІСТОРІЇ ТА АРХІТЕКТУРИ В ЧЕРНІГОВІ, ЗРАЗОК НЕОГОТИЧНОГО СТИЛЮ

Григорій Глібов збудував палац через кохання до французьки, яка відмовилася їхати до Чернігова, аргументувавши це тим, що у Глібова немає замку як у справжнього лицаря. Так почалася історія однієї з найромантичніших споруд у Чернігові. Варто зазначити, що пізніше, одружившись з донькою Тарновського, Глібов сказав, що палац збудований для неї.

Садиба збудована в межах села Бобровиця, яке нині належить до Чернігова. У комплексі палацу наявні споруди у неоготичному стилі. Замок виконаний у складному асиметричному плані. Під будинком знаходиться підвал. Григорій Миколайович Глібов збудував замок у лицарському стилі, бо був неординарною людиною. Різноманітна форма вікон та готичні вежі. Зображення родового герба Глібова на головному фасаді. Зубчики на балконах і даху. На гербі можна побачити двох крилатих левів та коня посередині. Два леви тримають корону. Садиба має гарний вигляд з усіх сторін та є цілим комплексом споруд. Також були прибудовані льодовня та каретник. До входу в замок веде алея. Навколо будинку був гарний парк.

Родина Глібова емігрувала з України в 1918 р. Григорій Миколайович помер емігрантом у 1932 р.

2017

1022. **Терещенко О.** «Чернігівський замок» та його власник: масток Г. М. Глібова як зразок української неоготики / О. Терещенко // Карнабідівські читання : зб. наук. праць / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 111–115 : фот.

У статті розглядається історія та сучасний стан пам'ятки архітектури місцевого значення. Автор характеризує місце цієї пам'ятки в ряду інших заміських дворянських резиденцій Лівобережної України XIX – поч. XX ст.

1023. **Терещенко О.** «Чернігівський замок» у неоготичному стилі / Олена Терещенко // Сіверщина. – 2017. – 6 квіт. – С. 8.

Масток повітового предводителя дворянства Григорія Глібова.

ДЕРЕВ'ЯНА АРХІТЕКТУРА ЧЕРНІГОВА

Одна з «родзинок» з переліку туристичних принад міста – пам'ятки дерев'яної архітектури Чернігова XIX–XX сторіч, що переважно офіційно такого статусу не мають.

Про архітектурні особливості Чернігівщини ХІХ – поч. ХХ ст. з історичних джерел відомо не так багато. Проте чималу кількість інформації можна знайти, просто гуляючи містом та розглядаючи будинки. У центрі міста дуже часто можна наштовхнутися на «острівці» приватних будинків. Саме там і знаходиться переважна більшість цікавих архітектурних споруд.

До прикладу, найрозповсюдженіші в Чернігові кольори дерев'яних будинків – бордовий і зелений. Також можна побачити «пропильне» різьблення – це коли окреслені ділянки дерева наскрізно пропилюються лобзиком. Саме такий дерев'яний декор вікон і фасадів сторічних чернігівських будинків зустрічається найчастіше. Рідше трапляється об'ємна різьба. Нею оздоблювали переважно вікна, карнизи та піддашшя. Дуже часто можна зустріти просто гарні візерунки, але якщо придивитися, то можна побачити оригінальні елементи. Доволі популярними були зображення давніх українських музичних інструментів (наприклад, ліри), а також пальмети як символ добробуту і процвітання. Дуже цікавим є те, що схожі орнаменти можна зустріти і в архітектурі ХІХ ст. в інших країнах.

Справжній Чернігів – це не лише старовинні храми, печери, це так само і дерев'яна архітектура, яка створює затишок і приємну атмосферу міста.

2010

1024. **Сидоренко О.** Чернігів втрачає своє архітектурне обличчя / О. Сидоренко // Сіверщина. – 2010. – 14 січ. – С. 8.

Руйнування старих дерев'яних будинків з унікальним різьбленням. Деякі з них побудовані у ХVІІІ–ХІХ ст.

2013

1025. **Черняков С.** Збережемо старий Чернігів разом! / Сергій Черняков // Сіверщина. – 2013. – 31 січ. – С. 14.

Автор порушує важливу проблему збереження старих будинків міста з дерев'яним різьбленням.

2014

1026. **З будинком** купця Гозенпуда все буде добре // Світ-інфо. – 2014. – 11 січ. – С. 3.

2015

1027. **Ярова А.** Солярна символіка в дерев'яній лиштві Чернігівського Подолу / А. Ярова // Народна творчість та етнологія. – 2015. – № 4. – С. 77–82 : іл.

У статті досліджено солярну символіку, що присутня в дерев'яних лиштвах будинків Чернігівського Подолу («Лісковиця» і «Кавказ»), а також її функції та смислове навантаження.

2017

1028. **Терещенко О.** Будинок художника О. М. Снопка по вул. Гетьмана Полуботка у м. Чернігові / Олена Терещенко // Карнабідівські читання : зб. наук. праць / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній», Центр пам'ятокознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури. – Чернігів, 2017. – Вип. 1/3. – С. 421–423 : фот.

У статті розглядається історія та сучасний стан оригінального зразка житлової архітектури XIX ст. – будинку художника О. М. Снопка. Підняте питання про незадовільний стан споруди та необхідність внесення її до реєстру пам'яток архітектури для подальшого збереження.

2018

1029. **Дерев'янная** архітектура: каждый год Чернигов теряет 5–10 домов // Чернигов. новости: семь дней. – 2018. – 25 окт. – С. 12.

1030. **Іващенко С.** Дерев'яні будинки мають стати туристичною родзинкою Чернігова [але вони потребують захисту і реставрації] / Станіслав Іващенко // Панорама. – 2018. – № 60. – С. 13 : іл

1031. **Сидорова В.** Врятувати дерев'яні будиночки / Вікторія Сидорова // День. – 2018. – 12/13 січ. – С. 9.

Збереження дерев'яної архітектури Чернігова.

1032. **У Чернігові** створили онлайн-музей дерев'яної архітектури // Світ-інфо. – 2018. – 19 лип. – С. 13.

1033. **Федосенко Н.** Врятуймо мереживні будинки разом! / Наталія Федосенко // Гарт. – 2018. – 15 лют. – С. 10.

Збереження дерев'яної архітектури Чернігова.

2019

1034. **Алешугіна Н. О.** Стан житлової дерев'яної архітектури XIX – початку XX ст. міста Чернігова та її використання як туристичного ресурсу / Алешугіна Н. О., Зеленська О. О. // Записки НаУКМА. Історія і теорія культури. – 2019. – Том 2. – С. 72–81.

1035. **Терещенко О.** Дім художника А. Ю. Петуся: характерний зразок чернігівської дерев'яної архітектури // Карнабідівські читання : зб. наук. пр. – Чернігів, 2019. – Вип.4. – С. 230–233.

2021

1036. **Будинок** Тарасевича : як зникає пам'ятка // Сім днів. – 2021. – 2 верес. – С. 4.

Дерев'яна будівля в Чернігові відома як «казковий будинок» почала змінювати зовнішній вигляд. Зведена протягом 1901–1905 рр. купцем О. Тарасевичем для своєї великої родини.

2022

1037. **Найдюк Н.** Рятуючи історію : як у Чернігові відновлюють дерев'яне мереживо на будинках / Наталія Найдюк // Україна молода. – 2022. – 24 серп. – С. 10.

2023

1038. **Пономаренко Д.** Нове життя старого будинку
[з дерев'яним різьбленням у Чернігові] / Дмитро Поно-
маренко // Голос України. – 2023. – 26 серп. – С. 6 : фот.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

(включено прізвища авторів, укладачів, а також осіб,
яким присвячено матеріали. Номери, що стосуються
прізвищ осіб яким присвячені матеріали,
наводяться в дужках)

- А**
- Авдеев А. А. 293
Аврамченко Н. 16
Адруг А. К. 133, 142,
156–158, 185, 187, 324, 366,
368, 380, 417, 434, 475, 477,
490, 541, 632, 640, 647, 657,
658, 836
Адруг В. 325, 523, 733, 895,
903, 945
Айналов Д. В. 111
Акименко І. М. 638, 642,
645, 648, 652
Аксамитов Д. В. (417)
Алешугіна Н. О. 1034
Анастасьєв А. К. 360
Андрущенко В. П. 445
Антоненко А. 919
Антоненко П. 78
Антоній Печерський (716)
Арендар Г. П. 763, 787, 800,
836
Асєєв Ю. С. 12, 304, 305,
630
Афанасьєв А. 275
- Б**
- Барадудин Г. 695
Баран-Бутович С. Г. 3
Барановський П. Д. (509),
(517)
Баскіна Т. 268
Бережков М. 109
Березкіна О. 18, 159, 160,
225, 277, 281, 332, 669, 723,
724, 806, 877
Биков К. 62
Біла Л. П. 35
Біла О. 416
Блакитний М. 326, 838, 839
Близнюк А. Н. 10
Бліфельд Д. І. (191)
Бовда Ю. І. 512
Богданова М. 481
Боголюб Р. М. 240, 381, 545
Богусевич В. А. (794)
Божок С. 24, 87
Бойченко С. 422
Бондар О. М. 37, 188, 201,
395, 457, 493
Борзенець В. 703
Бугаєвич І. 414
Бугера І. С. 245, 500, 684,
685
Будзар М. 829
Бурець-Струк Н. 30
Бухаріна Т. В. 633

Бушай Н. 591
Бушак С. 796

В

Ванжула О. М. 252, 260, 264, 334, 337, 338, 344, 346, 347, 355, 382, 555, 559
Василенко А. А. 566, 643, 670, 672
Василій Богоявленський, архієпископ Чернігівський і Ніжинський 117
Васюта О. О. 399, 556, 606, 618, 620
Васютинский Ф. 116
Вауліна О. 28
Величко В. М. 315, 852, 853, 866, 867
Вербицький-Антіох М. (1017)
Вершиніна Г. (884)
Вечерський В. В. 372, 519, 543
Віроцький В. Д. 138
Вітковська І. 29, 171, 220, 590
Власенко С. 881
Войтович В. М. 75
Волерт Я. Л. 383, 659
Волощук О. 959

Г

Гаврик В. 725, 807, 896, 924, 965

Гаврилова С. 855
Галаган Г. П. (857), (861), (878)
Галета Л. 946
Галимова Н. 88
Галушко О. 134, 704
Ганна Барвінок (975)
Гарбуз Н. 215
Гарига-Грихно М. 191
Гаркуша А. 227, 233, 262, 345, 348, 349, 353, 356, 357, 511, 547
Герасимчук О. 997
Гільов І. 253, 930, 933
Глібов Г. М. (1022, 1023)
Глібов Л. І. (797)
Глухенький А. А. 397, 400, 401, 403, 406, 407, 408
Глушченко М. (891), (938)
Говденко М. М. 312, 436, 634
Гозенпуд З. (1026)
Голь І. 57
Гончаренко В. 830, 836, 840
Гордієнко О. 925, 971
Грабовський С. Я. 362
Гречило А. 79
Грищенко М. 934
Грищенко П. В. 993, 996, 998
Грінченко Б. (973)
Губар В. 960
Гуцуляк Р. Б. 374, 540

Д

Давид Святославич, чернігівський князь (385)
Дараган С. (899)
Демченко С. 897
Дем'яненко Р. 72, 73
Деркач Т. В. 764, 765
Дзюба С. 162, 975
Дзюба Т. 532
Добриця О. П. 152, 610
Добровольський П. М. 112, 295, 526
Долженко Ю. В. 665
Дорофієнко І. 311
Доценко А. В. 147, 149, 163, 172, 173, 245, 321, 406, 479, 480, 482–487, 494, 534, 542, 546–548, 636, 641, 646, 649, 653, 660, 1010
Дроздова К. 898
Дубинець О. 605
Дубровський В. (189), 629
Дудко О. 67
Дудник К. (925)
Дульцева О. 872
Дунін-Борковський В. (85), (96)

Е, Є, Ж, З

Евелева І. 95
Ернст Ф. Л. 470
Ефименко П. 54
Ефимов А., [протоіерей] 115, 297, 527, 627, 628

Єленєв Іоан, протоіерей (553)

Єлісеєва М. 48, 234, 254, 258, 871, 882, 904, 905, 914, 915, 920, 926, 935–937, 940, 966

Ємець В. (935)

Ємець О. М. (845)

Єнько М. М. (422)

Єрмоленко К. 713

Єрмоленко О. І. 955

Єщенко М. 267

Жирохов М. 622

Журавській І. 55

Заброда Л. 310

Зайченко В. В. 766, 801, 817, 821

Закревський Р. (907)

Звагельський В. Б. 309

Здор В. 216

Здоровило Т. 947

Зеленська О. О. 1034

Зозуля С. Ю. 249, 461, 514

Зотова Є. 152

Зубко Г. 953

И, І

Иловайский П. И. 56

Исаенко М. 692

Іващенко С. 1030

Ігнатенко І. М. 384, 506, 539, 560

Ігор Ольгович, князь

Київський і Чернігівський

(282), (283)

Ільченко Т. І. 767

Іоаннісян О. М. 336, 342, 879

Іродіон Жураковський,
архієпископ Чернігівський
і Новгород-Сіверський
(400)

Іщенко О. 150, 708

К

Каганова І. Я. 129, 1000

Казаков А. Л. 276, 279, 280,
554

Казимір В. 189

Каранда М. 858

Каранда Я. 33, 808

Карась С. 50

Карбовська Н. В. 1000

Карнабед А. А. 7, 8, 121,
122, 126, 140, 208, (210),
(251), (262), 266, 269, 271,
363, 364, (517), 529, 531,
(559), 587, 604, 609, 611,
696, 698, 743, 745, 990, 993,
994, 1013–1015

Квітницький С. 969, 970

Кириченко В. 1021

Кияшко В. 6

Кіплік Д. 303

Кіщенко І. 306

Ключник С. В. 752, (924)

Коваленко В. П. 130, 136,
369, 385, 504, 505

Коваленко Л. 235

Коваленко О. Б. 189, 340,
386, 707, 722, 747, 753, 757,
768, 782, 783

Коваленко О. О. 327

Коваленко Ю. 9

Ковалець Я. 65, 91

Ковтун І. 219

Колесник Г. 702

Колесник С. 144

Колпакова В. М. 370

Кондратьєв І. В. 201

Коренюк Ю. 319

Корзаченко М. 204

Корнієнко В. 339, 561

Косаченко В. 1006

Костич О. 883, 884

Костомаров М. (848)

Костюченко О. (904)

Костянтинович (1012)

Котляров С. 99

Коцюбинська Н. М. 968

Коцюбинський І. Ю. 964

Коцюбинський М. М. (959),
(973), (978)

Коцюбинський Х. М. 952

Коцюбинський Ю. Р. (970)

Кошмал В. 245, 451, 873,
887, (930), (966)

Кошова Г. М. 41

Крапивний Я. 458

Красицький Ф. С. (977)

Кругляк Ю. М. 59

Крячко С. С. 10, 11

Кубасова А. 445

Кубійович В. 533

Кудіна В. 889

Кудрицький А. В. 64, 367,
573, 755

Кузнєцов Г. О. 76, 274, 278, 320, 538, 588, 612, 614, 701, 981
Кузнєцова В. 146
Кузь В. Г. 439
Кузьменко Л. 426
Куліш П. (832)
Кульбаба М. 811, 921, 927
Курач С. М. 764, 888, 941, 942
Курико В. 195
Куценко О. 419
Куценко Т. 854
Кучер Г. П. 955
Кушніренко М. 993

Лизогуб Я. К. (68)
Лизогуби, рід (500), (850)
Линевич П. 291
Линюк Л. П. 788, 802, 815, 823
Литвин К. 803
Литовченко В. 700, 705
Литовченко О. Л. 228, 229, 568, 570–572
Лихачова С. 763
Лишак М. 4
Лобановська В. 495
Логвин Г. Н. 6, 473
Лук'яненко М. М. 631
Луценко Р. 387
Любич О. А. 175, 1008

Л

Лаєвський С. Л. 788, 809, 813, 814, 818–820, 822
Лазар Баранович,
архієпископ Чернігівський
(289)
Лазаревський О. (789)
Ларіонов П. 865
Ларіонова Л. П. 769
Латуха Т. 535
Левицький І. (330)
Левченко О. В. 212, 451, 714
Ленко Є. 6
Леп'явко С. А. 153, 174, 179, 182, 193, 194, 207, 1011
Леус В. М. 143, 165, 415, 474, 530, 575, 989

М

Мазепа І. С. (94), (467), (675)
Мазур Б. 165
Мазур М. (913)
Макаренко М. 299, 301, (351), (831)
Максимович М. О. (795)
Мальована А. М. 999, 1000
Маркевич Н. А. 102
Маркельс І. (199)
Марков М. Е. 1, (109)
Маслов С. 413
Масол Л. М. 427
Матвійчук О. 30
Мащенко С. 424, 435, 440, 442

Медведєва В. Г. 752
Мельник С. М. 129
Меншова Г. К. (845)
Миколаєнко В. 880
Миколайко Т. 673–675, 681,
682, 686, 687
Милорадович Г. А. 294,
(327), 361
Митькевичі, родина (1019)
Михайло Всеволодович,
Чернігівський князь, святий
(136)
Михайло Десницький,
архієпископ Чернігівський
(674)
Михеєнко Н. 488, 562, 688
Мицик Ю. А. 770
Міден Е. 51
Могучов Л. (254)
Моргилевський І. 300, 302,
528
Мордовець А. (933)
Морозенко М. 30
Морозова А. 166, 183, 749
Москаленко М. І. 771, 972
Моця О. П. 276, 280, 617
Мстислав Хоробрий,
Чернігівський князь (289)
Мудрицька В. Г. 39, 146,
375, 772, 794, 824, 844
Мусієнко Р. 282
Мусій О. 962

Н

Назаренко В. 203, 230, 236,
244, 255, 287, 564, 619
Найдюк Н. 948, 1037
Нарбут Г. (838)
Науменко В. 221, 496, 916,
928
Небаба М., Чернігівський
полковник (289)
Небилиця М. (877)
Неділя А. І. 773
Нельговський Ю. П. 304
Непотенко І. В. 245, 246,
249, 286, 594, 689
Нестор Літописець (289)
Нижник Л. М. 507–511, 513,
514, 516–518, 521, 522, 661
Нікітенко І. С. 333
Новик Т. Г. 192, 231, 248,
276, 336, 342, 352, 554, 592,
639, 664–667, 671, 691,
719–722, 727, 729, 737, 748
Новицька Ю. 76
Новицький О. (561)
Ніс С. (199)
Носенко О. 308

О

Олександров Я. 222
Оленівська Л. 974
Олійник О. 983
Оляніна С. В. 335, 376, 549
Орлов Р. С. 504

Остапенко Г. К. (1020, 1021)
Остапенко М. А. 362
Осташко І. 94, 123, 124,
237, 906, 907
Острякова О. 908, 917
Острячко А. М. 339, 385

П

Павленко В. 204
Павленко М. 471
Павленко С. О. 135, 856,
869
Павлинов А. М. 293
Панько М. Л. (834)
Пархоменко Л. 874, 885
Пасічник М. 715
Перевальський В. (242)
Петраш Г. 307
Петренко М. З. 58
Петренко О. М. 789, 796
Петров Н. 298
Петусь А. Ю. (880), (1035)
Печений Є. В. 279
Пилипенко Б. 740
Пиріг П. В. 175, 1008
Погуда Н. В. 52
Подлевський С. 350, 565
Поліщук В. 313
Поліщук Н. 22, 449, 550
Половець В. М. 10, 652
Половнікова С. О. 68, 690,
774, 783, 790, 795
Полторацькі, родина (1013),
(1016)

Полуботок П. Л. (94), (1011)
Пономаренко Д. 1038
Попружна А. 388
Попудренко М. А. 124
Посохов С. І. 454, 509, 510
Потапенко Л. 318
Потребенко А. 899
Предслава (Чорна), княжна,
дочка одного з перших
князів-правителів Чернігова
(57), (72), (607)
Прокопюк М. (897)
Пуцко В. 389
Пучинець М. 247

Р

Ральченко І. Г. 859–861, 863,
864, 868, 870, 872, 900, 909,
918, 922, 929, 931, 932
Рахно О. Я. 791
Рашевський І. Г. (917),
(1015)
Рига Д. 241, 398
Розумовські-Дарагани, рід
(942)
Рокачевський О. (866)
Романіка М. Т. 5, 10, 11
Романова А. 43
Романчук Н. В. 129
Руденок В. Я. 17, 63, 80, 92,
93, 128, 131, 154, 177, 178,
192, 195–198, 205, 231, 245,
248, 249, 270, 273, 275, 286,
328, 538, 551, 556, 574, 585,

588, 592–594, 596–599, 603, 612, 613, 639, 650, 654, 655, 662, 664–667, 670, 671, 676–679, 683, 691, 697, 701, 706, 707, 709, 711, 716, 719–722, 726–732, 734, 737, 741, 742, 744, 746–748, 979, 981, 982, 1001, 1002, 1004, 1009
Румянцева В. 60
Русов О. О. (791)
Рябчук І. 190

С

Савченко-Більський О. (883), (918), (922), (932)
Сало В. І. 10
Самоквасов Д. Я. (785)
Самотяжко О. 651
Сандюк В. (893)
Сапон В. 69, 70, 84, 141, 145, 151, 152, 155, 184, 316, 428, 444, 476, 576, 615, 712, 875, 890, 891, 957, 963, 967, 981, 995, 1003, 1005
Сапон Д. 1005
Светачова І. В. 775
Свідерський І. (1018)
Світлична Н. О. 319, 376
Седнівець Л. 552
Сембратович Р. (978)
Семенюк Н. В. 639, 643
Сергеєв С. М. 577–582
Сергеєва С. 827
Сердюк Д. А. 37, 493
Середенко Г. 199, 1016
Сидоренко О. 1024
Сидорова В. 25, 256, 892, 1031
Синельник І. 168, 717, 835
Сита Л. 825, 831, 837
Ситий І. М. 66, 699, 754, 755, 758–760, 762, 776–778, 782–784, 786, 792, 797, 799, 810, 826, 832, 841, 845
Ситий Ю. М. 186
Сичов В. Г. 5, 7
Скляр С. В. 540
Скоробагата О. 34, 663
Скоропадський П. (936)
Славіна В. 242
Слесарєв С. А. 748
Слобожаніна Т. 851
Смерека-Малик О. (889), (892)
Смолій В. А. 369
Смолічев П. 120
Снопок О. М. (1028)
Соболь Ю. О. 212, 214, 250, 349, 494, 658, 659, 661, 672, 673, 679, 716
Советова Г. 429
Соколова В. М. 35
Солобай П. В. 671, 722
Солодовник П. 238
Сташевська К. О. 544
Стежеринський А. 81, 82
Степанова О. Л. 218, 314, 329, 451, 553, 644

Стефановский Т. 624, 694
Стеценко Т. 846
Строкун І. (918)
Студьонова Л. В. 85, 129,
137, 139, 169, 595, 779
Стужук І. 23
Сургай О. 96

Т

Таранушенко С. А. 1012
Тарасевич О. (854), (1036)
Тарасенко Л. 257, 497
Тарновський В. (849)
Тарновські, рід (826)
Тербрюгген Г. (903), (924)
Терещенко О. 90, 161, 164,
167, 170, 176, 200, 373, 446,
491, 656, 1017, 1018, 1020,
1022, 1028, 1035
Тищенко М. О. 14
Тищенко Н. (926)
Тищенко С. (926)
Тищинский А. 693
Ткач Ю. В. 934, 938
Ткаченко В. В. 768
Ткаченко О. 71
Товстоляк Н. 833
Тонких Н. 834
Топчій В. 589
Травкіна О. І. 210, 232, 251,
263, 330, 365, 370, 371, 377,
390, 404, 410, 418, 420, 421,
423, 425, 430–433, 437, 438,
441, 443, 447, 448, 450, 451,

453, 459–465, 467, 469, 498,
563, 635, 680, 739
Тригуб О. О. 378, 379, 385,
391–394, 454, 455
Трубенок М. (844)
Трухан О. 842
Турчин М. 245, 321, 451,
511
Тютюнник Є. 40, 239, 284,
452, 718, 804, 886, 893, 894,
901, 913, 964
Тягнирядно Н. 181

Ф

Фальчевський О. 478, 616
Федоренко П. 472
Федосенко Н. 828, 986
Фирсов А. И. 110
Філарет Гумілевський,
архієпископ Чернігівський
623
Фогель фон Фогельштейн
Карл Крістіан (851)
Фтомова І. 26

Х

Харламов В. 132
Хижняков В. 107
Хмельницький Б. (778)
Холостенко М. В. 123,
(385), (394)
Худаш М. Л. 61

Ц, Ч

Циганок О. 456
Чепелик В. 991, 992
Чепурний В. 77, 259, 492,
637, 750, 944, 987
Черненко О. Є. 276, 279,
333, 336, 340–343, 351, 352,
354, 358, 395, 405, 520, 536,
554, 557, 558, 567, 569, 668,
753, 756, 757, 761, 780, 781,
785, 793, 794, 798
Черняков С. 202, 226, 245,
1016, 1019, 1025
Чернякова О. 322
Чижова О. 27, 83, 86, 812
Чирко П. (880)
Чорний, один з перших
князів-правителів Чернігова
(607)
Чуйко О. (893)
Чухіна О. В. 52

Ш

Шаблій І. 489
Шамбон М. (808)
Шамрай Г. 119
Шаповаленко І. С. (929)
Шапоренко В. В. 857
Шафонский А. Ф. 101
Шевченко Т. Г. (235), (239),
(242, 243), (265)
Шевченко Ю. Ю. 127
Шевчик І. С. 402, 499, 548
Шекун О. В. (340), 544, 666,
(722)

Шило О. 32, 36, 42, 46, 49
Шкурко А. (939)
Шовкопляс Г. М. 608
Шпилевський Є. 902
Шраг І. (975)
Штанкіна І. 21
Шугаєвський В. (839)
Шуляк В. В. 503
Шумило С. 537
Шуміло В. 751
Шумська Н. 938

Щ, Ю, Я

Щаслава, княжна (69)
Юрченко С. 331, 396
Яновський О. 323, 911
Янченко Т. В.
Яресенко Г. (880)
Ярыгин А. 106, 108
Ярова А. 1027
Ярошенко О. 354, 405, 520
Ясенчук О. 984
Яснигін І. Д. (338)
Ясновська Л. В. 515
Яснопольский П. (1014)
Яцура М. Т. 4

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Довідкове видання

**ТУРИСТИЧНИМИ
ШЛЯХАМИ ЧЕРНІГОВА**

Бібліографічний покажчик

Упорядники: *О. І. Іваненко, О. М. Плаунова*

Відповідальний за випуск *Ю. О. Соболев*
Комп'ютерний набір *О. І. Іваненко*
Комп'ютерне верстання *О. Ф. Шурубенко*
Дизайн обкладинки *О. П. Попович*

Ризограф Чернігівської ОУНБ
імені Софії та Олександра Русових
Тираж 50 пр.

Видавець і виготовлювач
КЗ «Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека
імені Софії та Олександра Русових»
проспект Миру, 41, м. Чернігів, 14000
e-mail: chounb@ukr.net

